

ד"ר ברינה טאובר-פרידל

קורות משפחת
ר' יצחק טאובר
מדוד המלך ועד
ימינו

דע את אבותיך

ד"ר ברינה טאובר-פרידל

דע את אבותיך

קורות משפחת ר' יצחק טאובר מדוד המלך ועד ימינו

הדפסה ראשונה: 2006 תשס"ז

עיצוב ועריכה גראפית: צביה פולמן פרידל
התמונות מאוסף משפחתי

נדפס בתשס"ז 2006 בדפוס שקד, קרית אונו

תוכן

11 הקדמה

12 כתב היוחסין החלקי שנשמר במשפחה

14 ספר יוחסין מורחב

23 חלק א' - מדוד המלך ועד זקנתנו, גיטל שפירא-טאובר (אשת ר' יצחק

טאובר)

26	דוד המלך
27	שפטיה בן אביטל
28	הלל הזקן
29	שמעון בן הלל
29	רבן גמליאל הזקן
30	ר' יוחנן הסנדלר
31	מיוחנן הסנדלר ועד רש"י
34	ר' יצחק אבי רש"י
35	משפחת אם רש"י, משפחת אבון הגדול ממגנצא
36	ר' שמעון הגדול ממגנצא
37	ר' יוסף בן שמעון הגדול ממגנצא, אבי אימו של רש"י
38	רש"י - ר' שלמה יצחקי
39	מרים ויוכבד בנות רש"י
40	חתני רש"י
41	שתי הגירסאות של השושלת
43	ריב"ם, ר' יצחק בן מאיר (נכד רש"י)
44	ר' יום טוב מפליזא (נכד רש"י)
45	ר' יהודה בר יום טוב
47	משפחת טרייויש והקשר לרש"י
48	ר' משה
48	ר' מתתיהו הגדול בר משה
49	ר' יחיאל בר מתתיהו הגדול
51	ר' משה בר יחיאל
54	ר' יוסף בר משה

54	ר' מתתיהו בר יוסף
55	ר' אברהם בר מתתיהו
56	ר' יוחנן טרייוש-אשכנזי
57	ר' יוסף בר יוחנן טרייוש
58	הרב ר' מתתיהו טרייוש
60	ר' שמואל משפירא (חתנו של ר' ממתיהו טרייוש)
62	ר' שלמה שפירא
63	ר' פרץ בר שלמה שפירא
64	מפרץ ועד שמשון
64	ר' נתן נטע שפירא בעל "מבוא שערים"
65	ר' שלמה בן נתן נטע שפירא
66	ר' נתן נטע שפירא בעל "מגלה עמוקות"
68	רוזא אשת ה"מגלה עמוקות" ובית אביה, משפחת עברלס
70	ר' משה בן יעקב עברלס, אביה של רוזא
71	בני טרייוש, אבותיה של רוזא
75	ר' שלמה שפירא בן המגלה עמוקות
76	ר' יצחק בן שלמה שפירא בן המגלה עמוקות
77	מיעקב ועד ר' ישעיה שפירא ממרזינא
79	הרב צבי שפירא אב"ד ראדאון
81	ר' פנחס שפירא מפלטושאן
84	גיטל שפירא

85 חלק ב' - יוחסיו של ר' יצחק אייזיק טאובר

89 ייחוס משפחת הורביץ, משפחת השל"ה הקדוש

89	שמואל הנביא
90	שם טוב הלוי ושושלת הרז"ה
92	ר' זרחיה בר שם טוב
93	ר' יצחק אבי הרז"ה
94	רבנו זרחיה הלוי בעל "המאור" – הרז"ה
97	ר' יוסף בן הרז"ה
97	ר' בנבנישתי בן יוסף
98	ר' יוסף בן בנבנישתי, אבי הרא"ה
100	קלרה אם הרא"ה ובית אביה

101	ר' משולם בן יעקב מלוניל (משפחת אם הרא"ה)
102	ר' אהרן מלוניל (משפחת אם הרא"ה)
104	הרא"ש מלוניל (משפחת אם הרא"ה)
107	אחיו של הרא"ה: פנחס או בנבנישתי
108	ר' פנחס בן יוסף הלוי
110	מי הוא מחבר ספר החינוך?
113	ר' יצחק הלוי
114	מיצחק הלוי ועד ישעיהו הלוי איש הורביץ
118	ישעיהו איש הורביץ
121	ר' שבתאי בן ישעיהו איש הורביץ, סבו של השל"ה
123	יוכבד בת עקיבא כ"ץ מאובן (אשת ר' שבתאי) ובית אביה
125	ר' אברהם הורביץ, אבי השל"ה הקדוש
128	השל"ה הקדוש - ר' ישעיהו הורביץ
134	ספר השל"ה - שני לוחות הברית
136	צאצאי השל"ה
138	בניו ובנותיו של השל"ה
138	ר' שבתאי בן השל"ה הקדוש
142	ר' משה חריף, חותנו של ר' שבתאי בן השל"ה
143	יעקב, בנו הצעיר של השל"ה
144	שרה, אשת יעקב בן השל"ה ובית אביה, משפחת חיות
145	נחמה בת השל"ה ובעלה חיים פייבל
149	בנות נוספות של השל"ה
150	הדור הבא - נכדיו של השל"ה
150	ר' ישעיה בן ר' שבתאי בן השל"ה
152	בנים ובנות נוספים של ר' שבתאי בן השל"ה
154	ר' ישעיה בן ר' יעקב בן השל"ה
155	ניני השל"ה
155	ר' אברהם בן ישעיה בן שבתאי בן השל"ה
157	נינים נוספים מישעיה בן שבתאי בן השל"ה
158	נינים נוספים של השל"ה (שלא מישעיה בן שבתאי)
158	ר' יוסף בן יקותיאל אליעזר (ספק נין של השל"ה)
159	בניו של ר' אברהם נין השל"ה
163	ר' יונה מקיטאב (בן אברהם הלוי וחתנו של משה מקיטאב)
165	ר' משה מקיטאב

168 משפחת קאפיל חסיד

- 168 מה הקשר שלנו לקאפיל חסיד?
170 ר' קאפיל חסיד
172 יעקב קאפיל קמיאל, סבו של קאפיל חסיד
175 אבותיהם החשובים של קאפיל חסיד ואשתו
176 תוספות יום טוב, יום טוב ליפמן הלר (לא מאבותינו, אח של אחת מאימותינו)
179 ר' נתן בעל "הערוך", מאבות התוספות יום טוב וקאפיל חסיד
181 ר' עובדיה מברטנורה, מאבות קאפיל חסיד
185 ר' דוד הלוי בעל "טורי זהב", מאבות אשת קאפיל חסיד
189 ר' יצחק בר בצלאל, סבו של ר' דוד בעל "טורי זהב"
191 ר' יואל סירקיס בעל הב"ח, חותנו של בעל הט"ז ומאבותיה של אשת קאפיל חסיד
197 ר' שמואל, אביו של בעל הב"ח
199 ר' משה יפה, סבו של בעל הב"ח
200 אבות דרך נישואי הב"ח
202 בלומה בת קאפיל חסיד, הרבנית של ר' אורי מסטרליסק
205 ר' אורי קלוגהויפט מסטרליסק
208 ר' קאפיל, אבי זלמן מדליטין
213 ר' זלמן (אולי) אביו של ר' קאפיל
214 ר' זלמן מדליטין
215 ר' אפרים זלמן טויבר (אביו של ר' יצחק אייזיק טאובר זקנו)

219 אבותיה של צ'רנה, אימו של ר' יצחק אייזיק טאובר

- 219 ר' אייזיק אב"ד בורשה, אביה של צ'רנה
221 אבותיה של ביילא, אשת ר' אייזיק ואימה של צ'רנה
225 ר' חיים טירר מצ'רנובין – ה"באר מים חיים" (לא מאבותינו, אחין של אחד מאבותינו)
230 ר' רפאל מיזליש, בעל "תוספת שבת", מאבות הבאר מים חיים ומאבותיה של ביילא
233 ר' משה לימא בעל "חלקת מחוקק", מאבות התוספת שבת
235 ר' רפאל, בן החלקת מחוקק
237 ר' בנימין אהרן סלניק, בעל "משאת בנימין", מאבות התוספת שבת
239 ר' חיים מנחם מן, מאבות התוספת שבת
244 הקשר של הב"ח לתוספת שבת
247 ר' אריה יהודה מחנטשין, בנו הגדול של הב"ח
249 ר' שמואל צבי מפינטשוב, בנו הצעיר של הב"ח

250	ר' אריה יהודה בעל "שאגת אריה", בנו של ר' שמואל צבי מפינטשוב
253	הרמ"א – ר' משה איסרליש, מאבות התוספת שבת
259	אבית הרמ"א
259	ר' ישראל, אבי הרמ"א ובית אבותיו
261	ר' ישראל בעל "תרומת הדשן", יש גירסה שהוא מאבות הרמ"א
264	אם הרמ"א ובית אביה, משפחת שרנצל-לוריא
270	ר' שלום שכנא, חותנו של הרמ"א
274	ר' מרדכי גרשון כ"ץ, חותנו השני של הרמ"א
277	דרעזיל, בת הרמ"א ובעלה, שמחה בונם מייזליש
279	מדרעזיל ושמחה בונם מייזליש ועד לתוספת שבת

282 משפחת טאובר

283	מהר"ם מרוטנברג
293	ר' סעדיה בר שניאור, חתנו של מהר"ם מרוטנברג
294	ממהר"ם מרוטנברג ועד ר' אפרים זלמן טויבר
295	ר' יצחק טאבור (אב פוטנציאלי?)
298	ר' חיים בן אהרן טויבר (אב פוטנציאלי?)
300	ר' יצחק אייזיק טאובר בעל "מטל השמים", זקנו

305 חלק ג' – צאצאיו של ר' יצחק אייזיק טאובר (ימינו)

307	הבת הבכורה, רחל ובעלה אפרים ברטפלד וצאצאיהם
312	אליעזר טאובר, סבי וצאצאיו
321	ביילא ובעלה ישראל וגנר וצאצאיהם
336	צבי הירש טאובר וצאצאיו
337	יהודה לייב טאובר
337	צ'רנה שור
338	ר' ישראל טאובר וצאצאיו
343	אבי, אורי פייביש טאובר ז"ל
347	אמי, רות טאובר ובית אביה, הרב אשר אנשל שרייבר
353	ילדיו של אבי

363 תרומת משפחתנו לארון הספרים היהודי

369 רשימת ספרות

תודות:

ברצוני להודות לגברת פסי שוורץ על שמסרה בידי את כתב היוחסין החלקי, שהיה שמור במשפחה והוא שנתן לי נקודת מוצא במחקרי. כמו כן ברצוני להודות לדב טאובר על כתב היוחסין בכתב ידו של ר' ישראל טאובר ולגולדי רנד שמסרה בידי את הגלויה ששלח סבי לאביה ובה פרטים נוספים, ליעל ריין על הרעיון לכתיבת הספר. כמו כן אני מודה למשפחות שמילוביץ', וגנר, היין, לרחל אהלי, ליוכבד פולק ולאמי, רות טאובר על שהעשירו אותי בפרטים על בני המשפחה בדורות האחרונים ולאחי הפרופסור אליעזר טאובר על המוטיבציה להעלות את רמתו המדעית של הספר. יותר מכל ברצוני להודות לכלתי האהובה צביה פולמן פרידר על הגרפיקה והעיצוב של הספר ועל העזרה בהבנת נבכי העריכה במחשב ולבעלי ישראל פרידר על התמיכה בנושא המחשב.

הקדמה

בספר "שמן הטוב" מביא בשם הבעל שם טוב (אות קו), ששלוש משפחות נקיות מדור אחר דור ואלו הן :

(א) משפחת מרגליות

(ב) משפחת שפירא

(ג) משפחת הורביץ

ואנו מחזיקים ביוחסין של שתיים מתוך שלוש אלו.

אבי, אורי פייביש טאובר ז"ל, מסר לי, שהיה ביד משפחתו כתב יוחסין בן אחר בן עד דוד המלך. עותק אתרון נראה אצל ישראל טאובר. סקרנות התעוררה בי לראות כתב יוחסין זה, אך נאמר לי שהכתב המלא אבד. הגברת פסי שוורץ, מסרה לי ברוב אדיבותה, עותק חלקי, שבו מפורט יחוסינו עד לרבי נתן שפירא, בעל ה"מגלה עמוקות", שחי בשנים 1585-1633. על רבי נתן שפירא זה נאמר, שהיה מגזע רש"י, שהיה מגזע יוחנן הסנדלר, שהיה מגזע דוד המלך. רש"י חי במאה ה-11. כתב היוחסין החלקי, שקיבלתי, אינו יודע לפרט את השושלת שבין רש"י ובין סבו של בעל ה"מגלה עמוקות". מאחר וגם נתן שפירא וגם רש"י היו אישים חשובים ומפורסמים, וידעתי שיש עליהם ספרות ענפה, לקחתי לי לאתגר, לגלות מי הם האנשים המקשרים בין רש"י והמג"ע. כמו כן, רציתי גם לגלות מי הם האנשים, המחברים בין רש"י ובין דוד המלך. ניסיתי למצוא, לא רק את שמות האנשים, אלא גם היכן ומתי חיו ומה פעלו בחייהם.

כתב היחס שמגיע דרך המג"ע ודרך רש"י אל דוד המלך, מתייחס לגיטל שפירא, אשתו של הרב יצחק אייזיק טאובר, בעל "מטל השמיים", זקננו. לרב אייזיק טאובר, נשאר למרבה הצער, כתב יחס קטוע ופחות ברור אל השל"ה הקדוש, רבי ישעיהו הורביץ, שחי בתקופתו של המג"ע (1565-1630). ניסיתי במידת האפשר להשלימו וגם לספר על אבותיו של השל"ה הקדוש והצלחתי בכך עד המאה ה-12. דרך קאפיל חסיד, הרשום בכתב היוחסין שלנו, גיליתי קשרים גם לט"ז ולב"ח (בעל "טורי זהב" ובעל ה"בית חדש"). גדולי תורה רבים, שתמרו רבות לארון הספרים היהודי, התגלו במהלך המסע הזה כקשורים למשפחתנו ונדודיהם בין הארצות משקפים ומשתלבים בהיסטוריה של העם היהודי.

כפי שצוטט לעיל, משפחות שפירא והורביץ הן בין המשפחות החשובות והידועות בעמנו, אך אנו מתקשרים אליהם דרך נשים. על הגברים, נושאי השם טאובר, יש מסורת במשפחתנו, שייחוסם מגיע עד למהר"ם מרוטנברג, שאחד מצאצאיו, סביב שנת 1700 בחר בשם טאובר על שם הגדול טאובר, שעל גדתו שכנה העיר רוטנברג. עובדה זו ספרה לי הגברת מרים שמילוביץ. למרבה הצער, כאן לא מצאתי קצה חוט, שיעזור לי לשחזר את כתב היחס. אבי ספר לי, שהוא היה דור עשירי ברבנות בן אחר בן ולמרבה הצער, אף אין בידינו את שמות עשרה הרבנים לבית טאובר.

העבודה לעולם לא תישלם. יש דורות חסרים, שייטכן ויתגלו יום אחד באיזה ספר שכוח וייטכן ולעולם לא יתגלו. ויותר מכך, פרט לייחוסים החשובים, שנזכרו לעיל, הרי היתה לכל אחד מהאישים בת זוג, שגם לה ייחוס אבות ואמהות ומדי פעם אני מוצאת ספר חדש, עם מידע כזה, שמהווה ענף חדש בייחוסינו. יש ענפים, שלעולם לא יתגלו, כי האנשים היו אלמונים ולא השאירו חותם בשום ספר. העבודה שלהלן היא המיטב שהייתי מסוגלת לו.

אם אבי מורי (אבי מורי מכוון לר' ישראל טאובר)

הצדקת מרת גיטל ע"ה היתה בת

הרהגה"צ ר' צבי הירש שפירא זצלה"ה אב"ד ראדוויץ חוטר גזע קדושים,

ואשת הרהגה"צ ר' צבי הנ"ל הרבנית הצ' מרת רחל זללה"ה היתה בת

הר' ישעיהו שפירא ז"ל ממרדוונא בן

הרב ר' חיים שפירא בן

הרב ר' אליעזר בן

הרב ר' יעקב בן

הרב ר' יצחק

בהגה"צ מוה"ר ר' שלמה שפירא

בהגה"צ מוה"ר ר' נתן בעל "מגלה עמוקות" זלה"ה אב"ד קראקא יצ"ו (והגה"צ הר' חיד"א כתב בספרו "מערכת

גדולים" ח"ב שהיה לו מגיד (מלאך) והוא חיבר רנ"ב אופנים על פ' ואתחנן על הפסוקים "אעברה נא... רב לך"

וחיבר אלף אופנים על א' זעירא דויקרא)

בה"ג מוה"ר ר' שלמה שפירא ז"ל

בה"ג מוה"ר נתן שפירא זלה"ה בעל "מבוא שערים" אב"ד דק"ק הורדנא

בה"ג מוה"ר שמשון ולמעלה בקודש מגזע

רש"י מגזע

יוחנן הסנדלר מגזע

דוד המלך ע"ה.

אאו"מ הרהגה"צ ישראל זצ"ל אב"ד דק"ק הצעג בן

הרהגה"צ יצחק אייזיק זלה"ה אב"ד דק"ק פוטילא בן

הרה"ג אפרים זלמן דיין ומו"צ דק"ק זאבליטאב והוא היה בן האשה

מרת רבקה בת

הרהגה"צ מוה"ר זלמן ז"ל מק"ק דעליטין בן

בן הר' קאפיל שני בשני עם הר' קאפיל חסיד אבי הרה"צ ר' מנחם מקאסיב ז"ל

ור' קאפיל הנ"ל היה בן הרבנית של הרה"צ אורי מסטרעליסק שנקראה דיע "מומע"

ור' זלמן הנ"ל היה בן האשה מרת אדיל בת

הרה"ג ר' יונה בנו של

הגה"צ ר' משה מקיטאב זלה"ה

והיה גם נכד לשל"ה הקדוש זלה"ה.

אם אבי זקני (שוב מדבר כאן מדפיס התעודה, מבניו של ר' ישראל טאובר) מרת טשרנא ז"ל היתה בת
הרה"ג ר' אייזיק אב"ד בארשא ובת האשה בילא מנ"כ בא"י בעירה"ק צפת ת"ו
והיא היתה בת

הרה"צ ר' ליבלי זללה"ה מק"ק פעשניזין והוא היה בן
הרה"צ ר' יאסקע מראמפאלי (בכתב היד המקורי, אולי יאמפאלי) והוא היה בן
הרב ר' יודא ליב מראהאטין והוא אחיו של
הרב ר' שלמה אבי אביו של
הגאון בעמח"ס "באר מים חיים" על התורה ושאר ספרים.

ר' נתן שפירא, בעל "מגלה עמוקות", חי בין השנים 1585-1633. רש"י חי בין השנים 1105-1040. מי היו
האישים, שחיו ב-480 השנה, שחלפו בין חיי שני אישים חשובים אלה וחיברו אותם בקשר של שושלת?
בין רש"י ובין ר' יוחנן הסנדלר מפרידות כ-900 שנה. מי הם האישים המקשרים בין רש"י ליוחנן הסנדלר?
מחקרי הוקדש למציאת תשובה לשאלות הללו.

גם ביוחסין לשל"ה הקדוש ישנם בקיעים. ניסיתי למלאם והצלחתי חלקית. מצאתי את יוחסי השל"ה עד המאה
ה-12.

קראתי עשרות ספרים על חכמי ישראל, ספרי יוחסין ועוד ספרות רחבה וענפה ובעזרתם ועל בסיס כתב היוחסין החלקי, שפורט לעיל, הצלחתי להרכיב את ספר היחס דלהלן :

אבי הרב אורי פייביש טאובר ואחיו יצחק ואליהו ואחיותיו גיטל וחוה היו בניהם של הרב אליעזר טאובר ופייגה לאה גרוס אליעזר טאובר ואחיו: הרב ישראל טאובר אב"ד הצעג, יהודה לייב וצבי הירש ואחיותיו בילה, רחל וטשרנה היו בני הרב יצחק אייזיק טאובר וגיטל שפירא לגיטל שפירא ייחוס מפורט עד בעל "מגלה עמוקות" המיוחס לרש"י ועד דוד המלך. ליצחק טאובר ייחוס לשל"ה הקדוש ר' ישעיהו הורביץ הלוי ולרבנים חשובים נוספים כפי שיפורט להלן. למשפחת טאובר גם יחוס למהר"ם מרוטנברג שע"נ טאובר, אך למצוא את שושלת היוחסין הזו, לא הצלחתי.

ייחוסה של גיטל שפירא:

הצדקת מרת גיטל היתה בת הרהגה"צ ר' צבי הירש שפירא אב"ד ראדויץ חוטר זרע קדושים, ואשת ר' צבי הנ"ל הרבנית הצדקת מרת רחל היתה בת ר' ישעיהו שפירא ממרדכינא בן הרב חיים שפירא בן הרב אליעזר בן הרב יעקב בן הרב יצחק יחיאל מיכאל שפירא אב"ד פינטשוב (נפטר ב- 1664) בן הרב שלמה שפירא אב"ד לוקטש וסטאנוב (1616-1649) בן הגה"צ הרב נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות" אב"ד קראקא (1585-1633) בן ר' שלמה שפירא בן הרב נתן שפירא בעל "מבוא שערים" אב"ד הורדנא (נפטר 1577) בן הרב שמשון (נפטר ב- 1535 לערך) בן ר' יצחק (או נתן) בן הרב ר' פרץ אב"ד קושטנץ (נפטר ב- 1480 בקירוב) בן הרב שלמה שפירא רב בהיילברון ובלנדאו (1375-1453) בן

הרב שמואל משפירא חתנו של

הרב מתתיהו טרייוויש ראש רבני צרפת (או פריס בלבד 1325-1380 בקירוב) בן

הרב יוסף אב"ד מרסיי בן

ר' יוחנן אשכנזי-טרייוויש (דור 8 לרש"י, לפי כמה מקורות, מאה 13) בן

הרב אברהם טרייוויש בן

ר' מתתיהו בן

ר' יוסף בן

ר' משה טרייוויש (חי במאות ה-12-13) בן

ר' יחיאל בן ר' מתתיהו הגדול בן משה (ראש משפחת טרייוויש, שחי בימי רש"י)

ר' יחיאל הנ"ל או משה בנו היה כנראה נשוי לבת

הריב"ם, ר' יצחק בן מאיר בן שמואל מרומרוג ובנה של

יוכבד בת

רש"י, ר' שלמה יצחקי הפרשן הגדול (1105-1040).

(ישנה אפשרות סבירה קצת פחות, שמשה הנ"ל היה נשוי לבתו של יהודה בר יום-טוב מפלייזא בן

הריב"ן ומרים בת רש"י. ראוי לציין שהריב"ם נפטר צעיר ואלמנתו נשאה לר' יהודה בר

יום טוב הנ"ל)

רש"י היה בן ר' יצחק ומצד אמו נכד ליוסף בן שמעון הפייטן בן יצחק בן אבון

ר' יצחק (אבי רש"י) בן

שלמה צאצא

הגאון ר' אליקום בן

אהרון שהיה רופא גדול בן

הגאון אברהם (אתדהם) בן

יוסי מקונסטנטינא בן

רב מניומי גאון בן

ינאי בן

ר' יוסי בעל "לולאות השיר" בן נחמן וצאצא

יוחנן בן

יהושע בן

רבי יוחנן הסנדלר שהיה דור רביעי

לרבן גמליאל הזקן בן

שמעון בן

הלל הזקן החכם המפורסם שהיה מצאצאי

שפטיה בן אביטל ובנו של

דוד מלך ישראל!!

גם שמעון בן יצחק הפייטן הגדול ממגנצא, מאבות אם רש"י, היה מבית דוד.
 אשתו של נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות", היתה מרת רוזא בת הגביר משה עברלס
 בן הגביר יעקב עברלס בן הרב והגביר משה עברלס בן הרב אברהם עבר ממשפחת אלטשולר מגזע חסיד
 פרובינציה שהיו גם כן מגזע רש"י.
 אשתו של משה עברלס הנ"ל (אבי יעקב) היתה חנה בת הרב אליעזר טרייזיש אב"ד שלטשטט בן הרב שמואל בן
 הרב יוסף בן הרב יוחנן הרב הראשי של צרפת בסוף המאה ה-14 בנו של הרב מתתיהו טרייזיש, הרב הראשי
 של צרפת, שנזכר כבר לעיל ביוחסי נתן שפירא.
 אשתו של יעקב עברלס הנ"ל היתה בת הרב אריה לייב כ"ץ רפפורט בן ר' יחיאל הכהן רפא אבי משפחת רפפורט.
 אמו של נתן שפירא בעל מגלה עמוקות היתה בת אברהם בר אליהו.
 אשתו של שלמה בנו של בעל מגלה עמוקות היתה בת הגביר פייבוש רייך מוינה.

ייחוסו של הרב יצחק אייזיק טאובר:

הרהגה"צ יצחק אייזיק טאובר אב"ד פוטילא בעל "מטל השמים" בן
 הרהגה"צ אפרים זלמן דיין ומו"צ זאבליטאב בן
 הצדקת רבקה בת
 הרהגה"צ זלמן מדעליטין בן
 ר' קאפיל בן זלמן בן קאפיל קמיאל, הנזכר להלן, או לגרסה אחרת בן
 ר' הירש והרבנית בלומא (שבזיווג שני היתה אשתו של הרה"צ ר' אורי מסטרעליסק, 1757-1826) שהיתה
 בתו של
 ר' קאפיל חסיד (1730-1787) שהיה אביו של ר' מנחם מנדל מקוסוב, מייסד שושלת הגר-ויז'ניץ, היה בנו של
 ר' נחמיה פייבל בן ר' קאפיל קמיאל בן פרל אחות תוספות יו"ט (יום טוב ליפמן הלר בן נתן הלוי 1579-1654).
 אשת ר' קאפיל חסיד היתה חיה בת זלמן בן קאפיל קמיאל ובת בלומא נכדת שלמה בנו של ה"טורי זהב"
 ר' דוד בן שלמה הלוי (1586-1667) שהיה חתנו של
 הב"ח, ר' יואל סירקיס בעל ה"בית חדש" (נפטר 1640)
 ור' זלמן מדעליטין (ראה לעיל, שורה רביעית ביוחסי יצחק אייזיק) היה גם בן
 מרת אדיל בת
 הרה"ג יונה שהיה חתנו של הרה"צ ר' משה מקיטאב ממקורבי הבעש"ט והיה גם בן
 אברהם הלוי, צאצא (אולי בן ישעיהו בן שבתי בן השל"ה)
 השל"ה הקדוש, ר' ישעיהו הורביץ הלוי (1565-1630) בן
 ר' אברהם הורביץ בעל "ברית אברהם" ו"חסד לאברהם" בן
 ר' שבתאי שפטיל (נפטר 1555) בן
 ר' ישעיהו איש הורביץ (נפטר 1514) בן
 משה צאצא (אולי בן אשר בן יוסף)
 יוסף בן

בנבנשתי בן או נכד

ר' יצחק הלוי (מאה 13 ספרד) בן

ר' פנחס הלוי (לגירסא אחרת בן בנבנשתי) אחי הרא"ה בן

יוסף בן

בנבנשתי (ספרד) בן

יוסף בן

רבנו זרחיה בעל "המאור" (פרובנס, המאה ה-12) בן

יצחק בן

זרחיה בן

שם טוב צאצא שמואל הנביא

קשרי גישורים במשפחת הורביץ:

ישעיהו איש הורביץ בן משה לקח את רבקה בת יום טוב.

שבתאי בן ישעיהו איש הורביץ לקח את יוכבד בת עקיבא מאובן בן יצחק בן

עקיבא, ממגורשי ספרד ורב בסלוניקי.

השל"ה הקדוש נישא לחיה בת אברהם מויל.

אבותיה של צ'רנה אמו של יצחק אייזיק טאובר:

אמו של יצחק אייזיק טאובר

מרת טשרנא בת

הרה"ג אייזיק אב"ד בארשא ובת האשה בילא מנ"כ בא"י בצפת והיא היתה בת

הרה"צ ליבלי מק"ק פעשניזין בן

הרה"צ יאסקא מראמפלי (יאמפאלי) בן

הרב יודא ליב מראהטין אחיו של

הרב שלמה אבי אביו של

הגאון בעמח"ס "באר מים חיים" (הרב חיים טירר מצ'רנוביץ, 1760-1817)

ודרך אבותיו של הבאר מים חיים יגיע ייחוסה של צ'רנה לרמ"א, לבעל חלקת מחוקק

ולעוד חכמים חשובים ועל כך ראה בפרק על אבותיה של בילא אמה של צ'רנה

הרב יודא לייב מראהטין והרב שלמה אבי הבאר מים חיים היו כנראה נכדיו של

ר' רפאל מייזליש בעל "תוספת שבת" שהיה לו ייחוס לרמ"א, לבעל "חלקת מחוקק"

ר' משה לימא, לבעל "משאת בנימין" ר' אהרן סלניק ולעוד חכמים, הקשורים בהם.

ליצחק אייזיק טאובר ייחוס מצד הזכרים, כנראה, למהר"ם מרוטנברג אך כתב יחס זה אבד ואין לי קצה חוט.

אילן יוחסין מדוד המלך

כתב היוחסין החלקי של המשפחה

- אבותינו (כתב עת באנגלית), פול יעקובי, כרך 6 : 1 עמ' 17, 1990 .
- אבותינו, ניל רוזנשטיין, כרך 6 : 2 עמ' 36, 1990 .
- אבותינו, ניל רוזנשטיין, כרך 3 עמ' 7, 1987 .
- אבן שתיה, חיים כהנא, מונקטש, תר"צ 1930 .
- אוצר הגדולים, נפתלי יעקב הכהן, חיפה, תשכ"ז 1967 .
- אוצר הרבנים, הרב נתן צבי פרידמן, בני-ברק, תשל"ה 1975 .
- אטלס עץ חיים, רפאל הלפרין, תל-אביב, 1964 .
- אנציק. לתולדות גדולי ישראל, הרב מרדכי מרגליות, תל-אביב, תשל"ג 1973 .
- גליה יודאיקה (ספר בצרפתית), ה. גרוס, אמסטרדם, 1969 .
- הדרת צבי, יעקב שוורדשרף, מרמורש-סיגט תרס"ט 1909 .
- טוב עין, משה אליעזר הורביץ, נספח מאת צבי הורוביץ, תרצ"ה 1905 .
- ימי זכרון, אהרון שפירא, בני-ברק, תשמ"ט-תשנ"ו 1989-1996 .
- כתר מלכות, נתן רוט, בני-ברק, תשנ"ב 1992 .
- לוחות זכרון, חיים דב פרידברג, ירושלים, תשכ"ט 1969 .
- לקסיקון יודאיקה, בעריכת יובל קמרט, ירושלים, 1976 .
- מגלה עמוקות, מבוא מאת הרב שלום ווייס, ברוקלין, תשנ"ב 1992 .
- מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, ישראל בן יצחק ברגר, פיעטקוב, תר"ע 1910 .
- מעלות יוחסין, הרב אפרים זלמן מרגליות, בת-ים, תשמ"א 1981 .
- מרגניתא שפירא, חיים דב פרידברג, דרהביטש, תרנ"ט 1899 .
- משפחות עתיקות בישראל, יעקב לייב שפירא, תל-אביב, תשמ"ב 1982 .
- סיני, ח. חונה, חוברת 10 עמ' ר"ע, 1942 .
- ספר המכריע, ישעיה די טראני, הקדמה מאת שמואל נח ליפשיץ, ניו-יורק, תשכ"ב 1962 .
- ספר רש"י, י.ל. מימון, ירושלים, תשט"ז 1957 .
- ענף עץ אבות, ש.ז. כהנא, קרקא, תרס"ג 1903 .
- שם ושארית, יוסף כהן צדק, קרקא, תרנ"ה 1895 .
- תולדות שלושת הרוצים-עטרת הלוויים, פנחס פעסיס, ירושלים, תשכ"ח 1968 .
- תולדות משפחת הורביץ, חיים דב פרידברג, ברוקלין, תשנ"ד 1994 .
- תפארת אבות, שלום ולך, בני-ברק, תשנ"ג 1993 .
- תפארת בית דוד, משה יאיר ויגשטוק, ירושלים, תשכ"ט 1969 .
- בית התפוצות
- ועוד מקורות רבים בעלי חשיבות פחותה

כאן יפורטו המקורות לכל קטע ברשימת היוחסין. מי שמוצא את הענין מייגע, יכול לעבור ישירות לחלק "דע את אבותיך", בו יסופר סיפור חייו של כל אדם, המופיע בכתב היוחסין ובסופו של כל קטע המספר על האדם, יובאו גם ההוכחות לקשר בינו לבין האישים שלפניו ולאחריו.

מקורות מפורטים ליוחסין גיטל שפירא (לרש"י ועד דוד המלך):

מימינו ועד שמשון שפירא (שנפטר ב-1535) מופיע שם אחר שם בכתב היחס שנשמר במשפחתו של הרב ישראל טאובר ושנמסר לי ע"י פסי שוורץ.

הקטע של האישים החשובים משלמה בן נתן שפירא בעל המגלה עמוקות ועד שמשון מופיע בספרים רבים כגון: הנספח למג"ע (מגלה עמוקות), האנציק. לתולדות גדולי ישראל, מרגניתא שפירא, משפחות עתיקות בישראל, אוצר הרבנים ועוד.

בין שמשון שפירא ושלמה שפירא מופיעים פרץ ויצחק במחשב בית התפוצות ובמשפחות עתיקות בישראל. לעומת זאת, מופיעים פרץ ונתן במאמר של רוזנשטיין באבותינו וכן באוצר הרבנים. בהקדמה לספר "משיבת נפש" מופיעות שתי הגירסאות עם הקביעה שקשה לתת לאחת מהן עדיפות (וכן מצאתי גם בספרים נוספים). פרץ כבן שלמה שפירא נמצא גם ב"שם ושארית", "אבותינו" (פ.יעקבי), הקדמה לספר המכריע ועוד, אך המקורות העתיקים ביותר הם תשובה כ"ט של המהרש"ל וספר המקנה של ר' יוסלמן מרוסיהיים (ראה בחלק "דע את אבותיך").

משלמה שפירא ועד משה טרייזש, הרצף במלואו מופיע בסיני, באטלס עץ חיים ובמאמר של פ. יעקבי ב-"אבותינו". קטעים משלמה שפירא ועד יוחנן דור שמיני לרש"י, מופיעים בספרים רבים כגון: משפחות עתיקות בישראל, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, ועוד (יפורט באישים המתאימים ב"דע את אבותיך"). הקשר בין משה טרייזש ורש"י דרך הריב"ם הוא השערה מחזקת ע"י ראיות שונות מ"אבותינו" (פ.יעקבי), שם ושארית, הקדמה לספר המכריע, אטלס עץ חיים ועוד. השערה אחרת, שנראית לי פחות סבירה, של קשר דרך יהודה בר יום טוב בן מרים בת רש"י והריב"ן מופיעה בעיקר בספרים שעוסקים ביוחסין משפחת לוריא. דיון מפורט בסוגיה מסובכת זו, יובא בחלק "דע את אבותיך". לסיכומו של אותו דיון, בסתירה בין שתי המסורות (משה טרייזש עם צאצאי הריב"ם, נכד רש"י, או צאצאי יהודה בר יום-טוב, נין רש"י), ההשערה שלי ליישוב הסתירה היא: מאחר וידוע שאלמנתו של הריב"ם נישאה לאותו יהודה בר יום טוב, אולי היתה זו בת הריב"ם שגדלה אצל יהודה בר יום טוב, שנישאה לבן משפחת טרייזש. הריב"ם היה אביה הביולוגי ואילו יהודה הנ"ל היה אביה התורג.

הדורות המוקדמים של צאצאי רש"י (בנותיו, נכדיו, ניניו) מופיעים בספרים רבים על רש"י. העתקתי אותם לראשונה מאטלס עץ חיים, אך הם מופיעים גם בספר רש"י, משפחות עתיקות בישראל, האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל ועוד ועוד. כן הדבר בקשר לאביו יצחק. גם ייחוס אמו של רש"י עד לאבון הגדול נלקח מאטלס עץ חיים.

פירוט היחוס של רש"י עד ליוחנן הסנדלר ולהלל הזקן, הופיע לראשונה ב"מעלות יוחסין".
עצם ייחוסו של רש"י לדוד דרך יוחנן הסנדלר (בלי לפרט שם אחר שם) מופיע במקורות רבים,

לדוגמא: 1. "סדר הדורות" של יחיאל הלפרין בערך יוחנן הסנדלר

2. האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל בערך רש"י

3. החוט המשולש של משפחת החתם סופר

4. ספר רש"י של י.ל. מימון

5. מעלות יוחסין של א.ז. מרגליות.

6. שם ושארית של יוסף כהן צדק

7. הקדמה לספר המכריע.

ייחוסו של רבן גמליאל להלל הזקן ושל זה לשפטיה בן אביטל מופיע במקורות רבים מאד כולל תלמודיים. פרוט
ייחוסו שם אחר שם מהלל ועד שפטיה לא נמצא עד עתה.

חותניהם של בני משפחות שפירא פורטו בנספח למגלה עמוקות, ועל משפחת עברלס, נמצא במשפחות עתיקות
בישראל, הדרת צבי, ענף עץ אבות, לוחות זכרון.

הענף של משפחת אליעזר טרייזש, חותנו של משה עברלס, מאבותיה של אשת המגלה עמוקות, והקשר למתתיהו
טרייזש, מופיע במשפחות עתיקות בישראל, אוצר הגדולים ותפארת אבות.

מקורות מפורטים לייחוס יצחק טאובר (לשל"ה ועד לאבותיו מפרובנס וספרד וכן לקאפיל חסיד לט"ז ולב"ח):

מימינו ועד קאפיל חסיד, מתלמידי הבעש"ט, מופיע בכתב היוחסין שלנו, שקבלתי מפסי שוורץ.
יוחסי קאפיל חסיד ויוחסי אשתו, המובילים לבעל הט"ז (דוד הלוי, בעל "טורי זהב"), ולבעל הב"ח (יואל סירקיס,
בעל ה"בית חדש"), נלקחו מ"אבן שתיה" ו"כתר מלכות".

מימינו ועד יונה, שהיה כנראה מצאצאיו של השל"ה הקדוש, מופיע בכתב היחס שקבלתי מפסי שוורץ.

נראה שבין יונה זה (שנפטר ב-1774) ובין השל"ה (שנפטר ב-1630) חסרים כ-4 דורות.

אביו של יונה, אברהם הלוי, נמצא ב"ימי זכרון", כשהמקור שלו הוא ספר בשם "עונג חיים לשבת", על קיטאב.
משה מקיטאב, שבכתב היוחסין שלנו, מוגדר כאביו של יונה, הוא חותנו לפי שני המקורות הנ"ל. כנראה, בכתב

היוחסין שלנו נפלה טעות. הוא היה ממורי ומתלמידי הבעש"ט.

החיבור בין אברהם הלוי, אבי יונה, ובין אברהם נין השל"ה, הוא השערה שלי בלבד (ולכן מופיעה הפניה להערה

בגרף היוחסין והדיון המלא בחלק "דע את אבותיך"). לשל"ה הקדוש היה נין בשם אברהם, שנפטר ב-1744

והוא היה בן ישעיהו בן שבתאי בן השל"ה. המקורות: שלושת הרועים, תולדות משפחת הורוביץ, טוב עין וענף

עץ אבות. עצם הרעיון, שאברהם זה הוא אותו אברהם הלוי, אבי יונה (גם השל"ה היה לוי), הוא השערה שלי.

צאצאים אחרים של השל"ה יפורטו ב"דע את אבותיך" וכל אחד מהם יכול להיות מאבותיו של יונה.

מהשל"ה הקדוש ועד ישעיהו איש הורוביץ, אבי משפחת הורוביץ, מופיע בתפארת בית דוד, שלושת הרועים-

עטרת הלוויים, טוב עין, ענף עץ אבות, תולדות משפחת הורוביץ ועוד.

משה אבי ישעיהו הנ"ל נמצא באנציקלופדיה העברית (ערך הורוביץ) ובנספח ל"טוב עין".

אשר, אבי משה נמצא בנספח ל"טוב עין". מופיע גם ב"כתובות מבית העלמין העתיק בפראג".

יוסף מאבותיו של משה, בתפארת בית דוד וגם מההקדמה לספר "שמן טוב".

בנבנשתי, אבי יוסף, במשפחות עתיקות בישראל, שם נמסר הרצף: יצחק הלוי, בנבנשתי, יוסף, משה ונרשם, שבנבנשתי אולי בנו ואולי נכדו של יצחק.

יצחק הלוי כאחד מאבות המשפחה מופיע ב- 1. "תפארת בית דוד" 2. אוד מוצל (כפי שצוטט ע"י מקור מס 1) שם מוצע יוסף כנכדו של יצחק 3. אטלס עץ חיים בגרף שושלת הרז"ה 4. עמוד השער של "שמן הטוב" 5. "עטרת הלוויים".

פנחס הלוי כאבי יצחק הלוי מופיע ב"תפארת בית דוד" עם המקורות עליהם התבסס. בנבנשתי כאבי יצחק מופיע אצל אטלס עץ חיים בגרף של שושלת הרז"ה, אך גם "תפארת בית דוד" מצטט מקור שלפיו יצחק הוא בן בנבנשתי, אך לדעתו זו טעות. לפי ההקדמה ל"שמן הטוב" פנחס הוא אבי יצחק. גם מקורות אחרים נחלקים בשאלה, מי מהשניים, פנחס או בנבנשתי, הוא אבי יצחק. מכל מקום, שניהם היו אחים של הרא"ה, שהיה מגדולי חכמי ספרד, במאה ה-13. אחד מאחי הרא"ה הוא אבי יצחק הלוי. העובדה שאחיינו של הרא"ה הוא יצחק הלוי מופיעה במקורות רבים, כולל דברי הרא"ה.

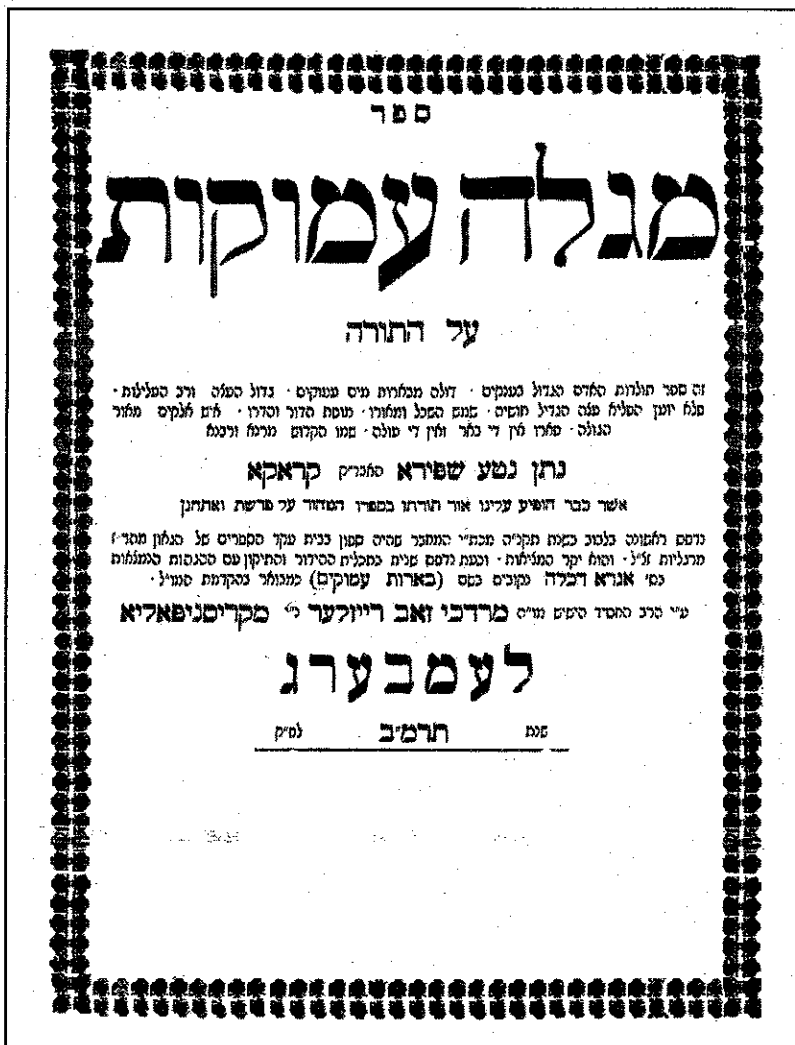
מיוסף אבי הרא"ה וסבו של יצחק הלוי ועד שם טוב שחי במאה ה"א לקחתי הן מאטלס עץ חיים והן מ"תפארת בית דוד" וכן מופיע במשפחות עתיקות בישראל ובחלק משאר הספרים של שושלת הורביץ.

היחס לשמואל מופיע ב"תפארת בית דוד" ומחוזק בספר "החסידות" וכן בעובדה שהמשפחה נקראה יצהרי במקורות רבים.

קשרי הנישואין של בני משפחת הורביץ מופיעים ב"עטרת הלוויים", שהוא המקור המקיף ביותר על משפחת השל"ה, אך אשת ישעיהו איש הורביץ מנספח ל"טוב עין". יחסי עקיבא מאובן מופיעים במשפחות עתיקות בישראל ובענף עץ אבות.

חלק א' - דע את אבותיך

מדוד המלך ועד זקנתנו, גיטל שפירא-טאובר (אשת ר' יצחק טאובר)

שער הספר "מגלה עמוקות", שכתב ר' נתן שפירא (1565-1633), מאבות משפחתנו. הספר שהוא פירוש על פרשיות השבוע על דרך הקבלה יצא לאור לראשונה בלובי תקנ"ה (1795). בתמונה שער הספר בהוצאת למברג (לובי) תרמ"ב (1882).

כל אחד מהאישים, המופיעים ברשימת היוחסין, היה עולם מלא. מעניין לדעת, מה היה סיפור חייו, היכן חי, מתי חי ומה פעל בחייו. אחדים מהאישים חיברו ספרים ותרמו לארון הספרים היהודי. את המידע המבוקש הזה, ניסיתי לדלות מהספרות. על האישים הידועים יותר, ליקטתי חומר מאנציקלופדיות, מלקסיקונים ליהדות, מספרים שנכתבו עליהם או מההקדמות לספרים שכתבו. על האישים הפחות ידועים, הצלחתי למצוא חומר בעיקר בספרים העוסקים ביוחסין או בהקדמות לספרים, שכתבו בני משפחתם הידועים יותר. מאחר ועל חלק מהאישים, כמו רש"י או דוד המלך, נכתבו ספרים שלמים, לא באתי להתחרות עימם, ולכן הגבלתי את הדיון לעמוד אחד לכל אדם, בפרט לגבי האישים המפורסמים. לגבי האישים הפחות מפורסמים, לפעמים גלשתי מעבר לעמוד, כדי שהקורא לא יחמין פרטים, שניתן למצוא רק בספרים, שאינם זמינים לכל קורא. לפעמים יש דעות סותרות בקשר למסלול היוחסין של איש זה או אחר, וראיתי לנכון להבהיר את המחלוקות במלואן.

לגבי כל אחד מהאישים, המופיעים בכתב היוחסין, ניסיתי לברר, היכן ומתי חי, מה היה עיסוקו והאם השאיר אחריו ספרים. במידת האפשר נכללו גם סיפורי חיים, סיפורי נדודים ואפילו סיפורי אגדה שסופרו על האיש. בנוסף, בדרך כלל בסוף תיאור חייו ומעשיו של כל אחד, הקדשתי מקום לבירור הקשר המשפחתי של כל אדם, עם זה שמופיע לפניו ועם זה שלאחריו בכתב היוחסין והמקורות מהם שאבתי את הקשר. בשולי העמוד הוספתי את המקורות העיקריים מהם שאבתי את החומר לגבי כל אישיות, אך ציינתי אותם בקצרה. פירוט מלא של המקורות יופיע ברשימת הביבליוגרפיה שבסוף הספר.

מדוד המלך ועד זקנתנו, גיטל שפירא-טאובר (אשת ר' יצחק טאובר)

דוד המלך

יקצר המצע מהשתרע, כדי לספר על דוד המלך. קורותיו ממלאים פרקים רבים בתנ"ך ואיני מתימרת להתחרות בהם. מכל מקום, אסכם את עיקרי הדברים מזווית ראייה אישית.

דוד היה האדם היחידי בישראל, שיצר שושלת מלכות ארוכת ימים. הוא הרחיב את שטח מלכותו לשטח הגדול משטח ישראל היום והביא לקיום ישראל חזקה ועצמאית. אמנם, הוא ובנו שלטו על ארץ ישראל מאוחדת רק שמונים שנה, אך צאצאיו בהמשך, שלטו על חלק מעם ישראל במשך מאות בשנים. גם לאחר שישראל הלך בגלות, נתפשה שושלת בית דוד כשושלת המלוכה היחידה הלגטימית. בבבל, צאצאיו, במיוחד צאצאי יהויכין, המלך האחרון, המשיכו לשמור על אילן היוחסין ושימשו כראשי גולה. לפי המסורת, גם המשיח יהיה מבית דוד. פרט לפעלו המדיני היה דוד גם פייטן. ספר תהילים, הגדול בספרי התנ"ך, נכתב ברובו על-ידי דוד. בספר זה מוצאים אנו נאמנות גדולה לה' ותיאורים רבים של איש נרדף. אתה שואל את עצמך, הכיצד מלך אדיר כזה מבטא חווית נרדפות גדולה כל-כך? עיון בקורותיו מלמד, שאכן היו לו חוויות רדיפה רבות, החל משאול וכלה במורדים השונים, כולל בניו.

נאמנותו הגדולה לאלוקים גרמה אולי לכך, שחלקו של העם, שהיה בהנהגת צאצאיו, מה שקרוי "ממלכת יהודה", וכלל את שבט יהודה והשבטים הנספחים אליו, הוא רוב מנינו של העם היהודי היום. עשרת השבטים, שהיו בהנהגת מלכי ישראל, שאף לא אחד מהם היה נאמן לה', התבוללו ואבדו לעם ישראל.

דוד הוא אחד מהמעטים, שיחוסם עד אדם הראשון ידוע. הוא דור 33 מבריאת העולם. יחוסו רשום בתנ"ך, אך למען הסדר נרשום אותו כאן: דוד בן ישי בן עובד בן בועז בן שלמון בן נחשון בן עמינדב בן רם בן חצרון בן פרץ בן יהודה בן יעקב בן יצחק בן אברהם בן תרח בן נחור בן שרוג בן רעו בן פלג בן עבר בן שלח בן ארפכשד בן שם בן נח בן למך בן מתושלח בן חנוך בן ירד בן מהללאל בן קינן בן אנוש בן שת בן אדם הראשון.

שתי נשים יוזמות נמצאות בין אמותיו והן רות ותמר. יש להן חלק פעיל ביצירת הקשר עם בני זוגן ובעקבות כך, ביצירת השושלת וחכמים לא מגנים אותן על כך, אלא להפך. אם נבדוק בסוף ספר רות, נמצא, שרות בורכה, שיהיה ביתה כבית פרץ אשר ילדה תמר.

הבן, שזכה למלכות, הוא שלמה והתנ"ך כותב עליו ועל זרעו בהרחבה. שמות שאר בני דוד נזכרים בספר שמואל ובספר דברי הימים (שמואל ב', ג', ב'-ו'; ה', י"ד-ט"ז; דבה"י א', ג', ה'-ח'). ביניהם גם שפטיה בן אביטל. אנו כנראה מזרעו.

שפטיה בן אביטל

שפטיה בן אביטל היה הבן החמישי של דוד. אין התנ"ך מספר עליו כלום. בנו הבכור של דוד, אמנון, נהרג על ענין תמר. הבן הבא, דמותו מטושטשת למדי. אפילו על שמו אין הסכמה. לפי כתוב אחד-כלאב ולפי האחר-דניאל. מאחר והבן השלישי, אבשלום, ראה את עצמו כמועמד למלוכה, יש חכמים המשערים שאותו כלאב מת. לאחר המרד של אבשלום, שהסתיים במותו, ניסה הבן הרביעי, אדוניה בן חגית, לקחת את המלוכה. גם המרד שלו נכשל. הבא בתור לפי סדר הלידה, הוא שפטיה בן אביטל. התנ"ך לא מספר למה הוא לא נבחר, אלא מספר מדוע שלמה היה הנבחר: מפני שה' בחר בו. שפטיה לא מחה.

צאצאיו של שלמה היו מלכים במשך מאות שנים. מסתבר, שבין צאצאיו של שפטיה בן אביטל, היו מספר חכמים, שהיו בעלי תפקיד מכריע בעיצובה של דמותו הרוחנית של עם ישראל במשך אלפי שנים ואפילו עד היום. הם אלה שהניחו את היסודות לכתיבת התורה שבעל-פה.

הלל היה מזרעו של שפטיה בן אביטל (ראה הקטע על הלל).

אמנם הלל ושמאי לא היו הזוג הראשון של התנאים, אך הם היו הזוג הראשון שהטביעו חותם של ממש במשנה. אין הרבה ציטוטים מיוסי בן יועזר או מניתיאי הארכלי, למשל, אך הלל ושמאי היו הזוג הראשון שדבריהם ודברי תלמידיהם ממלאים את המשנה ויצרו גם אסכולות: בית שמאי ובית הלל. מאחר והלכה בדרך כלל כבית הלל, אפשר לומר שהלל הניח את המסד למשנה. צאצאיו של הלל המשיכו בגיבוש המשנה, אך הגדיל מכולם רבי יהודה הנשיא שערך וחתם את המשנה והפך אותה לספר לנצח.

רב, אחד מזוג האמוראים הראשון, היה מזרע שפטיה בן אביטל (אנציקלופדיה לתולדות חכמי התלמוד

והגאונים). הוא, ביחד עם שמואל, עם אלפי הדיונים שלהם, הניחו את הבסיס לתלמוד.

רש"י, שמזרעו אנו, היה כפי הנראה מזרע שפטיה בן אביטל (והמקורות יובאו בהמשך). הוא הפרשן הגדול שהקיף בפרושו את כל התנ"ך וכל התלמוד. פירושו היה הראשון שהשתרש והתקבל בכל התפוצות ובעיקבותיו קמו מפרשים אחרים המתווכחים עימו ואף מעמיקים ממנו לפעמים, כמו הרמב"ן. גם בפירוש התלמוד היתה פעולתו חלוצית ואף למעלה מזה. פירושו לתלמוד, התקבל כפירוש העיקרי של התלמוד. תלמידיו וצאצאיו הוסיפו על בסיס זה את התוספות שהן יחד עם פירושו, הבסיס ללימוד התלמוד מאז ועד היום.

הרמב"ם, הפוסק הגדול, היה (לפי חוברת על הרמב"ם, מ.אפרתי) מצאצאי יהודה הנשיא, שיחוסו לשפטיה בן אביטל נזכר לעיל.

ריכוז כזה של מורי דרך וקובעי דמות העם לא נמצא לגבי בני דוד האחרים.

הלל הזקן

לדעתי, היה הלל הזקן החכם שהניח את הבסיס למשנה. שמאי והלל, העמידו תלמידים הרבה ויצרו אסכולות הידועות כ"בית שמאי" ו"בית הלל", שהפכו את הדיון בתורה שבעל-פה לעיסוק אינטנסיבי ויצרו משניות הרבה. ברוב המחלוקות פסקו חכמים, הלכה כבית הלל.

הלל היה ברוב המקרים נוקט גישה מקילה ויתכן שזו הסיבה שחכמים בחרו לפסוק כדבריו. ועד כדי כך תכונה זו היתה מובהקת אצלו, שהמושג "כבית הלל" הפך למושג נרדף לדרך מקילה, עד היום הזה. הפרובול, היא אחת מהידועות בתקנותיו ומראה על דרכו בהגמשת ההלכה לצרכי השעה. הפרובול מאפשר למלווה לגבות את חובו, למרות ששנת השמיטה אמורה לשמוט חובות. התקנה הזו אמורה לסייע גם ללווה, מכיוון שאם לא היתה קיימת, היו המלווים נמנעים מלהלוות כספים סמוך לשנת השמיטה מחשש אבדן כספם.

הלל חי במאה הראשונה שלפני הספירה והוא הגיע לארץ ישראל מבבל. מפורסמת עליו האגדה, שהיה נותן כסף לשומר בית המדרש, כדי שיניחנו להכנס ולשמוע תורה מפייה של שמעיה ואבטליון. יום אחד, כשלא היה לו כסף, עלה על הגג והציץ מהארובה ולא שם לב לשלג היורד עליו וקובר אותו (יומא ל"ה ב'). שמעיה הבחין, שבית מדרשם חשוך, הציץ כלפי מעלה וכך התודע אל הלל. בעקבות הארוע, שבו הוכיח את מסירותו ואהבתו לתורה, הכניסוהו שמעיה ואבטליון לבית מדרשם. מאוחר יותר התקדם, זכה להכרה והפך ל"נשיא" (פסחים ס"ו א').

אגדה מוכרת אחרת, מספרת על נכרי שביקש ללמוד את התורה על רגל אחת וסיכם לו הלל את עיקר התורה במשפט: מה ששנוי עליך אל תעשה לחברך. פתגמים ידועים נוספים שלו: הוה מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ורודף שלום, אל תפרוש מן הציבור, אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו. הלל היה גם הראשון, שהשתמש בשבעה כללים שהתורה נדרשת בהם, אך לא ידוע אם הוא ניסח אותם.

בשום מקור הדין בהלל, לא מצאתי את שם אביו. על רבי יהודה הנשיא, שהיה דור שביעי מהלל נאמר, שהיה משפטיה בן אביטל (כתובות ס"ב ע"ב), לפי מקור אחר, היה הלל מבית דוד רק מצד אימו ואילו אביו מבנימין (בר"ר ל"ג ג'). מקור תלמודי אחר מספר על "מגילת יוחסין מצאו בירושלים ובה הלל מן דוד" (ירושלמי תענית ד' ה', בר"ר צ"ח ח'). לא ידוע לי אם באותה מגילה היו מפורטים כל הדורות במשך כ- 800 שנה, המפרידות בין שפטיה להלל. מי ידוע אם פעם נוכל לשחזר שנים אלו?

הלל הקים שושלת של נשיאים וכך אנו זוכים לדעת על בנו שמעון. בנו זה כנראה לא היה תנא ולא נזכר במשנה, אך מקורות המספרים על השושלת, המגיעה אחר שבעה דורות לרבי יהודה הנשיא וממשיכה עוד דורות רבים עד המאה התמישית ("תפארת בית דוד", מקור נפתח עמ' ק"ז) מביאים את השם שמעון ולאחריו רבן גמליאל הזקן המפורסם. מקור תלמודי (שבת ט"ו): הלל שמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה.

שמעון בן הלל

שמעון בן הלל כנראה לא היה תנא ואינו נזכר במשנה. שמו ידוע רק בזכות היותו בן הלל ואביו של רבן גמליאל הזקן. בגמרא שבת ט"ו: "הלל ושמעון וגמליאל ושמעון הנהיגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה". כלומר, הלל, בנו שמעון, נכדו גמליאל ונינו שמעון היו נשיאים בזמן בית שני במשך מאה שנה. מכאן למדים אנו שגם שמעון בן הלל שימש כנשיא ישראל. השושלת של הנשיאים צאצאי הלל המשיכה עוד דורות רבים. המשפט בתלמוד מתייחס רק לנשיאות ב"פני הבית", כלומר במאה השנים האחרונות של בית שני. ב"תפארת בית דוד" (החלק מקור נפתח לבית דוד עמ' ק"ז) אנו מוצאים את שושלת הנשיאות הזו: הלל, שמעון, רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון בן גמליאל שנהרג בימי המרד ברומאים (66 לסה"נ), רבן גמליאל דיבנה, רבן שמעון בן גמליאל שחי בדור הרביעי של התנאים (אמצע המאה השנייה בערך), רבי יהודה הנשיא שחתם את המשנה סביב שנת 200, רבן גמליאל ה-3, רבי יהודה נשיא, רבן גמליאל ה-4, רבי יהודה נשיא ה-2, רבן גמליאל ה-5, רבי יהודה נשיא ה-3, הלל האחרון שתיקן העיבור. ב"היסטוריה של א"י" מצאתי מעט שינויים בסוף הרשימה וכן גם את רבן גמליאל ה-6 בו בטל מוסד הנשיאות. רובה של השושלת הזו אינה מאבותינו, פרט לשלושה הראשונים: הלל, שמעון ורבן גמליאל הזקן, כי על ר' יוחנן הסנדלר, מאבותינו, נאמר, שהוא דור רביעי לרבן גמליאל הזקן בן שמעון בן הלל הזקן (המקורות בהמשך).

רבן גמליאל הזקן

רבן גמליאל הזקן היה מראשי הדור בראשית המאה הראשונה לספירה, שהיא המאה האחרונה של הבית השני. רבן גמליאל קיבל את תפקיד נשיא הסנהדרין מן הסתם גם בזכות יחוסו להלל. פעמים רבות מופיע במשנה השם "רבן גמליאל". נקל להתבלבל, בינו לבין נכדו רבן גמליאל דיבנה, לכן הוא כונה "הזקן". לפי האנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, כאשר מוזכר סתם "רבן גמליאל", הכוונה אליו. לדעתי, קביעה זו אינה נכונה, משום שפעמים רבות, שמוזכר "רבן גמליאל" סתם, הוא בא בקשרים עם ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, שחיו בימי רבן גמליאל דיבנה ולא בימיו של רבן גמליאל הזקן, שחי מאה שנה קודם לכן. דוגמאות: מעשר שני ב' ז', שם ה' ט', סוכה ב' א'. בנוסף, השם "רבן גמליאל דיבנה", כמעט אינו נזכר במשנה, לכן נראה לי, שרק היכן שנזכר "רבן גמליאל הזקן" הכוונה לרבנו, ואילו "רבן גמליאל" סתם הוא נכדו, דיבנה. כאשר אנו קוראים את המקורות עליו, אנו מתרשמים שהיה הסמכות העיקרית בדורו. בני דורו עולים אליו בכל שאלה. אך, בד בבד אין מתקבל הרושם של אדם קפדן. שיטתו בפירוש היא כשיטת "בית הלל". הוא מנסה להגמיש את ההלכה. הוא מרבה בתקנות לטובת האשה. אחת מתקנותיו הידועות היא שמספיק עד אחד כדי להעיד שבעל מת, במטרה להתיר את אשתו להנשא לאחר (יבמות ט"ז ז'), תקנה שעזרה בוודאי לעגונות רבות. תקנה נוספת, מאפשרת לאשה לגבות כתובתה מירושת היתומים (גיטין ד' ג') ועוד תקנות תיקן שבכולן צוין שנתקנו "מפני תיקון העולם". תקנה אחרת, שלא בענייני נשים, הקלה על מיילדת, או על אנשים שבאים

להציל בשבת (ר"ה ב' ה'). בדרך כלל, מותר לצאת מהעיר בשבת רק אלפיים אמה. עדים שבאו להעיד על החודש וכן מיילדת, או אנשים שבאו להציל נפש, מותר היה להם לבוא מעיר אחרת, בשבת, אבל לאחר המצווה, נאלצו להשאר כלואים בארבע אמות (כי למי שעבר אלפיים אמה בשבת, מותר ללכת רק ארבע אמות). התקין רבן גמליאל הזקן, שהם ייחשבו כ"בני העיר" ומותר להם ללכת אלפיים אמה.

הוא אמר: "עשה לך רב והסתלק מן הספק" (אבות א' ז').

וכשמת, אמרו עליו "משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות" (סוטה ב' א').
באנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים מובא סיפור המראה, שרבן גמליאל היה בעל קריצה לחיים. כאשר ראה גויה נאה בדרך עליה "שכך לו בריות נאות בעולמו". מקומו בשושלת הנשיאים לבית הלל הובא לעיל, כלומר, בין שמעון בן הלל ושמעון "הנהרג". לגבי בניו האחרים, פרט לשמעון בנו הנזכר בשושלת הנ"ל, לא ידוע דבר. ידוע שהיתה לו בת שנישאה לשמעון בן נתנאל הכהן. הקשר שלו ליוחנן הסנדלר נזכר בעיקר במקורות העוסקים ביוחסי צאצאי רש"י כמו: ספר רש"י מאת י.ל. מימון, "מעלות יוחסין" לרב א.ז. מרגליות, הקדמה לספר המכריע תשכ"ב, מבוא ל"מגלה עמוקות" תשנ"ב ו"שם ושארית" ליוסף כהן צדק.
בכל הספרים הללו נרשם לגבי יוחנן הסנדלר שהיה דור רביעי לרבן גמליאל הזקן בן שמעון בן הלל שהיה משפטיה בן אביטל.

יוחנן הסנדלר

יוחנן הסנדלר שייך לדור הרביעי של התנאים. הוא היה תלמידו של רבי עקיבא (ברכות כ"ב ע"א), שהיה ראש הדור השלישי של התנאים. בדור הרביעי שלא כמו בדורות שקדמו לו, היו מספר רב יחסית של ראשי הדור, שדבריהם מופיעים במשניות רבות מאד. אלו הם רבי יהודה ורבי יוסי ורבי מאיר ורבי שמעון בר יוחאי. רבי יוחנן לא היה שייך לשורה הראשונה של החכמים. מעט מדבריו מופיעים במשניות. רוב המקורות (למשל: האנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, סדר הדורות, יוחסין השלם), מצטטים את אימרתו מפרקי אבות "כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאונה לשם שמים אין סופה להתקיים" (אבות ד' י"א).
רבי יוחנן הסנדלר הגיע לישראל מאלכסנדריה. הוא חי במאה השנייה. על פשר כינויו הסנדלר יש דעות שונות במקורות המסכמים את חייו. יש טוענים שזהו מקצועו, יש טוענים שזה קיצור של מקום לידתו, במקום לומר האלכסנדרוני. יש עוד ציטוטים מדברי חכמים שהתווכחו בנושא והביאו מילים ארמיות לחיזוק דעתם אך לא הצלחתי לרדת לסוף דעתם (ספר יוחסין השלם).

יש סיפור יפה, היכול לשפוך מעט אור על אופיו וגם הוא מצוטט על-ידי רוב המקורות. רבי עקיבא נכלא על-ידי הרומאים. רבי יוחנן הסנדלר התחפש לרוכל, הסתובב ליד בית הכלא וצעק שאלות הלכתיות בטון של רוכל המכריז על מרכולתו. רבי עקיבא צעק בחזרה את התשובות (ירושלמי יבמות פ"ב ה"ה).

בכל המקורות העוסקים בחיי חכמי המשנה, לא מצאתי שום איזכור על היות יוחנן הסנדלר צאצא של רבן גמליאל. כל המקורות הללו גם לא מזכירים את יחוסו לבית דוד. יחוסו לבית דוד, דרך רבן גמליאל והלל הזקן מופיע, במקורות העוסקים בחיי רש"י, או בספרי יוחסין של צאצאיו, כמו ספר רש"י, "מעלות יוחסין", הגספת

למגלה עמוקות ועוד. לפי מקורות אלה היה יוחנן הסנדלר דור רביעי לרבן גמליאל בן שמעון בן הלל, שהיה מיוחס לשפטיה בן אביטל, בנו של דוד. שם אביו של יוחנן הסנדלר לא נזכר בשום מקום. הרשו לי לנחש שהדורות החסרים בין רבן גמליאל ויוחנן הסנדלר היו נקבות, שאם לא כך היה הכותב יודע למלא שני דורות חסרים במשפחה חשובה זו, ובפרט לאור העובדה, שב"מעלות יוחסין" מופיע פירוט יחודי של כמעט בן אחר בן, מיוחנן הסנדלר ועד רש"י במשך 900 שנה.

עצם ייחוסו של יוחנן הסנדלר לדוד המלך מופיע גם במקורות נוספים העוסקים ברש"י או המזכירים ייחוסו כמו האנציק. לתולדות גדולי ישראל, החוט המשולש ועוד.

גם על בנוי של יוחנן הסנדלר לא ידוע דבר מהמקורות העוסקים בחיי חכמים. רק "מעלות יוחסין" ובעקבותיו ספר רש"י מזכירים את השמות יהושע וזמרי.

מיוחנן הסנדלר ועד רש"י

ברשימת היוחסין שלנו כתוב, שאנו מגזע רש"י, שהיה מגזע יוחנן הסנדלר, שהיה מבית דוד. מקורות נוספים המספרים על רש"י, מזכירים את ייחוסו ליוחנן הסנדלר ולבית דוד, כפי שכבר הוזכר לעיל. גם "סדר הדורות" (בערך יוחנן הסנדלר), מזכיר את הקשר בין יוחנן הסנדלר ורש"י.

מקורות אחרים מגדילים לעשות וקובעים, שרש"י היה דור ל"ג ליוחנן הסנדלר (מעלות יוחסין, הקדמה לספר המכריע תשכ"ב ושם ושארית).

בכל המקורות הללו, אין שמות הממלאים את החלל של 900 השנה שבין יוחנן הסנדלר שחי, כאמור לעיל, במאה השניה ובין רש"י שחי במאה ה-11.

המקור היחידי שבו מופיע בן אחר בן הסדר מיוחנן הסנדלר ועד רש"י הוא ספר בשם "מעלות יוחסין" (הרב אפרים זלמן מרגליות) ובעיקבותיו ספר רש"י (י.ל. מימון). אין באפשרותי לאמוד את אמינות המקור, שלדברי המעתיק נרשם מתוך דף בלה מזוקן. גם ספר רש"י, המצטט אותו, עושה זאת בקורטוב של ספקנות. בעל הספר עצמו, משאיר לפעמים מקומות קטועים בטקסט, תוך שהוא מודה שמלה או מספר מלים היו בלתי מפוענחות. ראוי לציין, שבעל המאמר המקיף ב"אבותינו" (פ. יעקבי, כרך 6 עמוד 17) מציין רשימה זו כיחידה מסוגה ולכן לא נראה לי, שאפשר למצוא משהו טוב יותר.

והרי הציטוט מ"מעלות יוחסין": "רבי יוחנן הסנדלר הוליד יהושע זמרי ויהושע הוליד יוחנן אל (כאן מילה לא ברורה לדברי המעתיק) ויוחנן הוליד את ר' יוסי בר נחמן שבא לבבל והוא חיבר ספר לולאות השיר על משקלות שירת האזינו הוא... (שוב לא ברור) ויוסי בר נחמן הוליד אלישע וזמרי וינאי. וינאי הוליד הגאונים יוחנן ואבבי ואלעזר ומניומי, ומניומי הוליד הגאון ... בקונסטנטינא. ויוסי הוליד הגאון שלמה ואלירוס ושמשון ואתדהם. ואתדהם הוליד הגאון הגדול מו"ה אהרון הרופא של האפפיור אור והביא (?) שר"י ששלחו הקיסר אליו מיוסטינא לרפאותו, והוא הוליד אלעזר הרופא הגאון ברומי ועוד ג' גאונים יאשיהו שמשון ואליקים. ואליקים הוליד את זקנו של רש"י ז"ל."

ספר רש"י מנסה לדלות מהנוסח דלעיל, רשימת יחס של בן אחר בן וזה מה שהעלה: ר' שלמה יצחקי בן יצחק בן שלמה נכד הגאון אליקום בן הגאון אהרון שהיה רופא גדול בן הגאון אברהם בן יוסי מקונסנטינא בן רב מניומי גאון בן ינאי בן יוסי בר נחמן בעל לולאות השיר בן יוחנן בן יהושע בן יוחנן הסנדלר שהיה דור רביעי לרבן גמליאל בן שמעון בן הלל הזקן שהיה מזרע שפטיה בן אביטל בן דוד מלך ישראל.

בעמוד נ"ד בספר "מעלות יוחסין" נאמר, שרש"י היה דור ל"ג ליוחנן הסנדלר. ברשימה שלפנינו יש 13 דורות בלבד. אין ספק שנשמטו שמות רבים. לפנינו שורה של אלמונים ואין פלא ששמותם לא השתמרו ברשימות נוספות. אין לנו דרך לדעת בוודאות היכן חיו ומתי חיו, אך לפי שמותם, ידע היסטורי כללי ורמזים השתולים בטקסט אפשר לנסות לנתח מעט את אשר לפנינו וגם למצוא היכן ברשימה יכולים להשתלב הדורות החסרים וישאר הדבר בגדר השערה.

ר' יוחנן הסנדלר חי דור אחד לפני חתימת המשנה. בנו יהושע חי ודאי בימי יהודה הנשיא (בערך 200 לספירה) וכנודו יוחנן בדור הראשון של התלמוד. יוסי בר נחמן, השם הבא ברשימה, כתב ספר פיוטים. תקופת הפיוט החלה בסוף המאה החמישית וקשה לי להניח שיוסי זה הקדים את זמנו. כך שיש פער של לפחות 300 שנה בין יוחנן נכדו של ר' יוחנן הסנדלר ובין יוסי בעל לולאות השיר. גם תוארי הגאונים של בני בניו של יוסי בעל לולאות השיר מחזקים את ההנחה, שחי לאחר המאה החמישית, כי תקופת הגאונים החלה במאה השביעית. נראה לי איפוא, שבין יוחנן נכד ר' יוחנן הסנדלר ובין יוסי בר נחמן חסרים דורות רבים. גם הנוסח: "ויוחנן הוליד את יוסי בר נחמן" (ראה הנוסח המקורי שצוטט לעיל מ"מעלות יוחסין"), מרמז על קטיעה ברצף הדורות. אם נחמן אבי יוסי היה בנו של יוחנן היה אומר: "ויוחנן הוליד את נחמן ונחמן הוליד את יוסי. הניסוח "ויוחנן הוליד את יוסי בר נחמן", מצביע על כך, שלא יוסי ולא נחמן היו בניו ממש של יוחנן זה. כנראה, יוסי היה צאצא בהפרש דורות של יוחנן נכדו של ר' יוחנן הסנדלר, ואילו נחמן, אביו של יוסי לא היה צאצא של יוחנן, אלא נישא לצאצאית של יוחנן (ולכן יוחנן "הוליד" את יוסי ולא את נחמן). ספר רש"י מתעלם מסוגיה זו. הוא כותב: "...יוסי בר נחמן בעל לולאות השיר בן יוחנן..."

הספר "לולאות השיר" כנראה אבד. את זכרו מצאתי רק ב"סדר הדורות" של יחיאל הלפרין, צאצא רש"י. בפרק "רשימת ספרים", הוא מכליל את הספר וכותב שהוא נכתב על משקלות האזינו על ידי יוסי בן נחמן, שבא לבבל והוא בבית אבולעפיא (כאן מודה הלפרין, שהמילה לא ברורה, משהו מעין אבו ... והוא בחר בנראה לו ביותר. אכן ב"מעלות יוחסין" המילה מצוינת כחסרה בגלל אי בהירות). הלפרין גם מציין בהערות שוליים, שהמידע נמצא ברשימת היחס של משפחתו. השם יוסי היה טיפוס בנזמים ההם לא". בבבל השתמשו בשם יוסף. יוסי בא מא", או מסביבתה הקרובה, לבבל כאדם מבוגר (בזמן כתיבת ספרו לולאות השיר). נחמן הוא שם בבלי טיפוס. אני מציעה כאן ניתוח, שנחמן בא מבבל לא"י ונישא לצאצאית של ר' יוחנן הסנדלר ונולד בנם יוסי בא", ומאוחר יותר בא יוסי עם אביו או בלעדי לבית אביו לבבל. ייתכן אפילו שבבית אבו ... הכוונה בבית אביו והמילה הלא- ברורה היא שם מקום.

גם שם בנו של יוסי, ינאי, שהוא מאבותינו וגם שמות אחיו טיפוסיים מאד לא", אך כמובן שאי אפשר לפסוק מכאן אם נולדו בא"י או נקראו כך ע"י אביהם, שהיה ספוג תרבות א". הדור הבא מכונה כבר "גאונים" וזה מצביע שהם חיו בתקופת הגאונים (מאה שביעית? מאה שמינית?). שמותיהם הם שילוב מופלא של שמות ארצישראלים מובהקים כמו אלעזר ויוחנן ובבליים מובהקים כמו אביי ומניומי (מצאתי רק אמורא בבלי אחד שנקרא אלעזר ולא

מצאתי חכם א"י שנקרא מניומי בכל תקופות המשנה, תלמוד, סבוראים וגאונים). הדבר מחזק את ההנחה שהעליתי בדבר נישואין בין בבלי וישראלית, או לפחות מצביע על כך שמשפחת יוסי עקרה מא"י לבלב בפרוס תקופת הגאונים.

הגאון מניומי כבר עוקר לקונסטנטינא, היא קושטא, וזו תחילת המעבר של המשפחה לאירופה. לא ברור בדיוק מתי היה המעבר לרומי, אך נראה שיש רמז בכתוב, שאהרון הרופא הגדול, נשלח על ידי הקיסר לרפאות את האפיפיור ברומי. יוסטינא היא שם בעל אופי ביוזני ואולי קיסר ביוזנטיון שלח את הרופא היהודי המפורסם לרומי, או שקיסר אחר שלח אותו מיוסטינא לרומי. המלים "אור והביא" אינן ברורות גם למעתיק כתב היחס, אך פיענוחן יכול לתת לנו מושג על התקופה. חשבתי, שזהו שיבוש שמו של האפיפיור או מוצאו, אך בשל דלות ידיעותי והמקורות שבידי, על תולדות האפיפיורים, העליתי חרס בידי. ברם, מצאתי סיפור בספרו של תיאופנס, כפי שצוטט ע"י "דברי הימים" של מיכאל זיו, שקרובי משפחתו של אפיפיור קודם ניסו לסמא את עיניו של האפיפיור ליא ב-797. הם לא סימאו אותו כליל, כי חסו עליו. המלה "אור", בהקשר הרופא, בכתב היחס, עוררה בי מחשבה, שאולי היה פה נסיון לסכם בקצרה את תפקידו של הרופא לתקן את מאור עיניו של אפיפיור זה. בניו של אהרון הרופא כבר נזכרים בהקשר עם העיר רומי, מכאן שהרופא אהרון כבר נשאר ברומי. אביו של הרופא נקרא בכתב היחס, אתדהם, שהוא שם מוזר וספר רש"י מתרגמו לאברהם. אליקים, אחד מהבנים של אותו רופא גדול, היה אבי זקנו של רש"י.

בספרי יוחסין, הביטויים "אבי זקנו" ו"נכד", בדרך כלל מכוונים לכך, שהאחד הוא צאצא של האחר, עם פער של מספר דורות, לאו דווקא דור אחד, כמו שאנו מכירים היום את המושג "נכד", כבנו של הבן. שלמה, סב רש"י, הוא צאצא של אליקים. ניתן להניח, שיש פער דורות בין אליקים ושלמה סבו של רש"י. לפי זה, אליקים יכול היה להיות בן המאה התשיעית ואביו יכול היה לרפא אפיפיור בשנת 800. בזה גישרנו באופן לא מושלם על מאות שנים. ייתכן, שהשמות החסרים ברשימה הם נשים וייתכן שהם מסתתרים במקומות המחוקים והלא-ברורים.

ראוי לציין, שגם בשו"ת מהרש"ל (מצאצאי רש"י) הוא מתייחס לקיום רשימת יחס של בית אביו עד רבן

גמליאל הזקן.

בכל הקטע הזה, רבות ההשערות על הוודאי, אך תקוותי, שאין הדברים רחוקים מהמציאות והעליתי מעט בשר על שורת האלמונים, שהיו צאצאי יוחנן הסנדלר ואבות אבותיו של רש"י ושלנו.

יצחק אבי רש"י

לא הרבה ידוע על יצחק אבי רש"י. חכם מפורסם וודאי לא היה. יש אפילו ויכוח בין חכמים אם בכלל היה מלומד. "אטלס עץ חיים" כולל אותו בין חכמי צרפת ומזכיר שכנו הביא פעם מדבריו בפירושו לתלמוד (ע"ז דף ע"ה ע"ב). ב"סדר הדורות" ובספר רש"י בעיקבותיו, מובאים פרטיו של ויכוח בין חכמים אם היה מלומד או לא. פירושו של רש"י לתורה מתחיל במאמר הידוע "אמר רבי יצחק למה פתחה התורה בבראשית והלוא היה צריך להתחיל מהחודש הזה לכם..." במאמר זה מובאת ההצדקה לספר בראשית, למרות שהוא ספר סיפורים היסטוריים על ראשית העולם והאומה, בעוד שעיקרו של ספר התורה הוא ספר מצוות (והחודש הזה... הוא המצווה הראשונה) וההצדקה היא, שסיפורי ספר בראשית מראים, שהכל בא מאלוקים וגם הארץ הזו הובטחה לנו מגבוה. חכם אחד מספר, שחיפש בכל האגדה ולא מצא מאמר כזה בשם רבי יצחק. מיהו איפוא, אותו רבי יצחק? לפי סברה אחת, הוא אבי רש"י. לפי אותה סברה לא היה אביו של רש"י מלומד, אבל רש"י רצה לתת לו כבוד ולהנציח אותו בפירושו. ביקש ממנו, שישאל שאלה כלשהיא על הפסוק הראשון והוא ירשום את כל המאמר הפותח על שמו. שאל אביו שאלה בעלמא: למה פתחה התורה דווקא במלה בראשית? וכך זכה למאמר על שמו. חכם אחר טוען, שאביו של רש"י היה מלומד וכל הסיפור הנ"ל עומד על כרעי תרנגולת, מפני שקיים מאמר כזה מרבי יצחק מחכמי התלמוד והאגדה העתיקים, אך מה שטען אותו חכם "לא מצאתי..." הכוונה, לא מצא בפסוק הראשון בבראשית רבא. לעומת זאת, בפרשת בא בשמות רבא בד"ה "החודש הזה..." כן מצוטט המאמר הזה. לפי זה, הסיפור שאותו יצחק, מהמאמר הפותח של פירוש רש"י, הוא אכן אבי רש"י, הוא רק אגדה, אך היא השתרשה מאד בעם. רש"י נקרא שלמה "יצחקי", ע"ש אביו ויש אומרים, שזו הוכחה שהיה חכם. שם אביו של רבי יצחק היה שלמה. "סדר הדורות" מביא אגדה על רבי יצחק, שהיתה לו מרגלית טובה וגויים חפצו בה לשם עבודה זרה ולא רצה לתיתה להם. לקחו אותו באניה ללב ים כדי לאלצו לתיתה להם, אך הוא השליך את המרגלית לים. בשכר זה ניתן לו בן חכם. לפני לידתו חלם, שיוולד לו בן חכם כשלמה ולכן עליו לקרוא לו שלמה. "וקראו שלמה כשם אביו" (סדר הדורות). מכאן, ששם אביו של ר' יצחק היה שלמה. ועתה לפני שנספר על רש"י נספר על יחוסו מצד אימו.

משפחת אם רש"י - משפחת אבון הגדול ממגנצא

אבון הגדול ממגנצא

אבון הגדול היה מראשוני חכמי האשכנזים. הוא חי במחצית הראשונה של המאה העשירית, בתקופת הגאונים בימי סעדיה גאון. בתקופה זו היתה בבל מרכז התורה וכל השאלות מכל התפוצות הופנו לגאונים בבל. רק במחצית המאה העשירית קמו שמואל הנגיד בספרד ואחריו גרשון מאור הגולה באשכנז והקימו מרכזי תורה סמכותיים במקומם וכך השתחררו מהתלות בבבל. אבון הגדול הוא חכם, שחי עוד לפני עליית התורה באשכנז. "אטלס עץ חיים" המפרט מאות שמות חכמים מהמאה העשירית ועד גירוש ספרד בכל תפוצות ישראל, מביא את שמו ראש וראשון לכל חכמי אשכנז. האטלס מצטט בלי לציין את המקור: "היה גדול בתורה וחכמה ועושר וסודי סודות לדרוש כל אות במ"ט פנים", ציטוט שמצאתי גם ב"סדר הדורות". אין אנו יודעים עוד הרבה על חייו מאחר והוא אינו מופיע במקורות, אלא בהקשר עם נכדו המפורסם שמעון בר יצחק בר אבון הפייטן. האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל מספרת, שהגיע ממנו שבצרפת למגנצא שבאשכנז ונקרא "אבונא" לאות הערכה. לפי האטלס היו לו שני בנים יהושע ויצחק. מאותו יהושע יצאו צאצאים חשובים כמו רבי יהודה החסיד, אלעזר בעל ה"רוקח", הריב"ק משפירא בעל "ייחוס תנאים ואמוראים" ועוד. בנו השני, יצחק, היה אבי שמעון הפייטן ושמו מופיע בין אבון לשמעון ברוב המקורות המספרים על שמעון. לא ידוע לי שם אביו של אבון הגדול משום מקור, אך ב"סדר הדורות" כותב ש "יצא מזרעו של יוסף הזקן בן רבינו שמעון ממדינת מנש שיסד אזהרות אתה הנחלת הוא היה בר סגולתו של אליהו הזקן". לפי הערת שוליים לתשובה כ"ט של המהרש"ל, שבה המהרש"ל, צאצא רש"י, מספר על ייחוסו, אבון הגדול היה מצאצאי משולם הגדול בן קלונימוס בן משה הזקן, שהיו משפחת פייטנים מפרובנס. חוקר בשם לורנס טאובר, ממשיך במאמר בכתב העת "אבותינו" 32: 9 (כתב עת באנגלית) את השושלת וטוען, שמשה הזקן היה מצאצאי מכיר שנשלח מבבל לנרבונה להיות נשיא היהודים לפי בקשת מלך צרפת (מסתמך על ספר הקבלה שהודפס ב-Jewish Principedom) והוא היה בן חביבאי בן דוד בן חיסדאי בן בר אדא בן בוסתנאי בן חנינא בן חופני בן מר הונא, שהיו ראשי גולה וצאצאים ישירים של שלמה בן דוד.

יצחק בן אבון

יצחק בן אבון היה כאביו מחכמי אשכנז הקדומים, דור לפני גרשון מאור הגולה. פרט לקשריו המשפחתיים (בן אבון, אבי שמעון הגדול ואחי יהושע) ה"אטלס", המקדיש לו ערך נפרד, מספר גם שהיה חברו הקשיש של רבינו גרשם מאור הגולה.

שמעון הגדול ממגנצא

שמעון הגדול ממגנצא, בן יצחק בן אבון היה פייטן גדול שחי בערך בין 950 ל-1020 במגנצא. באותה תקופה לא עסקו באשכנז בפיוט, כך שאולי היה בין החלוצים בתחום זה. לקסיקונים ואנציקלופדיות מקדישים לו ערך נפרד ומנתחים את יצירתו, עובדה המלמדת על חשיבותו. אנו למדים שהוא שאב הרבה מפייטני ארץ ישראל הקדומים (מאות 5-6), אך גם הוסיף מטבעות לשון עצמאיות. הוא התרכז במיוחד בכתיבת סליחות וכן "קרוכות", שהם פיוטים המשולבים בחזרת הש"ץ (כנראה במיוחד בתפילות הימים הנוראים). הפיוטים והסליחות כלולים במחזורים של ימינו. הם נאספו ויצאו לאור ע"י א.מ. הברמן בספר "פיוטי ר' שמעון בר יצחק" (ברלין-ירושלים תרצ"ח). בין הפיוטים: "ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד" לראש השנה ו-"ברוך ה' יום יום" לשבת. בנוסף לתחום העיקרי הנ"ל, מספרים חלק מהמקורות, שהיה שתדלן למען קהילות אצל שליטים שנהגו ביהודים בקשיחות. טוענים, שבנו אלהן נחטף בילדותו, גודל כנוצרי והפך להיות אפיפיור. האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, מספרת, ספק מציאות ספק אגדה, ששמעון הגדול הגיע אליו פעם בענייני שתדלנות וכמו בסיפור יוסף ואחיו רק הבן זיהה את האב. לפי אגדה אחרת, זיהה האב את הבן, כאשר שיחקו שח, והבן ביצע מהלך שהיה מאד יחודי לו. כך או כך, מאותו מפגש יצאה ישועה גדולה לישראל.

האנציקלופדיה הנ"ל גם מצטטת מספר פרטים יחודיים מפנקס הקהילה במגנצא, יש שם תיאור מלא הערצה על מראהו וכתוב שהוא מבית דוד (ראה לעיל על אבון) והרי לנו קשר שני עם בית דוד. כתוב שם גם ש"גישא למלכות", נראה שהכוונה, שגם אשתו היתה מבית דוד והרי לנו קשר שלישי. הקביעות הנ"ל בענין המוצא, לא מופיעות בכל המקורות על שמעון הפייטן.

לגבי הקשר שלו עם רש"י, ישנה סתירה מעט מביכה בין המקורות. בחלקם, (לדוגמא, האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל) נאמר, ששמעון זה, היה דוד רש"י. בחלקם, (לדוגמא, האטלס עץ חיים) נאמר, שלשמעון זה, היה בן בשם יוסף, שהוא אבי אימו של רש"י וליוסף היה בן ששמו גם כן שמעון והוא דודו של רש"י. האנציקלופדיה העברית, טוענת, ששמעון בן יצחק בן אבון הפייטן אינו דוד רש"י. אני סומכת ידי על הגירסה השניה, ששמעון שלנו היה סבו של שמעון דוד רש"י, מכיוון ששמעון הגדול נפטר כבן 70 בשנת 1020, 20 שנה לפני לידת רש"י. ונניח אפילו שאם רש"י היתה צעירה מאחיה שמעון ב-20 שנה, הרי חייבת היתה ללדת כבת 70. נראה מופרך. לכן, לא נראה לי, ששמעון הפייטן היה אחי אם רש"י. לפיכך קיבלתי את הגירסה, ששמעון הפייטן, היה אבי אביה של אם רש"י ונכדו שמעון היה הדוד. הספרים העתיקים כמו "שם הגדולים" ו"סדר הדורות" קוראים לשמעון השני לפעמים הוקן ולפעמים "הגדול" וזה אולי מקור הבלבול. קיבלתי איפוא את גרסת האטלס, אך בגלל הסתירות בספרות, בהסתייגות מה.

מקורות:

האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (מרגליות, ת"א תשל"ג), האנציקלופדיה העברית, סדר הדורות (יחיאל הלפרין, ירושלים תשמ"ה), אטלס עץ חיים (רפאל הלפרין, ישראל תשל"ח), פיוטי ר' שמעון בן יצחק (עורך א. הברמן, ברלין-ירושלים תרצ"ח), אוצר הגדולים (נפתלי יעקב הכהן, חיפה תשכ"ז).

יוסף בן שמעון הגדול ממגנצא

שמו של יוסף בן שמעון הגדול כסב רש"י מצד האם, נודע לי מ"אטלס עץ חיים". לפי האנציקלופדיה העברית וכן האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל היו לשמעון הגדול בנים, שאחד מהם הוא אלחנן האפיפיור, כנזכר לעיל, והאחר יצחק. הם מסתמכים בעיקר על פיוטים בהם ראשי החרוזות יצרו את השמות הללו ומאחר וידוע שהיה בן בשם אלחנן הסיקו, שהיה גם בן יצחק. טענה זו נראית לי לא רצינית, מאחר והשם "יצחק", בו כיבד המשורר את בן משפחתו, יכול להיות מכוון לאביו. השם יוסף נמצא רק ב"אטלס" ובאוצר הגדולים, שם מובא המקור ממנו נלמד קיומו של יוסף בן שמעון הפייטן: "ונתגלה סדר יחוס מצאצאי רבנו ר"ש שהנה בספרי פסקי ר' אליה מנחם מלונדריש ז"ל מובא סדר יחוס כ"י ישן בזה הלשון שנמצא: 'זה העיבור קצב משה בן הנדיב ר' יעקב בן רבנו משה מלונדריש בן הרב רבנו יו"ט בנו של הנדיב ר' משה מברישטו בן של הר"ר יצחק בן הר"ר שמעון אחיו של הר"ר אברהם בן הר"ר שמעון בן אחותו של רבנו שמעון והוא היה בנו של הר"ר יוסף בנו של רבנו שמעון הגדול השוכב במגנצא". שמעון הפייטן אכן קבור במגנצא.

ה"אטלס" וגם אוצר הגדולים מספרים עליו רק, שהיה מחכמי צרפת סמוך אחרי גרשון מאור הגולה ושהיה אביו של שמעון "הזקן" (כונה כך כדי להבדילו מסבו ה"גדול"). וכן נאמר ב"אטלס", שהיה סב רש"י מצד האם. יתכן שהוא מסתמך על הנאמר בפירוש רש"י לשבת דף פ"ה: "ומצאתי לי סמך ביסודו של הר' שמעון הזקן אחי אמי מפי רבנו גרשם". בגרף המתאר את שושלת רש"י, ב"אטלס" זה, מופיעה אצלו בת נוספת שמצאצאיה יצאו דורות של חכמי אנגליה וזה כנראה נלמד מהציטוט לעיל בו מופיעים חכמים מלונדריש (לונדון) ומברישטו (בריסטול).

רש"י - רבי שלמה יצחקי

רש"י נולד בטרווייש שבצפון צרפת, בשנת 1040 ונפטר שם ב-1105. יקצר המצע מלכתוב את כל הידוע עליו ועל יצירתו. ספרים שלמים נכתבו, ואין אני מתיימרת להתחרות בהם. קראתי לפחות עשרה מקורות המספרים עליו. אסתפק בעיקרי הדברים.

רש"י נחשב לגדול הפרשנים ואולי, אפילו לחלוץ שבהם. יתכן שכבר היו פרשנים לפניו, אך פירושו, הוא הראשון שהתקבל והשתרש בכל תפוצות ישראל. רש"י השתדל לפרש את כל התנ"ך, אך בעיקר פירושו לתורה הוא שזכה להתקבל כפירוש המוביל. בעיקבותיו קמו מפרשים נוספים, כמו הרמב"ן ואבן עזרא, שפעמים רבות מתווכחים עם רש"י. שיטתו של רש"י, היא להביא בקצרה את הפשט, בלי פילפולים וניתוחים לוגיים מורכבים. בנוסף, היכן שאפשר, הוא מביא בקצרה, אגדה המאירה מזווית נוספת את הכתוב. למרות, שהדפוס לא היה קיים בימיו ולמרות שחיץ מסויים צץ בין תרבות אשכנז וספרד (לא כל מה שאמר חכמי אשכנז התקבל ע"י חכמי ספרד ולהיפך) הרי העובדה שאבן עזרא, שחי מעט אחריו וכן הרמב"ן, לא מפסיקים להתייחס לפירוש רש"י, מלמדת שפירושו של רש"י התקבל בכל התפוצות מהר יחסית. אבן עזרא, העניק לו את התואר "פרשנדתא". לפירושו היה גם הכבוד להיות הספר הראשון העברי שהובא לדפוס (כאשר זה הומצא).

רש"י היה הראשון שפירש את התלמוד פירוש מקיף, שהתקבל לדורות. צאצאיו, חתניו ותלמידיו כתבו את ה"תוספות" לפירוש זה. רוב הפירושים שלומדים היום הם תולדות של עבודה זו של רש"י. לפירוש רש"י לתלמוד יש אפילו מעמד חשוב יותר מאשר פירושו לתורה. לולא רש"י, היה לימוד התלמוד היום שונה לחלוטין. רש"י למד בצעירותו באשכנז, אצל יעקב בר יקר בוורמייזא ואצל יצחק בר יהודה ויצחק בר אליעזר במגנצא אבל אח"כ חזר לצרפת והעמיד שם תלמידים הרבה. הוא ענה לשאלות בענייני הלכה (ספר הפרדס וספר האורה, שנערכו בידי תלמידיו), וחיבר גם סליחות ופיוטים.

חידושי לשון שלו: הבלגה, הצלחה, פרשן, יהדות, מאסר, קיצור, תגבורת, הסכמה, שטח, שתקן ועוד (לקסיקון מסד ליהדות ולציונות).

פרנסתו היתה על היין.

הוא נקרא רבי שלמה יצחקי על שם אביו יצחק. על מוצאו מבית דוד ועל שושלת היוחסין שלו כלפי מעלה,

כבר הארכנו קודם.

לרש"י היו שלוש בנות. מרים ויוכבד נישאו לחכמים שהיו אח"כ לבעלי תוספות וצאצאיהן שהיו ג"כ בעלי תוספות וחכמים ידועים יפורטו בהמשך. על הבת השלישית לא ידוע דבר. האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל אפילו מעז לספר על השערה, שהבת לא היתה קיימת כלל. לעומתו, בעל "סדר הדורות" ובעיקבותיו גם ספר רש"י, מספר שכנראה שם בעלה היה אפריים.

מקורות:

ספר רש"י (י.ל. מימון, ירושלים תשט"ז), האנציק. לתולדות גדולי ישראל, אטלס עץ חיים, האנצ. העברית, לקסיקון מן המסד ליהדות ולציונות (הוצאת משרד הבטחון, ישראל 1987), שם הגדולים (חיד"א אזולאי, ירושלים תשנ"ב) ועוד.

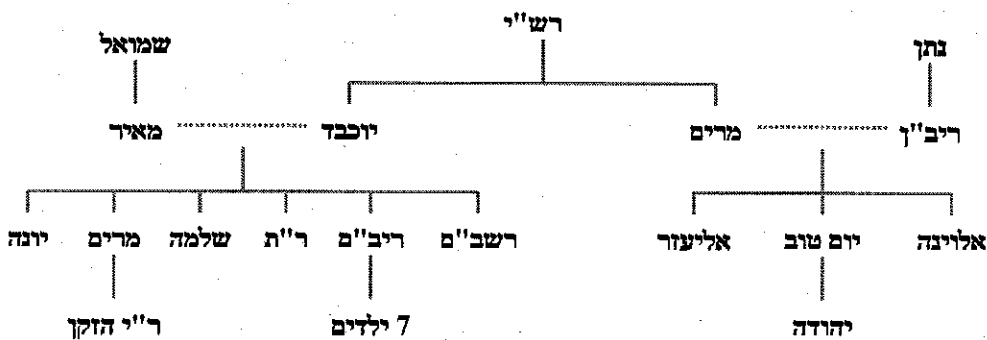
מרים ויוכבד בנות רש"י

כפי שיובהר בהמשך, יש שתי גירסאות להמשך השושלת וכל אחת מתחילה בבת אחרת של רש"י, ולכן אכתוב על שתיהן ועל שני המסלולים המקבילים האפשריים של השושלת.

מרים בת רש"י, נישאה ליהודה בן נתן, שנקרא גם ריב"ן והיה בעל תוספות. על מרים זו יש ידיעות, שהיתה חכמה ומעורבת בענייני תורה. ספר רש"י מצטט מקור לפיו, רש"י מספר בגוף ראשון על כך, שהכתיב לבתו תשובות לשאלות, שהגיעו אליו כשהיה חולה ולא היה בכוחו לכתוב. אך מחבר ספר רש"י טוען, שראה מכתב בכתב ידו של רש"י ובו נאמר "בן בתי יושב לפני" במקום "בתי", לכן מסיק, שהסיפור על הבת, בטעות יסודו. כמובן יתכן שגם בתו וגם בן בתו עשו זאת. באנציק. לתולדות גדולי ישראל, בערך ריב"ן, בעלה של מרים, הוא מונה את בני ריב"ן. מזכיר בצד יום טוב מפלייזא המפורסם, גם בת בשם אלווינה, שהיתה חכמה ושקיבלה מאימה קבלות מרש"י, שעליהן סמכו חכמים, כמו ר"י הזקן בעל התוספות. זו הוכחה נוספת, שמרים בת רש"י היתה חכמה ומעורבת בדברי תורה.

ילדיה, לפי המקיף ביותר, "אטלס עץ חיים", הם ר' יום-טוב מפלייזא, אלווינה (שקודם הוזכרה בשם אלווינה) ואליעזר.

יוכבד, הבת האחרת, נישאה למאיר בר שמואל, שהיה גם הוא בעל תוספות. בין בניה חכמים מפורסמים: הרשב"ם מפרש התורה, רבינו יעקב תם בעל תוספות ענק וריב"ם הוא ר' יצחק בר מאיר. כמו כן היו לה בן, שלמה, מדקדק ובת מרים שנישאה לשמואל בן שמחה מוויטרי וילדה את ר"י הזקן בעל תוספות מפורסם. בת נוספת היא יונה. מוזר, שעל אשת רש"י, אם הבנות הללו וייחוסה לא נמצא דבר.

חתני רש"י

ריב"ן - רבי יהודה בר נתן

ריב"ן היה חתנו של רש"י ובעל בתו מרים. הוא היה בעל תוספות חשוב ותלמידו של רש"י. רש"י נפטר בטרם הספיק להשלים את כל פירושו לתלמוד. ריב"ן המשיך את הפירוש במסכת מכות. רוב המקורות אוהבים לצטט, מה שנאמר בגוף הפירוש (מסכת מכות דף י"ט): "רבינו הקדוש גופו קדוש ויצאה נשמתו בטהרה ולא פירש יותר, מכאן ואילך לשון תלמידו ר' יהודה בן נתן". כלומר, מה שנחשב לפירוש רש"י למסכת מכות מדף י"ט והלאה הוא פירושו של הריב"ן.

ריב"ן חיבר פירושים לתורה ולתלמוד. לדעת חוקרים שונים, חלק ממה, שמיוחס לרש"י, במסכת סנהדרין פרק חלק וכן במסכת כתובות, הם שלו. דבריו מובאים גם בתוספות וקטעים מפירושו לתלמוד מצוטטים בספרי פוסקים ראשונים. תאריכי לידתו ומותו לא ידועים, אך "סדר הדורות" טוען ש"נפטר בחור". לא מצאתי דבר על אביו נתן או על מוצאו של הריב"ן. על בניו כתוב למעלה, בקטע על מרים בת רש"י, אשתו. המפורסם בבניו הוא יום-טוב מפלייזא.

ר' מאיר בר שמואל

ר' מאיר בר שמואל מרומרוג, היה חתנו ותלמידו של רש"י. היה נשוי ליוכבד בת רש"י. לפי ההשערה חי בין 1060-1135 (לפי "אבותינו" נולד במינץ ב-1055). היה מגדולי חכמי צרפת ומבעלי התוספות. חיבר פירושים לתלמוד ששימשו את רש"י. פירושו למנחות י"ג נדפס בתלמוד שלנו ושמו נזכר בתוספות. גם בניו, רבנו תם והרשב"ם מזכירים את שמו ושמו נזכר גם ב"מרדכי". כפי שהוזכר לעיל, אצל אשתו, בניו היו מגדולי הדור: רבינו יעקב תם, רשב"ם, ריב"ם ורבי שלמה המדקדק. ריב"ם הוא מאבותינו. בנותיו הן מרים אם ר"י הזקן ויונה. לפי "אבותינו" (יעקבי), שמחה מויתרי, בעל מחזור ויתרי, שכנו היה נשוי עם מרים בת מאיר, שבו אנו עוסקים, הוא גם אחיו של מאיר, אך מעניין שדבר זה לא מופיע באף ספר אחר. לפי "אבותינו", מאיר בן שמואל בן מאיר הוא נצר לפייטן משה בן קלונימוס, שחיבר את "כל נדרי". לפי האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל מאיר עצמו תיקן את נוסח כל נדרי, כדי שיתאים להלכה.

מקורות:

בעלי התוספות (א. אורבך, ירושלים תשט"ו), אוצר הגדולים, האנצ. לתולדות גדולי ישראל, אבותינו (כרך 6 עמוד 17, מאמר של יעקבי), אטלס עץ חיים, סדר הדורות.

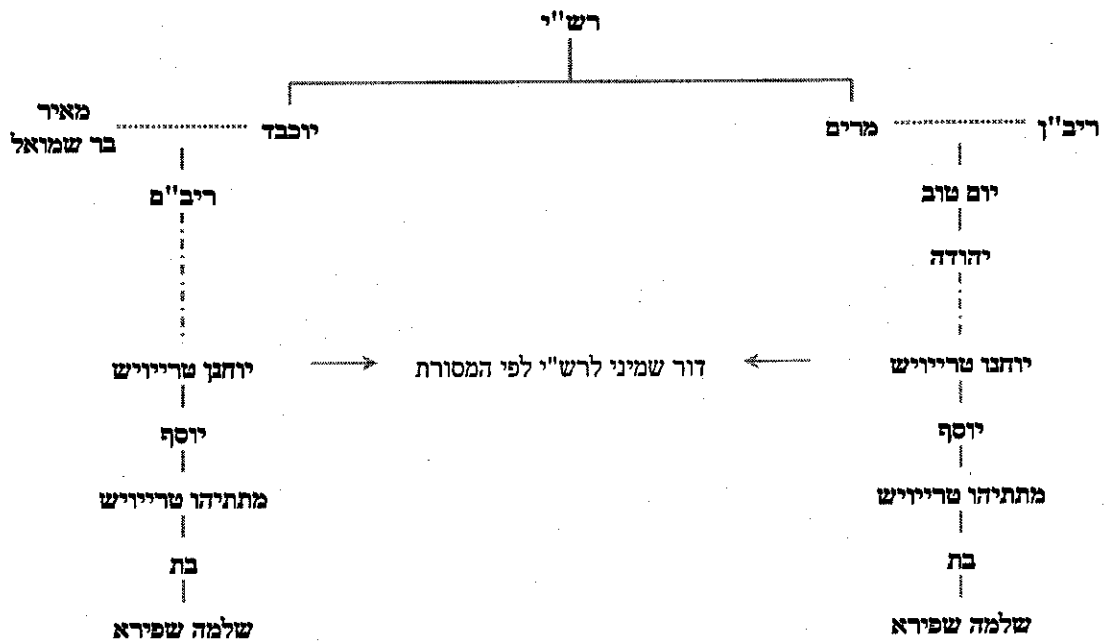
שתי הגירסאות של השושלת

וכאן אנו חייבים לספר על קיום שתי גירסאות להמשך השושלת. ר' שלמה שפירא (1375-1435), שנחשב לראש משפחת שפירא והוא מאבותיו של נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות", שהיה מאבותינו, היה בן בתו של ר' מתתיהו טרייזש, הרב הראשי של צרפת במאה ה-14. ישנה מסורת ביד משפחת טרייזש, שהם מצאצאי רש"י. רוב המלומדים רואים את משפחת טרייזש כמשפחה המקשרת בין משפחת שפירא לרש"י. על נכדו של מתתיהו זה נאמר, שהוא דור שנים-עשר ברבנות מאב לבן. על שם אביו ואבי אביו של מתתיהו יש הוכחות מוצקות (וההוכחות לרוב הקביעות כאן, יפורטו בקטע הנוגע לכל אישיות), אך המשך השושלת כלפי מעלה הוא פחות ברור. על סבו של מתתיהו, יוחנן, יש מסורת שהוא דור שמיני לרש"י. למסורת זו אין הוכחות מוצקות. נראה שבן משפחת טרייזש נישא עם צאצאית של רש"י. זהותה של הצאצאית לא ידועה. בכתבי היוחסין של משפחות טרייזש, שפירא ולוריא (שהיא ענף של שפירא, כפי שנלמד בהמשך והיא משפחת המהרש"ל, מחכמי פולין במאה ה-16), מופיעות שתי גירסאות. לפי האחת, שלמה שפירא היה צאצא של הריב"ם בן יוכבד בת רש"י ולפי האחרת צאצא של יהודה בר יום-טוב בן הריב"ן ומרים בת רש"י. היוחסין לריב"ם מופיע למשל: בספר המכריע, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, אוצר הגדולים, מאמר של יעקבי ב"אבותינו" ועוד. היוחסין לריב"ן מופיע למשל: באוצר ישראל, אבות עטרה לבנים, משפחת לוריא והמאמר של רוזנשטיין ב"אבותינו". נראה שרוב המקורות המצדדים בגירסה זו, מסתמכים על "גדולת שאול" שם מובא מר' אליעזר רייסר, ששלמה לוריא, רופא מלובלין ושני בשני עם המהרש"ל "היה בין נכד לריב"ן נכד רש"י". ריב"ן היה חתנו ולא נכדו של רש"י. ניסוח זה מעיד על חולשתו של המקור וספר המכריע מציע: "התחלף לו ריב"ן בריב"ם", כלומר נפלה טעות דפוס באות אחת והיה צריך להיות כתוב שאותו לוריא הוא צאצא הריב"ם, שאכן היה נכד רש"י. יכולנו לבטל איפוא, את המסלול של הריב"ן ולדבוק בגירסת הריב"ם, אך קשה לי לבטלה לחלוטין, מאחר ובחלק מן המקורות התומכים בה, מדובר על יהודה בר יום-טוב כמסלול ספציפי המוביל מהריב"ן כלפי מטה, אל משפחת לוריא או שפירא. אני נוטה יותר לגירסת הריב"ם ונראה לי שיש יותר מקורות לטובתה. שמתי לב שלמקורות העוסקים בשושלת לוריא, יש נטיה לתמוך בגירסת הריב"ן ולאילו העוסקים בשפירא או טרייזש יש נטיה לתמוך בגירסת הריב"ם. יש לי פתרון אפשרי ויחודי ליישוב שתי הגירסאות ואותו אפרט בדברי על הריב"ם.

מקורות:

משפחות עתיקות בישראל (י.ל. שפירא, ת"א תשמ"ב), אבותינו-מאמר של יעקבי (כרך 6 עמוד 17), שם ושארית (יוסף כהן צדק, קראקא תרנ"ה), מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות (ישראל ברגר, פיעטקוב תר"ע), אבות עטרה לבנים (אריה ליפשיץ, ורשה תרפ"ז), משפחת לוריא (א. אפשטיין, וינה תרס"א), אבותינו (כתב עת באנגלית, כרך 3 עמוד 7 וכן כרך 5 עמוד 6 בנספח וכן כרך 10 עמוד 17, מאמרו של רוזנשטיין), נספח לספר המכריע, אוצר הגדולים, אוצר ישראל (י. אייזנשטיין, ניו-יורק תרס"ח).

שני המסלולים האפשריים של השושלת

ריב"ם - ר' יצחק בן מאיר

ריב"ם, נכד רש"י, בנם של יוכבד בת רש"י ומאיר בר שמואל, היה מחכמי צרפת מבעלי התוספות הראשונים. הוא לא זכה לפירסום כמו אחיו הרשב"ם ורבינו יעקב תם, כי נפטר צעיר. שנות לידתו ופטירתו אינן ידועות. הוא נולד לאחר הרשב"ם (שנולד בין 1080-1085) ולפני רבנו תם (שנולד ב-1100) ונפטר בחיי אביו (כלומר לפני 1035). הריב"ם חיבר תוספות לנדרים וליבמות, שמובאות מהן משולבות בתוספות שלנו במקומן (לדוגמא: יבמות ג', כ"ט, ל') ובחלקן נזכרות ומצוטטות במקומות אחרים (למשל, התוס' לבבא קמא ק' ע"ב) וכן מופיעים פירושים שלו בתוספות לשבת (כ"ב, ס"ז, ע"א, קכ"ו), כתובות, גיטין ועוד.

ריב"ם הניח "שבעה יתומים", כפי שמסופר ב"ספר הישר" של רבנו תם. אלמנתו נישאה ליהודה בר יום-טוב, נין רש"י מבית מרים ("בעלי התוספות" של א. אורבך המסתמך על כ"י אוקספורד 1408). ר"י הזקן, בעל תוספות חשוב (אף הוא מצאצאי רש"י), שאל את אלמנת הריב"ם על הכרעות בעלה ("בעלי התוספות" המסתמך על ספר הפסקים). מסתבר, שאצל משפחת רש"י לא נמנעו מלשתף את הנשים בחיי התורה. שמענו כבר לעיל על מרים בת רש"י ועל אליהנה בתה ובהמשך נשמע לפחות על עוד שני מקרים, בהן ניתן כבוד לדבריהן של נשים בענייני תורה. מסורת בידי משפחת שפירא, שהם מצאצאי ריב"ם. כפי שנזכר כבר לעיל, המסורת הזו מופיעה בספרים רבים שחלקם נזכר בעמוד הקודם. אוצר הגדולים, אחד מהם, מסתמך על "דאיתא במגילת יוחסין ובקבלות ישנות מכתבי יד" (בערך יוסף טרייוויש בן יוחנן). פול יעקבי במאמרו ב"אבותינו", גורס שהיתה זו בת הריב"ם, אחת משבעה היתומים, שנזכרו לעיל, שנישאה עם יחיאל ממשפחת טרייוויש, שנכיר בהמשך. הוא מסתמך על ניתוח מילות הקירבה בין אותו יחיאל ואחיו הריב"ם, רשב"ם ור"ת, כפי שהופיעו ב"ספר הישר", "אור זרוע", שו"ת ריב"ש ועוד. גם אני הגעתי להשערה, שהיתה זו בת הריב"ם, שנישאה עם בן טרייוויש, עוד לפני שקראתי את המאמר הנ"ל.

למדנו כבר למעלה, שיש מסורת מקבילה, שבני שפירא הם צאצאים של יהודה בר יום-טוב. יש לי פתרון יחודי ליישוב הסתירה בין המסורות. אלמנת הריב"ם נישאה, כאמור לעיל, ליהודה בר יום-טוב. ייתכן שבתו הביולוגית של הריב"ם הגיעה כקטינה עם אימה האלמנה אל ביתו של יהודה בר יום-טוב, בעלה השני של אימה והוא חתן אותה ושימש כאביה החורג. כך הוא יכול להחשב בטעות כאביה. כמובן שזהו פתרון אפשרי מתוך רבים.

מקורות:

בעלי התוספות א. אורבך, אבותינו של יעקבי, הקדמה לספר המכריע (י. די טראני, ההקדמה מאת נח ליפשיץ, ברוקלין תשכ"ב), אוצר הגדולים, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, משפחות עתיקות בישראל, עיון בתוספות לתלמוד המודרך ע"י "בעלי התוספות".

ר' יום טוב מפלייזא

יום טוב היה נכדו של רש"י מבתו מרים ומחתנו ריב"ן. הוא היה בעל תוספות ומוצאים את שמו בנזיר (ל"ז), זבחים (ט"ו, כ"ט, ס"ד, ע"ג) ומנחות (כ"ב). גם במועד קטן ועירובין מופיע ר' יו"ט סתם ואין לדעת אם הכוונה אליו, כי היה בעל תוספות נוסף בשם ר' יום-טוב (ר' יום-טוב מיואני). ר' יום-טוב שלנו מכונה בתוספות ר' יום-טוב מפלייזא או ר' יום-טוב בר יהודה ואפילו יום-טוב מפלנצו (כפי שהוכח ממקור מקביל המצטט את אותם דברים בשם ר' יום-טוב בר יהודה). לפעמים הוא מכונה גם סתם ר' יום-טוב ולפי שמות החכמים המתווכחים עימו, אפשר לדעת שהכוונה אליו. מלבד בתוספות, מצוטט משמו גם בספרים אחרים כגון "ספר הישר" לרבנו תם, "אור זרוע", ה"מרדכי".

שנת לידתו אינה ידועה, אך רבנו תם (שנולד ב-1100), מכנהו במכתביו אליו בשם "הישיש", כך שר' יו"ט נולד הרבה לפניו ("ספר הישר"). שנת פטירתו מוערכת כ-1140 ("משפחות עתיקות בישראל"). רבנו תם, שהיה בעל התוספות הדומיננטי בדורו, נראה כבעל גישה מקלה בעוד ר' יום-טוב נראה מעין בדבריו כבעל גישה מחמירה. לדוגמא: פעם פסל ר' יום-טוב גט, שנתן משומד לבת ישראל, מכיוון שהגט נחתם לאחר שנמסר לאישה וכן משום שהמשומד לא רשם את שמו בגט. רבנו תם התמרמר על רבנו יום-טוב על שהוא מעגן אישה בשל סיבות טכניות וכתב לו: "טועה אתה טעות גדולה וקולר תלוי בצווארך ובקש רחמים על עצמך" ("ספר הישר" סימן כ"ה).

בפעם אחרת אנו מוצאים אותו בויכוח עם ר' אליהו מפריס. העניין היה בנכרי, שהיה עושה מנעלים ביום טוב למכור בחנותו "בסתמא", כלומר לא לפי הזמנה של אדם מסוים. ר' יום-טוב אסר על ישראלי ללבשם ביום טוב משום מוקצה ואילו ר' אליהו התיר ("בעלי התוספות"). ר' יום-טוב חי בפלייזא שבצרפת, אך לפי עדויות אחדות כנראה עקר לפריס. היו לו שני בנים, יהודה ויוסף ושניהם היו חכמים ידועים ובעלי תוספות. לפי כ"י אוקספורד 1207, היו ליוסף שתי בנות: לאה ובילא. בילא נישאה לאליעזר בנו של ר' יהודה בר יום-טוב.

מקורות:

בעלי התוספות, אוצר הגדולים, אטלס עץ חיים, ספר הישר ס' כ"ה, עיון בתוספות מודרך ע"י "בעלי התוספות".

ר' יהודה בר יום-טוב

ר' יהודה בן ר' יום-טוב היה נין רש"י מבתו מרים וחתנו ריב"ן. הוא היה מתלמידי רבנו תם ובעל תוספות ידוע בדורו. דבריו מצוטטים בתוספות שלנו בערכין (י"ח), יבמות (פ"ד), מנחות (פ"ח) ונדה (י"א). באחד המקרים הוא נדרש לשיטת הלימוד והכתיבה במשנה: "דכן דרך התנא לאחר שפי' הלכות המסכתא ושונה אותם בלשון קצר כדי שיהיו מסודרים בידך ושמורים בפה ובלב" (יבמות פ"ד).

כפי שזכר לעיל, ר' יהודה נשא את אלמנת הריב"ם, שהיו לה שבעה ילדים מהריב"ם. בתו של ר' יהודה נישאה לר"י הזקן מדנפיייר, שהיה בעל תוספות חשוב, ירש את המנהיגות התורנית בצרפת מרבנו תם והיה גם אחיינו של רבנו תם מאחותם של רבנו תם, רשב"ם וריב"ם. כפי שכבר סיפרנו, שאל ר"י הזקן את אלמנת הריב"ם על הכרעות בעלה הראשון. בנו של ר' יהודה, יצחק, היה אביו של בעל התוספות המהולל יהודה שירליאון (1166-1224). היה לו לר' יהודה בן נוסף, אליעזר, שנישא לבת יוסף אחיו של ר' יהודה.

כבר הזכרנו קודם, שישנה גירסה שר' יהודה בר יום-טוב, היה מאבות אבותיו של שלמה שפירא, ראש משפחת שפירא. הגירסה האחרת, היא, שהוא מצאצאי הריב"ם. חלק מהמקורות המצדידים בענף ריב"ן-יום-טוב-יהודה, אומרים ששפירא הוא מצאצאי הריב"ן וחלק נוקבים ממש בשם יהודה בר יום-טוב (אוצר ישראל). נראה שרוב המקורות מסתמכים על "גדולת שאול" שם מובא מר' אליעזר רייסר על רופא בשם שלמה לוריא, שהיה בן דוד של המהרש"ל (שאף הוא צאצא של שפירא הנ"ל), שהוא מריב"ן נכד רש"י. המקורות החולקים עליהם מצביעים על חולשתה של הגירסה: הריב"ן לא היה נכדו של רש"י, אלא חתנו. ריב"ם היה נכדו ולכן סביר להניח, שנפלה טעות דפוס באות אחת. לפיכך, הגירסה ששפירא הם מצאצאי ריב"ם נראית יותר. אך, קשה לקבל בקלות טענה זו, מאחר וקיימת מסורת שממקדת את המשך השושלת בר' יהודה בר יום-טוב ואם זו רק טעות דפוס בין ריב"ם לריב"ן מניין צץ שמו של יהודה כממשיך השושלת?

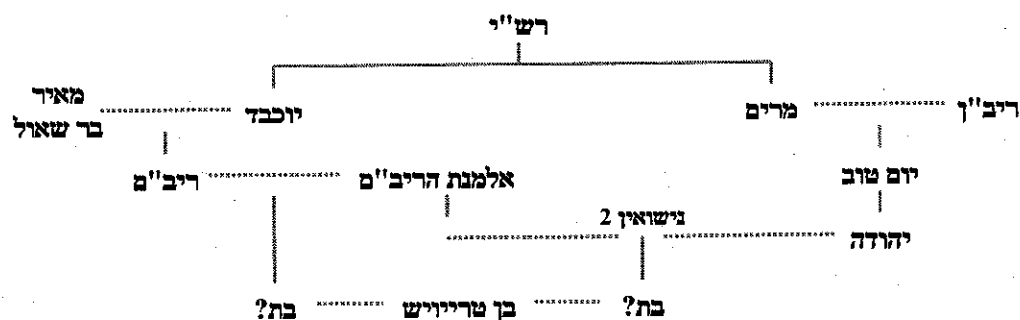
לכן הצעתי, שמקור קיום שתי הגירסאות הוא בכך, שיהודה בר יום-טוב היה אביהם החורג של ילדי הריב"ם, מאחר וכידוע התחתן עם אלמנת הריב"ם. הוא כנראה חיתן את בתו הביולוגית של הריב"ם וכך יכול להקרא חותנו של בעל הבת הזו וע"י כך להכניס את המסורת כאילו הוא מאבות אבותיהם של צאצאי בת הריב"ם. מעניין שאף אחד מהחוקרים לא העלה רעיון כזה.

רוב המקורות יודעים על שתי הגירסאות ותומכים בד"כ באחת מהן. שמת' לב, שספרים העוסקים במשפחת לוריא (שהיא משפחת המהרש"ל וחכמים נוספים שהם צאצאי שלמה שפירא ורש"י) מעדיפים את גירסת ריב"ן-יום-טוב-יהודה, בעוד מקורות המתרכזים במש' שפירא וטרייזש מעדיפים את גירסת הריב"ם. הגדיל לעשות "משפחות עתיקות בישראל", שמביא ארבע משפחות מצאצאי רש"י. בשתיים מהן, משפחת לוריא ומש' קצנבלוגן (שהם צאצאי לוריא), מביא את גירסת הריב"ן-יום-טוב-יהודה כאבותיהם של יוחנן-יוסף-מתתיהו טרייזש ונכדו שלמה שפירא, בעוד שבשתי משפחות נוספות, משפחת המגלה עמוקות, נתן שפירא ואליעזר טרייזש (המופיעים גם אצלנו), הוא מביא את הריב"ם כאביהם של יוחנן-יוסף-מתתיהו-שלמה שפירא הנ"ל. יתכן שתמיכת משפחת לוריא בגירסת הריב"ן נובעת מכך שגירסת הריב"ן הופיעה בספר "גדולת שאול" בהקשר עם משפחת לוריא ולכן השתרשה מסורת הריב"ן במשפחת לוריא ויתכן שיש למשפחת המהרש"ל-לוריא יחוס גם למשפחת הריב"ן שלא

בדרך שלמה שפירא ומשפחת טרייזש. אציין גם שאצל כותבים לועזיים (דן רוטנברג, גיל רוזנשטיין) חביבה גירסה, שמשפחת טרייזש הם צאצאים של יהודה שירלאון, שהוזכר קודם בפרק זה (היה נכדו של יהודה בר יום טוב). עיינתי במקורותיהם ולא מצאתי אישוש רציני לטענתם.

מקורות:

בעלי התוספות של אורבך, אטלס עץ חיים, משפחות עתיקות בישראל, אוצר ישראל (ערך טרייזש).

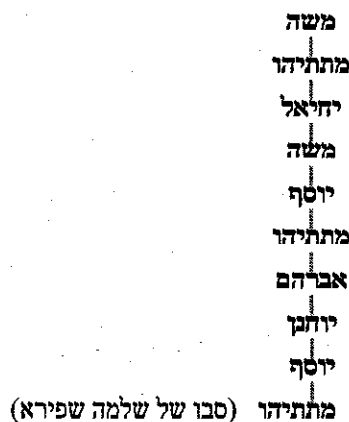

משפחת טרייויש - והקשר לרש"י

משפחת טרייויש, היא משפחת חכמים, צרפתית בעיקרה וחשובה לתולדותינו מאחר והיא מהווה "גשר" של דורות רבים, ממשפחת רש"י למשפחת שפירא, שנתן שפירא בעל ה"מגלה עמוקות", הוא מבניה ומאבותינו. שלמה שפירא, שנחשב לראש משפחת שפירא, הראשון שאימץ את השם "שפירא" כשם משפחה, היה בן בתו של ר' מתתיהו בר' יוסף טרייויש, הרב הראשי של פריס ואח"כ גם של כל צרפת, במאה ה-14. על נכדו של ר' מתתיהו זה, נאמר בספר "מקדש מעט" של משה בן יצחק דה-ריאטי, שנכתב בסוף ימי הביניים, כי היה דור שנים עשר ברבנות מאב לבן וכן נאמר בהערות שוליים שם (יעקבי, "אבותינו"), כי היה גם דור שנים-עשר לרש"י. כלומר, מתתיהו שלנו היה דור עשירי ברבנות מאב לבן וגם היה דור עשירי לרש"י. בשלושה מקורות שונים מצאתי את שמותיהם של עשרת הדורות החל מ-"משה תלמיד רש"י" וכלה בר' מתתיהו בר יוסף הנזכר לעיל: ח. חונה ב"סיני", פ. יעקבי ב"אבותינו" ואטלס עץ חיים. לכאורה, נראה כי רשימת עשרת הדורות הללו מוצקה ואמינה, אך מסתבר, שאין לגבי שושלת זו רישום יוחסין מהתקופה ההיא. למרבה הצער, גם לגבי שושלת צאצאי רש"י אין כל מסמך יוחסין בן התקופה. את קשרי המשפחה ופירוט צאצאי רש"י ליקטו החוקרים מתוך ספרות החכמים וכתבי השו"ת בני התקופה, בהם נקטו החכמים במילות קרבה שונות (כמו "ספר הישר", "אור זרוע", שו"ת ריב"ש ועוד). גם כאן, לגבי משפחת טרייויש, נראה, ששלושת המקורות הולכים בעקבות ח. חונה המרכיב "פאזל" משמותיהם וחלקי יחוסיהם של בני המשפחה, הנזכרים בספרים שונים כגון: "אור זרוע", מחזור ויטרי, "ספר הגייר" ועוד וגם נעזר בספרו של ה. גרוס, "גליה יודאיקה", הכתוב בשפה הצרפתית ועוסק בחכמי צרפת. בעת ההיא, לא השתמשו חכמים אשכנזים בשמות משפחה ועובדה זו מטילה צל על האמינות של הרשימה, כפי שאומר חונה במאמרו: "ארשום כאן את אילן היוחסין עד כמה שנראה לי מתוך המקורות". מקורות רבים העוסקים ביוחסי שפירא, לא מקבלים רשימה זו כמובן מאליהם והם מגיעים בדרך כלל משפירא דרך מתתיהו טרייויש (דור 10), עד יוחנן, שהיה סבו של מתתיהו בוודאות. את הרשימה נמצא להלן ואחר-כך נפנה לדון בכל אחד מעשרת האישים ולגלות מי מהם נישא עם צאצאית רש"י.

עשרת הדורות הראשונים של משפחת טרייויש

לפי חונה (סיני 10), אבותינו 17: 6 ואטלס עץ חיים

ר' משה

ר' משה היה בן הדור הראשון הידוע במשפחת טרייוויש. בכל שלושת המקורות, הנוקבים בשמות עשרת הדורות הראשונים של משפחת טרייוויש, מכנים את משה "משה תלמיד רש"י". לי נראה, שקביעה זו בטעות יסודה. חיים חוגה (סיני 10), הראשון המשתמש בתואר זה, מסתמך על גרוס ב-"גליה יודאיקה", אך כשעיינתי שם, מצאתי, שמדובר ב-"מתתיהו בר' משה, תלמיד רש"י" ואין לדעת לפי נוסח זה, אם "תלמיד רש"י" מוסב על מתתיהו או על משה. פרט לשלושה מקורות אלו, שכאמור לעיל, כנראה מעתיקים זה מזה, לא מצאתי איזכור לתלמיד כזה במקורות אחרים העורכים רשימות של תלמידי רש"י, אך מצאתי תלמיד בשם "מתתיהו בר' משה", ולכן נראה לי שהכינוי משה תלמיד רש"י אינו נכון, אלא, משה שלנו הוא אביו של מתתיהו, שהיה תלמיד רש"י (רק בספר אחד של רפאל הלפרין-רש"י, נכלל ברשימות תלמידי רש"י "משה תלמיד רש"י", ברם, אותו הלפרין כתב את אטלס עץ חיים שנזכר למעלה כאחד המקורות שהוטעו ע"י חוגה). נראה שר' משה חי בימי רש"י, כי בנו היה תלמיד רש"י. מלבד זאת, לא ידוע עליו דבר.

ר' מתתיהו הגדול בר משה

ר' מתתיהו בן משה הוא בן הדור השני הידוע של משפחת טרייוויש. כנראה היה מתלמידיו של רש"י, כי מסופר עליו, לפחות פעם אחת, שכתב מפי רש"י: "את אלה כתב ר' מתתיהו ב"ר משה זצ"ל מפי רבי" זצ"ל וסיפר לו ר' מעשה כזה: שר' יוסף בנו של ר' יצחק הפרנס נשא אשה-חדשה ולו בנים מאשה אחרת, ובשעת פטירתו אמר לחלק נכסיו, והיה דואג על בניו, שלא היה להם כדי כתובת-אשתו-זאת, והיה סבור, שהכל משועבד לכתובתה. והשיאו רבו עצה: "תן כל נכסיך מטלטלין לבניך במתנה גמורה"... ("שבלי הלקט" חלק ב' סימן קכ"ט). בסיפור זה מציע רש"י לאותו אדם לקנות חפצים ולהעניק אותם לבניו במתנה עוד בחייו, כך יבטיח שגם הם יקבלו חלק מירושתו. הסתבר, שאותה אשה חדשה היתה בתו של יצחק הלוי, רבו של רש"י ורש"י לא נרתע מלהשיא עצה, שתשלול ממנה את ירושתה, כדי להבטיח גם את עתיד הבנים מהאשה הראשונה. ר' יצחק ניסה אמנם לגבות את הכתובה, אך רש"י השיבו ללא מורא: "מטלטלין היו" ולכן אינם משועבדים לכתובה, בניגוד לקרקע. כל החוקרים (גרוס בגליה יודאיקה, הכהן בעל "אוצר הגדולים" ועוד) טוענים, שמתתיהו בר משה זהה עם מתתיהו הגדול, רב ידוע בפריס של ימי רבנו תם ורשב"ם, נכדי רש"י. הגיוני למדי, שבימי רש"י הוא נקרא "מתתיהו בר משה" ובימי נכדיו של רש"י, רשב"ם ורבנו תם, נקרא "מתתיהו הגדול" או "הגאון". בתשובה המופיעה ב"אור זרוע" (חולין סימן תע"ו), העוסקת בענייני הכשרת בשר, מספר הרשב"ם: "ונשאתי ונתתי בדבר בפני זקני פריש (כך כתבו פריס בימים ההם), הגאון ר' מתתיהו וה"ר יהודה בר אברהם וקרובי ר' יחיאל..." ר' מתתיהו הגדול היה רב בפריס וחי מימי רש"י ועד לימי הרשב"ם ורבנו תם, מכאן, שנולד במחצית השנייה של המאה האחת-עשרה ונפטר באמצע המאה השתים-עשרה. היה לו בן בשם יחיאל. זאת למדים מסיפור המופיע במחזור ויטרי על נכדו הרב משה בן ר' יחיאל בן הרב מתתיהו הגדול בפריש (הסיפור יובא בהמשך). על המשך השושלת למדים מסיפור המובא ב"ספר הנייר" על "אברהם מטריאש בן ר' מתתיהו נכד ר' מתתיהו הגדול". המלה "נכד" בכתבי יוחסין מציינת צאצא, ולא דווקא בנו של הבן.

מקורות:

בעלי התוספות (אורבך), גליה יודאיקה (גרס, בצרפתית, אמסטרדם 1969), אטלס עץ חיים, סיני (כתב עת, כרך 10 עמוד ר"ע, 1942, מאמר של ח. חונה), רש"י של רפאל הלפרין, חכמי צרפת הראשונים (א. גרוסמן, ירושלים תשנ"ה), שבלי הלקט (צדקיה בן אברהם, עורך: מ.ז. חסידה, תשכ"ט), מחזור ויטרי (שמחה מויטרי, נירנברג תרפ"ג, סימן ר"ף), אור זרוע (ר' יצחק בר משה, זיטמיר תרכ"ב), אוצר הגדולים.

ר' יחיאל בר מתתיהו הגדול

ר' יחיאל בר' מתתיהו היה דור שלישי לבני טרייוש הידועים. הוא היה בן דורם של רבנו תם והרשב"ם וכנראה היה מחכמי פריס, כמו מתתיהו אביו. שניהם לא קראו לעצמם בשם טרייוש ולא גרו בטרויש. רק הרבה יותר מאוחר כינו צאצאיהם את עצמם בשם משפחה זה. מספר פעמים מופיע השם ר' יחיאל בספרי הראשונים, והרשב"ם ורבנו תם מכנים אותו בשם "קרובי" ("אור זרוע" חולין תע"ו, ספר הישר סימן ל"ד). פ. יעקבי ("אבותינו" כרך 6) מסתמך על עובדה זו בהשערותו, שייתכן ויחיאל זה, הוא שיצר את הקשר בין משפחת טרייוש למשפחת רש"י, בזה שנישא לבת הריב"ם. כפי שאמרנו קודם, ידוע, שמשפחת טרייוש היו צאצאי רש"י, כנראה דרך הריב"ם, אך לא ידוע בדיוק, מי החתן ומי הכלה.

ר' יחיאל מתאים מבחינת גילו להיות בעלה של בת הריב"ם. הריב"ם נולד בין 1100-1085 ונפטר לפני 1135 ולכן בתו נולדה אי שם בשליש הראשון של המאה ה-12. ר' יחיאל חי במקביל לרבנו תם (שחי בין 1100-1170), כך שהוא מתאים להיות בעלה של בת הריב"ם מבחינת גילו. פ. יעקבי וח. חונה (אבותינו כרך 6 וסיני) מצטטים את רבנו תם, המכנה את ר' יחיאל בשם "החתן": "ומעשה היה מהחתן ר' יחיאל לפניך ודנתי לפניך", (ספר הישר סימן כ"ד). מכך, הם משערים, שכנראה ר' יחיאל כונה "החתן", כי התחתן במשפחת רש"י. לדעת פ. יעקבי, אילו ר' יחיאל היה חתנם של רשב"ם או של רבנו תם, היו מכנים אותו "חתני" ולא "החתן", או סתם "קרובי" (כפי שצוטט לעיל). יעקבי ממשיך ומנתח: אילו היה ר' יחיאל חתנה של אחותם של הריב"ם ורבנו תם, היה הר"י, בנה, (ר' יצחק בר שמואל מדמפיר, בעל תוספות חשוב) מתייחס אליו במלות קרבה. ואילו אם בת יהודה בר יום-טוב היתה הכלה, זו קירבה רחוקה מדי לרשב"ם או לרבנו תם והם לא היו מכנים אותו קרובי. זה מחזק את ההשערה, שר' יחיאל היה חתנו של הריב"ם, אחיהם של השניים. כפי שהערתי בערך "ריב"ם", בת הריב"ם התחתנה קרוב לוודאי לאחר מותו של הריב"ם, בהיותה בבית אביה החורג יהודה בר יום-טוב, כך, שהגיורי מאד שרבנו תם יכנה את ר' יחיאל "החתן" סתם, בלי לקבוע חתנו של מי. בעיון בספר הישר סי' כ"ד, נמצאה תשובה העוסקת בענייני פסילת גיטין. לא מפורט שם, מה היה המעשה באותו חתן, ר' יחיאל, וייתכן שאין הכוונה לר' יחיאל ממשפחת טרייוש, אלא ר' יחיאל כלשהוא, שהביא בעיה הלכתית אישית בנוגע לגיטין וכתובות. ר"ת מזכיר לממוען במכתבו, מקרה שנראה לרבנטי לבעיה הנידונה בשו"ת זה, ולכן אותו יחיאל מכונה שם "חתן", כי מעמדו בסיפור הוא, בשל היותו חתן. גם בעל הערת השוליים לספר הישר (סי' ל"ד, שם מזכר "ר' יחיאל קרובי"), אינו בטוח שהוא זהה לאותו חתן ואומר: "אולי הוא חד עם החתן ר' יחיאל הנזכר בתשובה בסימן כ"ד". לעומת זאת,

החוקרים (גרוס בגליה יודאיקה וכן יעקבי וחונה) בטוחים, שר' יחיאל קרובי, הנזכר ב"אור זרוע" ע"י הרשב"ם וב"ספר הישר" ע"י ר"ת, זהה עם ר' יחיאל בר' מתתיהו הגדול הנזכר בסיפור במחזור ויטרי על משה בנו (ראה בערכו).

מקומו של ר' יחיאל ממשפחת טרייזש, בין מתתיהו הגדול אביו ובין משה בנו נלמד מהסיפור על משה, בנו. איני יודעת מנין בטוחים החוקרים, ש ר' יחיאל קרובי, זהה לאותו יחיאל בן מתתיהו.

"ר' יחיאל קרובי" מופיע בחברת חכמים נוספים. במקרה המופיע ב"אור זרוע", דן הרשב"ם בתשובה בעניין מליחת בשר: "נשאתי ונתתי בדבר בפני זקני פריש הגאון ר' מתתיהו ור' יהודה בר אברהם ור' יחיאל קרובי ור' יהודה בר יום-טוב". ב"ספר הישר" (סימן ל"ד) עוסק ר"ת בענייני ממונות וכותב תשובה: "...קרובי ר' יחיאל והרב ר' אליעזר וחברנו הרב ר' אברהם שלשה הנפת אנשי מופת". קצת מוזר בעיני, שאין רמז בסגנון התשובה ב"אור זרוע", שר' מתתיהו הוא אביו של ר' יחיאל ורק האחרון נקרא "קרובי". אם כי לדעת החוקרים, דווקא העובדה, שר' יחיאל בלבד נקרא קרובי ולא אביו, מלמדת שר' יחיאל היה קרוב יותר למשפחת רש"י ואילו קרבתו הפחותה של אביו, כבר לא מצדיקה כינוי קרבה (אוצר הגדולים, גליה יודאיקה). נטען, ששמו נזכר גם בתשובת מהר"ם (תרנ"ה), הוצאת בודפשט דף קנ"ט) ומנוסח התשובה יתכן שר' יוסף קרא היה תלמידו (אוצר הגדולים). לסיכומי של דבר: רב המעורפל על הגלוי בעניינו של ר' יחיאל זה, אך הוא המועמד הסביר ביותר להיות הקשר בין מש' טרייזש למשפחת רש"י: בעלה של בת הריב"ם וחתנו החורג של ר' יהודה בר יום-טוב.

מקורות:

אבותינו כרך 6 עמ' 17, סיני (10), גליה יודאיקה, ספר הישר (רבנו תם, עורכים: ש. פיש רוזנטל וא.ז. מרגליות, ברלין וישראל תשכ"ה), אור זרוע, אטלס עץ חיים, בעלי התוספות, מחזור ויטרי סי' ר"ף, אוצר הגדולים.

ר' משה בר יחיאל

משה זה הוא דור רביעי למשפחת טרייזש. לפי הצעתו של פ. יעקבי (אבותינו 6), הוא הראשון למשפחת טרייזש, שהוא גם צאצא של רש"י, כי הוא בנם של יחיאל ובת הריב"ם. פעם אחת במקורות הוא נזכר ביחוסו המלא וזאת במחזור ויטרי (הלכות אבל, סימן ר"ף): "בפריש הלשינו פעם אחת משומדים אל המלך על כל ישראל שהיו משליכין עפר אחוריהם בשעה שחוזרין מאחרי המת להטיל כשפים על הגויים להמיתם. קיבל לשון הרע. וקרא אל הרב ר' משה בר' יחיאל בן הרב הגדול ר' מתתיהו הגדול מפריש. ואמר לו מה המעשה הרע הזה ששמעתי עליכם שאתם מטילין כשפים על הגויים בשובכם מאחרי המת. אמר לו אדוני המלך ח"ו לא תהיה כזאת בישראל אבל מאמינין בהקב"ה שעתיד להחיות מתים. וכתוב אחד אומר עליהם ויציצו מעיר כעשב הארץ. ואנו קורין אותו כשאנו תולשים את העשבים ומשליכין כלפי המתים לומר שמאמינין אנו בהקב"ה שכשם שהעשבים לאחר שכמישיין ונובלין בארץ, הק' חוזר ומפריחם. כך המתים, אעפ"י שמתים עתיד הק' להחיותם." המלך השתכנע מהסבריו של ר' משה, שיבט את היהודים ורבי משה חזר לקהילה, סיפר מה שארע לו אצל המלך וכל הקהילה נתנה הודיה לה.

לפי שו"ת מהרי"ק (תשובה צ') ר' משה מפריס היה אחד ממוריו של ר' יצחק בר משה מוינה בעל "אור זרוע" (1180-1260), שלמד תקופה גם בפריס והחוקרים, חונה ויעקבי, מאמינים, שר' משה מפריס המוזכר ע"י המהרי"ק (ר' יוסף קולון, מחכמי איטליה), וזה עם ר' משה שלנו. המהרי"ק מסתמך על איזכורים של המורה ר' משה בספר "אור זרוע", אך לא מצאתי כדבר הזה בספר "אור זרוע". ר' יצחק אור זרוע מזכיר חכמים רבים בשם "מורי" כמו: הראב"ה (ר' אליעזר בן יואל הלוי מחכמי אשכנז), ר' שמחה בר שמואל משפירא, ר' יהודה שירלאון מפריס ועוד, אך לא ר' משה (פעם אחת, בפסקי בבא מציעא, או"ז ח"ג עמ' 55 סי' קצ"ו וקצ"ז מוזכר "מורי הישיש ר' משה", אך עיון בכתוב ילמדנו, שמצוטטת כאן תשובה של בעל "אבי העזרי", הוא הראב"ה מורו של יצחק אור זרוע והוא, הראב"ה, מכנה את משה "מורי" ולא בעל אור זרוע עצמו ובנוסף, אותו ר' משה שפנה בשאלה אל הראב"ה חותם על השאלה "משה בר מרדכי", שאין לו קשר עם משה בר יחיאל שבו אנו עוסקים). מלבד הסריקה היסודית בספר "אור זרוע", עיינתי בחיי הבעל אור זרוע, במקורות שונים, ולא מצאתי מורה בשם משה מפריס (אוצר הגדולים, אטלס עץ חיים, האנצ. לתול. גדולי ישראל), כך שאיני יודעת מה המקור לרעיון המוזר, שמשה מפריס היה מורו של אור זרוע.

ר' משה מפריס חיבר פירושים לתורה, אך ייתכן, שלא דווקא בכתב, אלא מסרם בדרשות בע"פ. החוקר גרוס (גליה יודאיקה), מביא רשימה של פירושים מדברי ר' משה, שצוטטו בכתבי יד ישנים הנמצאים בספריות בברלין ובברסלאו, לרוב בסגנון הפותח: "אני המעתיק שמעתי מרבי ר' משה...", "שמעתי מהרב ר' משה...". פירוש אחד הוא מצטט במלואו: "ותבלענה השבלים, הרב ר' משה מפריזא פירש בליעה ממש לכך אומר בחלום השני הנה חלום כי בחלום הראשון שהיו הפרות בולעות זו את זו אבל כשראה השבלים בולעות זו את זו אך הבין שהיה חלום."

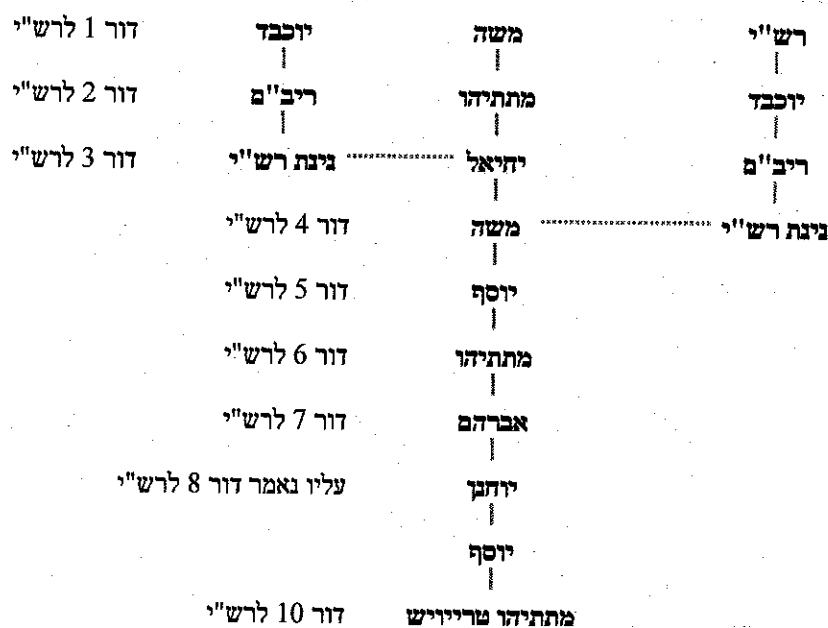
ייתכן שר' משה זה כתב גם פיוטים (אוצר הגדולים). נראה שר' משה היה רב בפריס ובמסגרת תפקידו נשא דרשות, ועסק בשתדלנות (יש סיפור שתדלנות נוסף בספר יוסף המקנא, שאיני מסוגלת להשיג), אך דבריו כנראה לא הגיעו לדפוס.

לפי חלק מהחוקרים (יעקבי וחונה), נפטר ר' משה סמוך לשנת 1230. לא מצאתי כל בסיס לכך. ייתכן, שהם מסתמכים על היותו מורה של בעל "אור זרוע", אך כפי שהזכרתי כבר, לא מצאתי בספר א"ז כל בסיס לקביעה זו. לפי חוקרים אחרים הוא היה קדום יותר (גרס, הכהן ב"אוצר הגדולים").

במשך תקופה ארוכה נראה היה לי, שאולי הוא היה בעלה של בת הריב"ם. לפני שנים רבות, מצאתי בבית התפוצות ספר ובו בהערת שוליים, נראה היה לי, שנאמר, שמשה היה חתנו של יהודה בר יום-טוב. כפי שסופר לעיל (ראה ריב"ם), בת הריב"ם היתה בתו החורגת של יהודה בר יום-טוב ולכן משה, אם אכן היה בעלה, היה יכול להחשב כחתנו. כשניסיתי לאחרונה לשחזר, בעזרת עובדת בית התפוצות, שהדריכה אותי אז, היכן אמורה ההערה להופיע, כדי להעתיק אותה בדיוקנות, הגענו לספר The unbroken chain של ג. רוזנשטיין (1990) ומצאתי שם הערה שונה וכה נטען, שמשפחת לוריא, עליה דיבר הפרק, הם צאצאי יהודה שירלאון ואילו השם משה לא הופיע בכלל (גם אותה הערה מסתורית מהעבר, עסקה בקשר בין לוריא לרש"י). בהוצאה קודמת (1976) של הספר, לא נמצאה ההערה כלל. התעלומה נשארה בעינה: היכן קראתי את ההערה? מכל מקום, ספירת דורות לאחור, ממתניהו טרייזש, שהיה דור עשירי לרש"י לפי המסורת, ועד משה זה, התאימה בדיוק עם היותו של משה זה, בעלה של בת הריב"ם, כי משה יוצא דור 4 וגם בת הריב"ם, נינת רש"י דור 4 לרש"י. לדעת יעקבי, ר' יחיאל, אביו של משה, מתאים יותר מבחינת גילו להיות בעלה של בת הריב"ם. מכיוון, שמשה זה אולי קדום יותר ממה ששיער יעקבי, כפי שהסברתי לעיל, הוא דווקא כן יכול להתאים להיות בעלה של בת הריב"ם. מי, יחיאל או משה התחתן במשפחת רש"י? - תיק"ו.

מקורות:

מתוזזר ויטרי סי' ר"ף, יעקבי ב"אבותינו" (כרך 6), גליה יודאיקה, אוצר הגדולים, סיני, שו"ת מהרי"ק, אטלס עץ חיים, אור זרוע.

כאשר אנו עושים ספירה לאחור של הדורות, כאשר מתתיהו-יוסף-יוחנן הם דור 8-10 לרש"י, לפי המקורות, יוצא שיוסף בן משה היה דור 5 ואילו אימו (לפי הגרף שמימין) שהיתה נינת רש"י, היא דור רביעי לרש"י. זה מתאים. נין הוא אכן דור רביעי. מכאן שמשה השני עשוי להיות בעלה של נינת רש"י.

לפי המאמר ב"אבותינו" (של יעקבי), יחיאל הוא בעלה של נינת רש"י. הקביעה עשויה להתאים אם נוקטים שיטת ספירה שונה של דורות. לפעמים סופרים את הדורות החל מהבן: הוא דור 1 הנכד דור 2 הנין דור 3 ובן הנין נחשב דור 4. השיטה האחרת גורסת שראש השושלת הוא דור 1 הבן הוא דור 2 הנכד דור 3 והנין הוא דור 4. אם יחיאל הוא בעלה של נינת רש"י, בת הריב"ם, אזי היא עולה בספירה לאחור כדור שלישי לרש"י ואם משה הוא הבעל, בת הריב"ם היא דור רביעי. שני המקרים אפשריים, לפי שתי שיטות הספירה השונות. לסיכום: אמנם לא הכרענו בשאלה, מי מבין השניים הוא החתן, אך מצאנו תמיכה לכך, שאחד מן השניים הוא האיש.

עלינו להזכיר כאן, שעלתה גם אפשרות, שבתו של יהודה בר יוסף-טוב (נין רש"י) היתה הכלה. במקרה זה, היא עולה להיות דור רביעי אם היא אשתו של משה. ראינו לעיל, שבשיטת ספירה אחת, בת הנין עשויה להקרא דור רביעי. במקרה, שהיא אשתו של יחיאל, הספירה לאחור תוביל אותנו לכך, שהיא דור שלישי לרש"י וזו אפשרות בלתי סבירה, כי אין דרך לקרוא לבת נין דור שלישי.

לסיכום: נראה לי שסביר ביותר שהחיתון בין רש"י לטרייוש, היה של בת הריב"ם עם משה השני או יחיאל.

יוסף בר משה

יוסף בר משה אמור להיות דור חמישי לרש"י ולמשפחת טרייויש. יוסף זה הוא תעלומה בשבילי, ולמרות שהוא מופיע ברשימות החוקרים, שיצרו את רשימת עשרת בני טרייויש, בין משה לבא אחריו, מתתיהו, נראה לי שהוא חוליה חלשה. ת. חונה, טוען שיוסף זה נקרא גם יוסף פורת וגם יוסף דובנדיט והיה חכם ידוע בדורו. אכן היה חכם בשם יוסף בן משה מטרויש, שנקרא גם בשמות הללו, אך הוא היה קדום בהרבה ולא ייתכן, שהוא היה בן משה השני. החכם הזה, שהיה גם בעל תוספות, היה כנראה מבוגר מרבנו תם. הוא כתב תוספות לפני ר"ת ור"ת מכנהו בספר הישר "מורי ר' יוסף" ("בעלי התוספות"). על החכם הזה, שנקרא יוסף בן משה וגם יוסף פורת ויוסף דובנדיט מדברים גם חוקרים אחרים (גליה יודאיקה, אוצר הגדולים), שמצאו ציטטות זהות מדבריו בספרים שונים, תחת הכינויים השונים, אך הוא לא יכול להיות דור חמישי למש' טרייויש ולרש"י וגם להיות מבוגר מרבנו תם. יחיאל, האמור להיות סבו, היה בן דורו של רבנו תם. החוקרים גם מספרים על "יוסף פורת" שהוזכר כנכדו או כבנו של הרשב"ם וזה כמובן מוסיף לבלבול (סיני, גליה יודאיקה). ייתכן והכינוי "יוסף פורת" הודבק לחכמים שונים בשם יוסף בעת ההיא. בנוסף, משה מהערך הקודם, היה רב בפריס ולא בטרויש וזו סיבה נוספת לחשוד, שיוסף בן משה מטרויש, אינו בן משה מהעמודים הקודמים. ישנה אפשרות, שהוא בנו של משה הראשון ואחיו של מתתיהו הגדול. אפשרות זו הועלתה ע"י חונה (סיני 10) עצמו. בקצרה, אין לדעת מי היה יוסף בר משה, דור חמישי למשפחת טרייויש ואם היה.

מקורות:

סיני (10), אבותינו 17: 6, גליה יודאיקה, אטלס עץ חיים, בעלי התוספות.

ר' מתתיהו בר יוסף

מתתיהו הוצב ע"י החוקרים כדור ששי למשפחת טרייויש. מקום יחיד שבו הוא מצוטט בספרות הימים ההם, הוא "ספר הנייר" (מחבר אנונימי), בו מסופר על מנהג שמסר בנו אברהם מטרויש, שקבל מאביו "מתתיה נכדו של רבי' מתתיה הגדול מאשכנז". לפי מנהג זה, אם מצאו בעוף, בפסח, גרגר חיטה שלם, קולף את המקום ואוכל את העוף ואין צורך לזרוק את העוף. כל החוקרים מזהים את מתתיהו הגדול מאשכנז, כמתתיה בר משה הגדול מפריס (גליה יודאיקה, אוצר הגדולים, סיני ועוד). הדבר תמוה מעט בעיני, כי מדוע יקראו למתתיה "הגדול מאשכנז", אם הוא היה מפריס? אך אם נקבל את דבריהם, הרי אנו מוצאים כאן חיזוק לשושלת, למרות החוליה הרופפת של יוסף. על המשך השושלת אנו למדים מהציטוט של בנו ועל היותו צאצא של מתתיהו הגדול אנו למדים מאותו ציטוט, אך בשום מקום לא נאמר, ששם אביו של מתתיהו היה יוסף. לפי יעקבי הוא למד בגרמניה ושימש שם כרב וכאשר חזר לטרויש כונה "אשכנזי" בשל כך. האם יתכן, שיעקבי מנסה להסב את "מאשכנז" מהציטוט לדליל, ממתתיהו הגדול למתתיהו הנכד?

ר' אברהם בר מתתיה

בספר הנייר, בהגהות על הלכות פסח (עמ' פ"א) נאמר: "גם הוה עובדא בבית הר"ר אברהם מטרויש שקבל מאביו הר"ר מתתיה נכדו של רבי' מתתיה הגדול מאשכנז, והעיד כי היה מתיר בקליפה. ופעם אחת נמצא חיטה בעוף צלי לפניו על השולחן וקלף את מקומו ואכל. אמנם רבי' ברוך אסר בצלי והתיר במליחה ורבי' פרץ החמיר בדבר לאסור. והמיימוני כתב וזה לשונו: תבשיל שנתבשל ונמצאו בו חיטין או שעורין, אם נתבקעו הרי כל התבשיל אסור, ואם לא נתבקעו מוציאין אותן ושורפים אותו ואוכלין שאר כל התבשיל." היו חכמים שהחמירו, אך ר' אברהם מטרויש, כמו הרמב"ם, שניהם צאצאי הלל הזקן, נהגו להקל.

מציטוט יחיד זה, אנו למדים על אביו ועל יוחסיו של אברהם מטרויש. ספר הנייר נכתב בין 1260-1277 ולכן אברהם בן מתתיה חי בתקופה זו בטרויש. גם העורך, בן תקופתו, של ספר הנייר רואה אותו כבן למשפחת טרייויש המפורסמת, שמבניה יצאו רבנים חשובים במאה ה-14 ולכבוד אחד מהם, יוסף בר מתתיה (דור 11) נכתבה אחת מגירסאות ספר הנייר.

לגבי המשך השושלת, בשני מקומות, (משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות) מצאתי אותו מחובר ליוחנן-יוסף-מתתיהו טרייויש, אבות שלמה שפירא. וזאת פרט, כמובן לשלושת המקורות שמביאים את כל רשימת עשרת בני טרייויש. בדרך כלל רוב המקורות, מגיעים ביוחסי שפירא רק עד יוחנן. שני המקורות הנ"ל מגיעים עד אברהם. אלף מרגליות מביא כאסמכתא מכון יוחסין הנמצא בברוקלין.

מקורות:

סיני 10, אבותינו 17: 6, אטלס עץ חיים, ספר הנייר (מחבר אנונימי, עורך: ג. אפפל, ירושלים וניו-יורק תשכ"א) משפחות עתיקות בישראל, גליה יודאיקה, אוצר הגדולים, אלף מרגליות (מ. וונדר, ירושלים ולונדון תשנ"ג)

ר' יוחנן ידוע בעיקר כסבו של מתתיהו טרייוויש, שהיה הרב הראשי של צרפת ברבע השלישי של המאה ה-14. לא הרבה ידוע עליו עצמו, אלא, שנולד כנראה ב-1265, היה באשכנז במשך זמן מה, כך שבחזרתו לצרפת כונה "אשכנזי". היה רב גדול בתורה ומפואר במעשים טובים (דור דור ודורשיו עמ' 167). רבי יוחנן הוא הראשון שעליו אפשר לומר בביטחה, שהוא מאבות שלמה שפירא, שהוא משתייך למשפחת טרייוויש ושהוא מגזע רש"י. על קודמיו, כפי שראינו, ההוכחות לכך היו מוצקות פחות. לגביו ולגבי צאצאיו יש הסכמה רחבה בין החוקרים, שהם חלק מהשושלת מרש"י ועד משפחת שפירא (למשל: משפחות עתיקות בישראל, אוצר הגדולים, המבוא ל"מגלה עמוקות" תשנ"ב ותשנ"ח, הקדמה לספר המכריע ועוד ועוד). חלק מהחוקרים מציינים בפירוש, שהוא דור שמיני לרש"י. לא הצלחתי להבהיר בדיק, כיצד קובעים החוקרים עובדה זו. ייתכן שהיא לקוחה ממגילות יוחסין ששמרו המשפחות (אוצר הגדולים). לפי "אוצר הגדולים", גם משו"ת ריב"ש (ר' יצחק בר ששת, מחכמי ספרד, 1326-1408) אפשר ללמוד על יחוסו. בסימן שע"ב, אליו מפנה המקור, שם אמורה להיות תשובה של נינו, יוחנן בן מתתיהו, לא מצאתי דבר הקשור בכלל למשפחה ואף לא תשובה של אותו נין. בסימנים רס"ח-רע"ב, שם מתכתב אותו יוחנן, הנין (דור 11), עם הריב"ש, מוזכרים אמנם יוחסיו עד יוחנן שלנו (בן מתתיהו בן יוסף בן יוחנן). אך אין מלה על רש"י, אם כי הריב"ש מכנהו "מגזע חכמה ותורה" וכינויים נוספים, מהם אפשר ללמוד, שהיה לו יחוס מכובד. גם יוחנן, הנין, מתבטא במכתבו: "וכן היו כל אבותי... ויעצמו (על?) כל בני דורם". כלומר, ברור שמשפחתו תפשה מקום מרכזי בעולם התורה במשך דורות.

ייתכן, שהחוקרים הקובעים שהוא דור שמיני לרש"י מסתמכים על ההערה בספר "מקדש מעט", בו מונה בן נינו של יוחנן שלנו, "דור שנים-עשר לרש"י". לצערי, לא הצלחתי להשיג את הספר והסתמכתי רק על ציטוטים מ"אבותינו", "סיני" ועוד. ספירה לאחור מאותו בן נין, דור 12, תלמדנו שיוחנן הוא דור שמיני לרש"י. צאצאים מאוחרים במשפחת טרייוויש (למשל, "ברכת אברהם", "קמחא דאבישונא") מוסרים אף הם, שהם מיוחסים לרש"י, אם כי, אינם מפרטים כיצד.

בעוד שהקשר לבאים אחריו בשושלת: יוסף, מתתיהו והלאה, גלוי וידוע ממקורות רבים, הרי שם אביו של יוחנן והקשר לדורות שלפניו נראה לי יותר בבחינת השערה. אברהם, כשם אביו של יוחנן מופיע בספר "אלף מרגליות", הטוען, שראה זאת במכון יוחסין בברוקלין. גם "משפחות עתיקות בישראל" קובע ששמו של אבי יוחנן הוא אברהם, דור 7 לרש"י, אם כי ללא ציון אסמכתא והוא גם אינו ידוע כיצד לקשר אותו לריב"ש, שהוא דור 3. הוא קובע שלושה דורות נטולי שם בינו לבין הריב"ש. שלושת המקורות הנוקבים בכל שמות עשרת בני טרייוויש מבססים את דבריהם על השערות של מלומדים כותבי צרפתית (גליה יודאיקה) וגרמנית.

בשרשרת עשרת הטריווישים ניתן להוכיח, שארבעת הראשונים מקושרים זה בזה (מחזור ויטרי ושכלי הלקט). מספר הנייר אנו למדים, שאברהם מטריאש הוא בן מתתיהו ואולי גם צאצא של מתתיהו הגדול (דור 2) ולגבי שלושת האחרונים יוחנן-יוסף-מתתיהו, יש הוכחות רבות לקשר ביניהם (בהמשך, כשנגיע אליהם). לגבי שלושת האחרונים יש יותר בטחון שהם חלק משושלת רש"י, כך שאם הראשונים שייכים למשפחה אחרת, ולא רלבנטיים

לנו, הרי לפחות אפשר להיות בטוחים מיוחנן זה והלאה בקשר למשפחת שפירא ולרש"י. חלק מכותבי היוחסין מגיעים משפירא רק עד יוחנן שלנו.

יש החושבים שיוחנן שלנו היה הראשון שאימץ את שם המשפחה טרייוויש (טרווס במבטא צרפתי) בלכתו לגרמניה ויש המשערים שהוא עצמו לא חתם בשם זה, אלא נקרא כך ע"י הכותבים מפני שמי מצאצאיו אימץ שם זה.

מקורות:

שו"ת ריב"ש רס"ח-רע"ב (ר' יצחק בר ששת, עורך: ד. מצגר, ירושלים תשנ"ג), סיני (10), אבותינו 17: 6, אטלס עץ חיים, משפחות עתיקות בישראל, דור דור ודורשיו, אלף מרגליות, מבוא למגלה עמוקות (המבוא מאת שלום ויס, ברוקלין תשנ"ב), אוצר הגדולים (סי' שכח), התשב"ץ (ר' שמעון בר צמח דוראן, ת"א תשי"ט, ח"ג סי' ע"ח).

ר' יוסף בר יוחנן טרייוויש

ר' יוסף בר יוחנן הוא דור תשיעי לרש"י ודור תשיעי ברבנות למשפחת טרייוויש. לא ידוע היכן ומתי נולד, אך כנראה בגירוש צרפת הראשון של 1306 עזב לוורמס שבגרמניה. בשלב מסוים, חזר לצרפת, אך לא לצפון צרפת, אלא לדרומה והפך לרב ואב"ד במרסיי. הוא היה אב"ד (אב בית דין) מרסיי סביב שנת 1343 (גליה יודאיקה, סיני, אבותינו 6). עובדת היותו אב"ד בפרובנס קרבה אותו כנראה לחכמי ספרד והוא נזכר בכתביהם. בשו"ת הריב"ש, מכלנה הריב"ש (רע"א): "האדם הגדול, פאר החכמים, עטרת זקנים, מופלא שבסנהדרין, החרש והמסגר הוא מו"ה רב יוסף ב"ר יוחנן". כן מוזכר ע"י ר' יצחק דילטש והרשב"ץ (שערי ציון, התשב"ץ). כנראה שכתב גם פזמונים ויוצרות (Zunz, Litratute).

גם אשתו היתה ידועה כמלומדת והרשב"ץ (ר' שמעון בר צמח דוראן, מגדולי חכמי ספרד, 1361-1444) אף מצטט את דבריה בספרו התשב"ץ (ח"ג סי' ע"ח). הרשב"ץ נשאל, מדוע שיבח רב את תלמידו, ששאל אותו (פסחים ג'): "מפני מה אין מוסקין בטהרה?" הרי נאמר כבר בגמרא: "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". כלומר, רצוי ללמד תלמידים בלשון קצרה, כי לשון נפתלת, מרובת מלים, עלולה לבלבל את התלמידים. ולשון קצרה במקרה זה, היתה צריכה להיות: "מפני מה מוסקין בטומאה?" ועונה הרשב"ץ: "...אבל שמעתי מאבא מרי ז"ל בשם הרבנית אשת הרב ר' יוסף בר' יוחנן אבי ר' מתתיה, זקנו של ר' יוחנן שבדורנו, כי הטעם ששבח אל האומר 'מפני מה אין מוסקין בטהרה', לפי שדבר בלשון נקיה אע"פ שהאריך בלשונו, ומה שאמרו 'לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה', זה הרב לתלמיד, שלא ישתבש בלשון ארוכה, אבל תלמיד השואל מהרב, לשון נקיה עדיף... שהרי הרב ליבו רחב ולא יתבלבל בלשון ארוכה, ותרץ יפה הוא זה." כלומר, אומרת הרבנית, שהרב צריך לקצר בלשונו, כאשר הוא מלמד תלמיד, אך במקרה שלנו, מדובר על תלמיד ששאל רב וכאן אין לחשוש שהרב יתבלבל, כי הוא מנוסה וחכם ולכן עדיף לנקוט בלשון נקיה. האשה החכמה הזו מוכרת גם ע"י בעל הספר "שערי

ציון" (י. דילטש) בתור אחת ממוריו של בנה: "ובפריש החכם ר' מתתיה בן כבוד הרב יוסף בן הרב יוחנן אשכנזי והוא קיבל מאביו ומאמו וקבל מהרב פרץ ומהרב ר' ניסים..." כותב הספר מעמיד אותה מבחינה זו, כשווה בין שווים בין רבותיו המפורסמים של ר' מתתיה. התחשבות בדעת נשים חכמות מצאנו כבר מספר פעמים במשפחת רש"י (אצל מרים בתו, אלוונה בת מרים ואלמנת הריב"ם שהיא מאמותינו).

בנו הידוע של ר' יוסף היה ר' מתתיה, הרב הראשי של צרפת. מקומו של ר' יוסף בשושלת בין יוחנן אביו למתתיהו בנו, אינו שנוי במחלוקת. אפילו במקורות עתיקים בני זמנו (שצוטטו לעיל) אנו מוצאים את מקומו בשושלת.

מקורות:

גליה יודאיקה, סיני 10, אבותינו 17: 6, אטלס עץ חיים, אוצר הגדולים, שו"ת ריב"ש, התשב"ץ, משפחות עתיקות בישראל, דור דור ודורשיו.

הרב ר' מתתיהו טרייוויש

ר' מתתיהו בן יוסף טרייוויש (או טרווס), היה הרב הראשי של צרפת והיה לפי המסורת דור עשירי ברבנות מאב לבן וגם דור עשירי לרש"י. הוא נולד בין 1320-1325, אך מקום לידתו לא ברור, כי אביו נדד באותה תקופה בעקבות גירוש יהודי צרפת שארע ב-1306. בסביבות 1340 כבר גרו, הוא ואביו במרסיי שבפרובנס, שם שימש אביו אב"ד. מסיבה זו הוא מכונה לפעמים "הפרובינציאלי". בצעירותו למד אצל אביו (וגם קבל מאמו, ראה לעיל) ואח"כ הלך לספרד ללמוד תורה אצל הר"ן (רבנו ניסים, מגדולי חכמי ספרד 1361-1375) וכן גם אצל ר' פרץ. במחצית השנייה של המאה ה-14 הגיע לפריס, שהיתה כמעט ריקה מתורה, בעקבות גירוש יהודי צפון צרפת, הקים בה ישיבה והפך לרבה של פריס ואח"כ גם של צרפת כולה. הוא התחבב על המלך קרל ה-5 שנתן לו מינוי רשמי על יהודי צרפת וכן פטר את משפחתו מאות הקלון שהיה מוטל על יהודי צרפת. הוא לא השאיר אחריו ספרים. ייתכן שהוא השאיר פזמונים ויוצרות. נראה, שהוא מוכר ומכובד מאד בעיני חכמי ספרד כמו הריב"ש, שמשבח בשו"ת שלו: "אדם גדול, מופלא שבסנהדרין", "איש האלוקים, חוטר מגזע חכמה ותורה". הוא נפטר בפריס בין 1380-1385 (שו"ת ריב"ש רס"ח-רע"ב, האנצ'י. העברית, אוצר הגדולים, דור דור ודורשיו, גליה יודאיקה).

לר' מתתיהו היו שני בנים חכמים מפורסמים. ר' יוחנן שימש ברבנות בעיר אחרת עוד בחיי אביו ולאחר מותו מונה ליורשו כרב הראשי של צרפת. לאחר כחמש שנים, ניסה ר' ישעיהו בן אבא מרי, תלמידו של ר' מתתיהו, ליצור קנוניה כדי להדיח את ר' יוחנן מתפקידו ולרשת את מקומו. ר' יוחנן פונה אל חכמי ספרד, במיוחד אל הריב"ש לעזרה. מתשובות הריב"ש ניתן ללמוד פרטים רבים על פעולותיו שלו ושל אביו וכן ניתן ללמוד, שהיה לו יחס חשוב לאורך דורות, אך אין ציון מפורש שהיחס מגיע אל רש"י (בניגוד למה שטוען אוצר הגדולים, שמצא בשו"ת ריב"ש שע"ב את יחסו של יוחנן אל רש"י. האם טעה, או שמא היתה קיימת הוצאה ישנה, שהכילה פרט כזה?) צאצאים מאוחרים יותר של מתתיהו טרייוויש מציינים מסורת שהם מגזע רש"י, בהקדמות של ספריהם

(ברכת אברהם, קמחא דאבישונא). ב-1394, היה גירוש נוסף של יהודי צרפת ור' יוחנן בן מתתיהו גלה לאיטליה ושימש שם ברבנות והקים שם שושלת של חכמים.

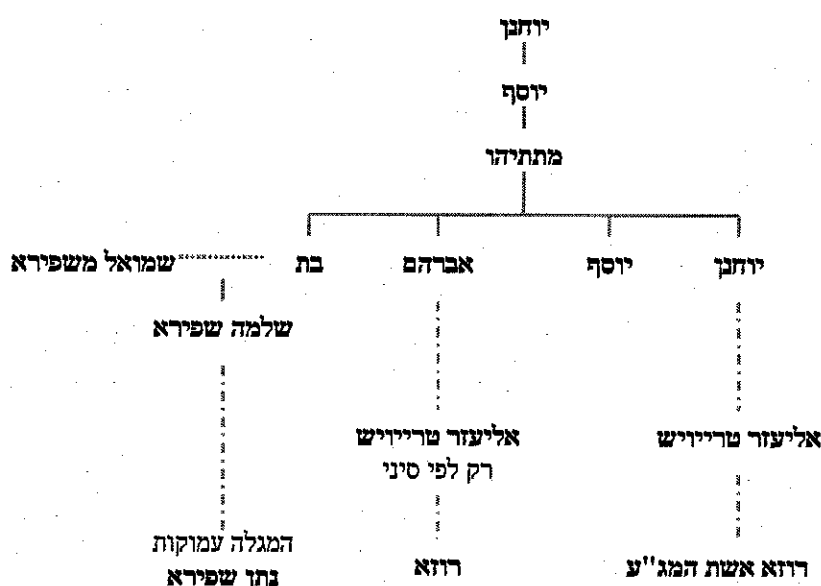
בן אחר של ר' מתתיהו, ר' יוסף, היה ג"כ חכם ונזכר בשו"ת ריב"ש (ס' רע"ב ובשו"ת ריב"ש החדשות הוא משיב תשובה כ"ט, בעוד אחיו, יוחנן, באותו עניין של גט מאונס, עונה בתשובה ל"ב). יש מחלוקת בין המקורות, לאן גלה עם הגירוש. הוא, אגב, זה, שלכבודו נכתבה מהדורה של ספר הגייר.

בן נוסף, של ר' מתתיהו, אברהם, נזכר בתעודות צרפתיות (גליה יודאיקה עמ' 532). כל הבנים הללו אינם מאבות משפחת שפירא.

לר' מתתיהו היתה בת, שנישאה לשמואל משפירא והם הוריו של שלמה שפירא אבי משפחת שפירא. בנוסף, היה לר' מתתיהו חותן, שהיה שר הכספים בצרפת וייתכן שדרכו קבל ר' מתתיהו את המשרה של רב ראשי (אוצר הגדולים).

מקורות:

האנציקלופדיה העברית (ערך טרוס), שו"ת ריב"ש רס"ח-רע"ב ושו"ת ריב"ש החדשות סי' י"א, כ"ט ל"ב, דור דור ודורשיו, גליה יודאיקה, אוצר הגדולים, ברכת אברהם (אברהם טרייזש צרפתי, בני ברק תשמ"ו), קמחא דאבישונא (יוחנן טרייזש, בולטימור תשמ"ח), אבותינו 17: 6, סיני 10, אטלס עץ חיים, מבוא למג"ע תשנ"ב, הקדמה לס' המכריע, ועוד.

בסקיצה זו אנו רואים, שאחד מבניו של מתתיהו טרייזש, היה מאבותיה של אשת המג"ע ואילו בתו של מתתיהו טרייזש היתה מאמות המגלה עמוקות עצמו. פירוט הדורות שבין בני מתתיהו עד לדור המגלה עמוקות יובא כמובן בהמשך.

ר' שמואל משפירא

ר' שמואל משפירא היה חתנו של הרב מתתיהו טרייזש ואביו של שלמה שפירא, הנחשב לראש משפחת שפירא. על שמואל זה לא ידוע הרבה. הוא מכונה ברשימות יוחסין "מרבין תורה באשפירא" (למשל: ענף עץ אבות, משפחות עתיקות בישראל, תפארת אבות). "אטלס עץ חיים" מקטלג אותו כחכם צרפתי. כנראה מוצאו היה מגרמניה מהעיר שפירא ועבר לצרפת לרגל נישואיו עם בת ר' מתתיהו הרב הראשי של צרפת ולכן כונה "משפירא", כפי שהיה מקובל אז בין אנשים ששינו מקומם. בנו כבר הפך את "שפירא" לשם משפחה וכך הוא ראש לבני שפירא, עד היום.

ר' שמואל מצוטט לפעמים ע"י חכמי הדור וכנראה היה לו מעמד בעולם התורה. בשו"ת מהרי"ל (ר' יעקב בן משה מולין, מחכמי אשכנז, 1360-1427), סימן ט"ו: "ולשתות יין הבדלה משנכנס אב, לא ראיתי רבים נזהרים. וגדולה מזו אמר לי מה"ר שמואל משפירא ז"ל שדן לפני מהר"ם ז"ל שמואל לברך ברכת המזון על כוס יין ולטועמו והודה לו מהר"ם ז"ל". יש החושבים, שמהר"ם האמור, הוא חמיו, מתתיהו טרייזש. יש פעמים, שמצוטט מהר"ר שמואל סתם ואין לדעת אם הכוונה אליו. יש מלומדים הנוהגים לצטט משו"ת מהרי"ק (ר' יוסף קולון, מחכמי איטליה, 1420-1480 לערך) שרש ס"ג: "שני גדולי הדור... יוחנן טרייזש ומו"ה שמואל משפירא" (למשל ענף עץ אבות), אך בשו"ת מהרי"ק שמואל ביימנו, ואפילו במהדורה הישנה ביותר שמצאתי, משנת תקנ"ח, כתוב: "שני גדולי הדור... מהר"ר יוחנן טרייזש ז"ל ומהר"ר שלמה שפירא ז"ל". לא הצלחתי למצוא גירסה, שבה מצוטט שמואל בשרש ס"ג. הסיפור בשרש ס"ג מדבר בענין גט מאונס, שהיה נושא לדיון נרחב בין רבני התקופה. אשה ביקשה גט, בטענה שבעלה חסר אונים והבעל סרב לתת גט, אלא אם כן יקבל תמורה נאותה. ניסו להפעיל עליו לחצים דרך ניצול חוקי הגויים וכתגובה הוא פרסם מודעות, שהגט שהוא עתיד ליתן הוא גט מאונס. לבסוף, שליחי האשה והבעל באו לידי פשרה כספית והבעל חתם, שהגט הוא מרצון ושהמודעות מבטלות. לאחר שהאשה נישאה לאחר, נתגלו פתאם פגמים בחתימות העדים ואז התחילה המחלוקת בין הרבנים. בשו"ת ריב"ש סימן קכ"ז הסיפור מופיע בפעם הראשונה וריב"ש הכשיר את הגט. רבנים רבים קמו עליו לזעוק חמס ולפסול את הגט ובהם ר' יוחנן טרייזש, גיסו של ר' שמואל שלנו (שו"ת ריב"ש החדשות סי' ל"ב). המהרי"ק מספר, שקיבל מאביו, שבאותה מחלוקת מ"מים שעברו", "באנו למחלוקת שני גדולי הדור... ולדברי אביו, ר' יוחנן פסל את הגט. בשו"ת ריב"ש החדשות מרוכזות תשובות של חכמים רבים, המחווים את דעתם בעניין, כולל ר' יוחנן, אך אין רמז למעורבות ר' שמואל. לדברי "אוצר הגדולים", כנראה המעתיק תרגם מהר"ש שפירא, שמצא בשו"ת מהרי"ק לשלמה והיה צריך לכתוב שמואל. אולי הוא גורס כך, כי שלמה שפירא היה צעיר בימי ריב"ש, מכדי להקרא "גדול הדור". לדעתי, אמנם ר' שלמה בנו של שמואל שלנו, היה צעיר (בן 230) מכדי להקרא "גדול דור", אך לא צעיר מלהוות דעה, וייתכן שהביטוי "גדול דור" הוא ביטוי שהוסיף המהרי"ק בזמן הכתיבה, כי אז כבר היה נחשב ר' שלמה שפירא לאחד מגדולי הדור.

לפי רוב מגילות היוחסין, היה ר' שמואל חתנו של הרב מתתיהו טרייזש (מבוא ל"מגלה עמוקות" תשנ"ב, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, הדרת צבי, מש' עתיקות בישראל ועוד). אין עדות בת התקופה לכך. גם עצם היותו של שמואל משפירא, אביו של שלמה שפירא, לא מופיע בספרות הימים ההם. יש חוקרים שאפילו מפקפקים

וחושדים, שמא נעשה כאן ניסיון לתלות את הייחוס של שלמה שפירא לרש"י, דרך משפחת טרייזש, שגם הם היו ידועים כמיוחסים לרש"י (אוצר הגדולים ס' ע"ר, חכמים בדורם). ולסבך עוד יותר את העניין, יש כאלו שחושבים את שלמה שפירא לחתנו של ר' מתתיהו טרייזש (אבותינו 5:56), אך נראה שדעה זו נחלת העבר וכבר אין מאמינים בה.

על אבותיו של שמואל משפירא לא ידוע הרבה. "תפארת אבות" כותב, שהוא מגזע שלמה שפירא בעל "טעמי תורה" ומגזע משה שפירא מבעלי התוספות. איני יודעת למה כוונתו. שמה של אשתו היה ורג'נטלין, לפי כתב הרשאה לשבת בלנדאו ב-1427 (חכמים בדורם).

ועוד כמה מלים של השערה בעניין מקומו של ר' שמואל. כפי שנכתב בראש הקטע על ר' שמואל שלנו, ייתכן והיה לו פרק צרפתי בחייו עם הנשואו לבת מתתיהו טרייזש. בחיי בנו, שלמה שפירא, אין שום איזכור לחיים בצרפת. ב-1392 היה גירוש של יהודי צרפת. ר' יוחנן, בנו של ר' מתתיהו, גלה לאיטליה, כפי שנכתב כבר לעיל. ייתכן שאז, חזר ר' שמואל לגרמניה ארץ מולדתו, ואולי קודם לכן, אך וודאי לא לאחר מכן. שלמה שפירא היה אז בן פחות מעשרים שנה, צעיר מכדי להופיע בכתובים. בשנת 1397 אנו מוצאים בפעם הראשונה כתב הרשאה של ר' שלמה לשבת בלנדאו.

מקורות:

אטלס עץ חיים, מבוא למגלה עמוקות תשנ"ב, הקדמה לספר המכריע, ענף עץ אבות (ש.ז. כהנא, קראקא תרס"ג), מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, משפחות עתיקות בישראל, שו"ת מהרי"ק ס' ס"ג, אבותינו כרכים 4-6, הדרת צבי, אוצר הגדולים, תפארת אבות (גרף בסמוך לשער), חכמים בדורם, שו"ת מהרי"ל ס' ט"ו

ר' שלמה שפירא

שלמה שפירא אב"ד היילברון ורב לנדא, היה בנם של שמואל משפירא ובת הרב מתתיהו טרייזש, כך שהוא צאצא רש"י מצד אמו. הוא נחשב לראש משפחת שפירא, כאשר אימץ את שם עיר מוצא משפחתו לשם משפחה. חי בשנים 1375-1453. בתחילתו היה מורה לילדים בשפירא, אחר כך היה רב ואב"ד בהיילברון שבאשכנז ולבסוף עבר לכהן בלנדא. נמצאה שורה של כתבי הרשאה לשבת בלנדא, בהם נזכר שמו ושם הנספחים אליו, עובדה העוזרת לעקוב אחר מהלכיו. ב-1397 הוא קיבל את הרשות בפעם הראשונה ומכונה שם מלמד דרדקי משפירא. עד 1427 לא נזכר יותר וייתכן שהיה אז אב"ד או רב בהיילברון. בשנת 1427 משיגה לו אמו, המכונה ורג'נטלין, הרשאה נוספת לשבת שם. הוא מגיע הפעם עם אשתו, ילדיו ועבדיו. הוא נהיה שם לרב ובשנת 1433 מקבלים רשות גם חתניו אהרון ושמואל ("חכמים בדורם" של ד"ר יובל). לפי ד"ר יובל, השם העברי של אמו היה כנראה חנה, כי השם "ורג'נטלין" בא משרש "ורגינן", שתרגומו מגרמנית הוא "לחון" ("ורגינן" הוא גם מוצא הביטוי "לפרגן"). כמו כן, נזכרת "חנ' הורת" בשאלה ששאל בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צ"ט. כנראה נפטר בין 1451-1453 (חכמים בדורם), ואת מקומו תפס חתנו ר' אהרון בן נתנאל לוריא.

ר' שלמה שפירא נזכר בכתבי שו"ת רבים, אם כי לרוב בקצרה ונראה שהיה לו מעמד חשוב בעולם התורה. תשובה אחת שלו מצוטטת במלואה בתוך שאלה ששאל ר' מנחם בכרך את מהר"ם מינץ (ר' משה מינץ מחכמי איטליה במאה ה-15). בשו"ת מהר"ם מינץ סי' כ"ה, ר' מנחם בכרך שואל את מהר"ם מינץ, מה לעשות במנקר ובדוק, שאינו עושה את מלאכתו נאמנה. הוא מצטט בתוך שאלתו מכתב, שקיבל מר' שלמה שפירא כתשובה לשאלה דומה, ששאל אותו בעבר. במכתב, מתאר ר' שלמה שפירא, שבהיותו באכסניה בוורמייזא, נתקל בכבש, שנראה כאילו מלאכת הבדיקה שלו לא נעשתה כהלכה. ר' שלמה לא רצה להכלים את השוחט ולא העיר לו דבר, אך פנה לפרנס המקומי והזהירו שיעקוב אחר השוחט, אם הוא מזלזל תדיר, או שמא היתה זו מעידה. וכן מספר על מקרה דומה שקרה לחמיו מ"ו שלא נתברר מי הוא.

גם בספר "לקט יושר" נזכר ר' שלמה שפירא פעמים רבות. בספר זה, ליקט ר' יוסף בן משה מנהגים של חכמי אשכנז. לדוגמא: הוא מספר שר' שלמה השיאו יחד עם ר' ליווא לנדא ובשעת החופה הניח אפר על ראשו. לפי "משיבת נפש", נערך על פיו ספר המנהגים של קהילת האשכנזים באיטליה. הוא נזכר גם בשו"ת מהר"י וויל (מחכמי גרמניה, נפטר ב-1456), סי' קע"ב, בעניין גישתו המחמירה לשבועות, בשו"ת מהרי"ק סי' ס"ג בעניין גט מאונס ועוד.

לר' שלמה היה בן יחיד בשם פרץ והוא מאבותינו. כמו כן, היתה לו בת חכמה בשם מרים, שנתנה שיעורים לתלמידים, כשהיא ישובה מאחורי פרגוד. היא נישאה לבן משפחת לוריא וממנה יצאה שושלת של חכמים רבים, שהמפורסם בהם הוא המהרש"ל (ר' שלמה לוריא, מגדולי חכמי פולין, 1510-1574). מבת אחרת יצא ר' יוסלמן איש רוסייה, השתדלן המפורסם. בת נוספת שמה שרכן (שרה?) ידועה לפי מצבתה הקיימת עד היום.

משפחת לוריא ומשפחת שפירא שמרו על כתבי יוחסיהם, אך כתבי יוחסין אלו מגיעים עד שלמה שפירא ומשם מדלגים הישר לרש"י. הייחוס העתיק ביותר לרש"י יצא לאור במאה ה-16, הן כנספח לתשובה כ"ט של המהרש"ל והן כהערה ב"ספר המקנה" של ר' יוסלמן.

הנוסח בשני מקורות אלה: "אני יוחנן בן כבוד התורה מוהר"ר אהרון בן מוהר"ר נתנאל בן מוהר"ר יחיאל בן מוהר"א שמשון מערפורט. בן הרבנית מרת מרים בת הגאון מוהר"ר שלמה שפירא ואחותו של מוהר"ר פרץ מקוסטניץ. ומאבותיו של מוהר"ר שלמה שפירא לא פסקה תורה מהם עד רש"י. זאת ועוד אחרת אותה הרבנית מ' מרים הנ"ל תפשה ישיבה כמה ימים ושנים וישבה באוהל וילון לפני ואמרה הלכה לפני (כמה) בחורים מופלגים..."

זהו הנוסח העתיק ביותר, שפורסם בדפוס, הקושר את משפחת שפירא לרש"י. בספרי יוחסין, הטוענים, שמסתמכים על כתבי יוחסין וקבלות מגיעים בד"כ עד יוחנן טרייוויש, סבי סבו של שלמה שפירא (למשל, נספח למג"ע, הדרת צבי). כן מוסרים ספרי היוחסין ששלמה נין ונכד לריב"ם (הקד' לס' המכריע, ענף עץ אבות, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, משפחות עתיקות בישראל ועוד).

מקורות:

חכמים בדורם (ד"ר י. יובל, ירושלים תשמ"ח), שו"ת מהרש"ל נספח לתשובה כ"ט דפוס לכוב ובראש הספר בדפוס פיורדא, ספר המקנה עמ' פ"א (צילום מהספר המקורי של ר' יוסלמן, עריכה וביאורים: חוה פרנקל גולדשמיט, ירושלים תש"ל), מבוא למג"ע תשנ"ב, שם ושארית, אטלס עץ חיים, הק' לספר המכריע, ענף עץ אבות, משפחות עתיקות בישראל, משפחת לוריא (א. אפשטיין, וינה תרס"א), הדרת צבי (י. מ. שוורדשרף, מרמרש סיגט תרפ"ט), שו"ת מהרי"ק סי' ס"ג, משיבת נפש (יוחנן לוריא, ירושלים תשנ"ג), שו"ת מהר"ם מינץ סי' כ"ה, לקט יושר (יוסף בן משה, ברלין תרס"ג), שו"ת מהרי"ל החדשות סי' צ"ט ור"ט ומאמרים ב"אבותינו".

פרץ בן שלמה שפירא

לפי הידוע, פרץ היה בנו היחיד של ר' שלמה שפירא. המקור המעיד על היותו של פרץ, בנו של שלמה שפירא, הוא מאותה תעודה מפורסמת, שהופיעה בכתבי המהרש"ל ואצל ר' יוסלמן איש רוסהיים השתדלן הידוע בן המאה ה-16 (ראה לעיל). בתעודות אלו מגיעים יוחסי משפחת לוריא, אל מרים "בת הגאון מוהר"ר שלמה שפירא ואחותו של מוהר"ר פרץ מקוסטניץ. ומאבותיו של מוהר"ר שפירא לא פסקה תורה מהם עד רש"י." (תשובה כ"ט שו"ת מהרש"ל וב"ספר המקנה"). קוסטניץ היא עיר בנסיכות באדן, כיום על גבול גרמניה-שווייץ. לפי ההקדמה לספר "משיבת נפש", לא היתה קהילה יהודית משמעותית במקום, אך ב-1424 הוקם בה בית-כנסת. כמה מהמקורות מעטרים את ר' פרץ שלנו בתואר "אב"ד קוסטניץ" (שם ושארית, מש' עתיקות בישראל) ואיני יודעת על מה הם מסתמכים, כי בתעודה המקורית, שציטטתי לעיל לא הופיע התואר, אם כי, ייתכן שהתואר "מוהר"ר" האמור שם, הביא את המקורות למסקנה זו. מכל מקום, ר' פרץ חי בתקופה בה הוקם בית הכנסת בקוסטניץ וייתכן שהיה לו חלק בהקמת הקהילה שם. "אוצר הרבנים" מכנה אותו "רב גאון מפורסם בדורו. רב בקושטנץ בנסיכות באדן". בהקדמה לספר המכריע כתוב, שעשה את הגהות סמ"ק, אך ייתכן והוא מבלבל אותו עם ר' פרץ אחר (ראה ההקדמה ל-"משיבת נפש"). לפי מחשב בית התפוצות נפטר ר' פרץ בסביבות 1480.

מקורות:

ספר המקנה, שו"ת מהרש"ל כ"ט או ראש הספר (תלוי בהוצאה), שם ושארית, מש' עתיקות בישראל, הדרת צבי, משיבת נפש, אוצר הרבנים (ג. צ. פרידמן בני-ברק תשל"ה)

מפרץ ועד שמשון

השם העתיק ביותר המוזכר ברצף בן-אחר-בן בשושלת היוחסין, שנשמרה אצל צאצאי ר' ישראל טאובר (מה שקראתי לעיל, ספר היוחסין החלקי) הוא ר' שמשון. ר' שמשון היה רב בפוזן (מש' עתיקות בישראל). ר' נתן שפירא בעל "מבוא שערים", שהיה בנו, כתב פירוש לברכת המזון ובו ציטט מדברי אביו, בעניין אמירת "מגדול" בשבתות ומועדים. ר' שמשון היה גם דודו של דוד גאנו בעל "צמח דוד", הספר ההיסטורי בן התקופה. מיהם איפוא האישים המגשרים בין רבי שמשון זה ובין פרץ בן שלמה שפירא הנ"ל? למרבה הצער, יש מחלוקת בין המקורות. לפי גירסה אחת, ר' יצחק שפירא מגשר בין השניים (משפחות עתיקות בישראל, מחשב בית התפוצות 1996). לפי גירסה אחרת, ר' נתן (אוצר הרבנים, רוזנשטיין באבותינו). ויש אף גירסה שלישית שמופיעה בהקדמה למג"ע על התורה (הוצאת תשנ"ח) ושם ר' שמשון "בן הגה"ק שלמה שפירא בן הגה"ק שמואל שפירא נכד ... שלמה שפירא בעל המחבר ספר טעמי תורה". כאן פרץ לא מופיע כלל. "משיבת נפש" מביא את שתי הגירסאות הראשונות תוך טענה, שאין ביכולתו לקבוע עדיפות לגירסה זו או אחרת. במחשב בית התפוצות כתוב שיצחק נפטר סביב שנת 1500 ושמשון בשנת 1535.

ר' נתן נטע שפירא בעל "מבוא שערים"

ר' נתן שפירא בן שמשון היה סבו של נתן שפירא בעל "המגלה עמוקות". הוא היה רב בהורדנא אשר בליטא וחיבר ספרים חשובים, שהידועים בהם: "מבוא שערים" ו"אמרי שפר". לא ידוע היכן ומתי נולד. ייתכן והוא בא מאשכנז, כי הוא מכנה את עצמו נתן האשכנזי, בחתימתו על ההקדמה שכתב לספר "מבוא שערים". הוא החזיק ישיבה בהורדנא ולפי חלק מהמקורות שימש כאב"ד שם. הוא היה הרב הידוע הראשון בהורדנא ואחד מראשוני רבני מזרח אירופה. נפטר בשנת של"ז (1577). את ספרו "מבוא שערים" הוא כתב לבקשת תלמידיו, כפי שאפשר להבין מההקדמה לספר. ספר זה הוא פירוש על הספר "שערי דורא", שנכתב ע"י יצחק בר מאיר מדורא (1250-1327) ועוסק באיסור והיתר, בענייני כשרות. בהקדמה לפירוש, מדגיש ר' נתן שפירא, שהוא מביא את כל התירוצים, בלי לנקוט עמדה, מי מבין ההסברים הוא הראוי ביותר וכן מביא גירסאות של פוסקים וחכמים אחרים, שנחלקו באותו דין עם בעל "שערי דורא", ושוב בלי לנקוט עמדה. בהקדמה לספר הוא מכנה את עצמו: "אני צעיר בצעירים נתן אשכנזי בן ... כבוד שמשון זלה"ה השוכן היום בירכתי המשכן פה קהילת עיר הגדולה הורדנא במדינת ליטא". הספר יצא לראשונה בלובלין, בשנת שנ"ה, לאחר מותו, והוא מצורף בדרך כלל כפירוש המעטר את "שערי דורא".

הספר המפורסם השני, שכתב, הוא "אמרי שפר", שהוא ביאור על רש"י והרא"ם (ר' אליהו מזרחי) על התורה. בספר זה הוא מתייחס גם למפרשים אחרים בהשוואה עם רש"י ומביא ציטוטים מספרים נדירים. ר' יצחק בנו, ערך וסידר לדפוס את הספר, אך כאשר הגיע ל"ויקרא", קיבל משרת רבנות ונאלץ להפסיק את עבודת העריכה. ר' יצחק הוציא לאור בקרקא, בשנת ש"ן, רק את הפירוש לשני החומשים הראשונים. אנשים לא ידועים, המשיכו וערכו את שאר החומשים והוציאו הכל לאור בונציה בפירוש הנקרא "ביאורים". ר' יצחק לא שבע נחת

מעבודתם ושכנע את רבני לובלין להוציא חרם על הוצאה זו בטענה שהיא מזויפת. לאחר מכן, ישב ר' יצחק על המדוכה וסיים את העבודה והוציאה לאור בלובלין שנ"ז. למרות החרם, הספר "ביאורים" קיים בספריות לצד הספר "אמרי שפר".

ספר נוסף, שקיים עד ימינו, הוא פירוש לברכת המזון ובניגוד לשני הספרים הנ"ל, יצא לאור עוד בחייו בלובלין של"ה. ספרים נוספים שיצאו לאור הם: חידושים וביאורים לטור (מהדורת אל המקורות ירושלים, תשי"ז), מחזור עם פירוש ומנהגים (קרקא שמ"ד) והגהות על הרי"ף.

ר' נתן מוזכר בשו"ת הב"ח ("בית חדש") בענייני עגונות ומכאן למדים, שהיה לו מעמד של פוסק בהלכה. כנראה כתב גם ספרים נוספים, שלא נדפסו ואבדו עם הזמן וניתן ללמוד עליהם מציטוטים בספריו ובספרי אחרים. לא ברור מי היו רבותיו ותלמידיו. חושבים שר' שלום שכנא חותנו של הרמ"א היה רבו ובעל "משאת בנימין", ר' בנימין סליניק היה תלמידו, מאחר והוא מצטט רבות מדברי ר' שלום שכנא ואילו ר' סליניק מכנהו בספרו "מורי ורבי".

היו לו שני בנים ידועים: ר' יצחק, שהזכרנו, שהיה אב"ד בקוואלי ואח"כ בלובלין ור' ישראל יששכר, שהיה רב בפינסק ואח"כ בוורמייזא. בנוסף, היה לו בן בשם שלמה, שהיה אביו של ר' נתן בעל "מגלה עמוקות". בעל "צמח דוד" וכן בעל "סדר הדורות" מתעלמים מבנו השלישי: "והניח ברכה ב' בנים ר' יצחק אב"ד דק"ק קאזלא ור' יששכר ר"י בפינסק ובק"ק וורמייזא". הבן שלמה לא נזכר כלל, כנראה מכיוון שלא תפס משרה רבנית. מכאן אנו למדים שלפעמים מקורות מתעלמים מבנים, שאין מה לכתוב עליהם. דוד גנו, מחבר צמח דוד, היה דודו של נתן שפירא בעל "מבוא שערים". בשנת מותו של דוד גנו, היה בנו של שלמה, נתן בעל ה"מגלה עמוקות" בן 28 בלבד וכנראה בעל "צמח דוד" לא העריך את פרסומו העתידי ולכן לא טרח להזכיר את אביו. מקורות מאוחרים יותר כבר מזכירים אותו כאביו של ה"מגלה עמוקות".

מקורות:

מרגניתא שפירא (ת. ד. פרידברג, דרהביטש תרנ"ט), עיר גיבורים (הורדנא, ש. פרידנשטיין, וילנה תר"ם), משפחות עתיקות בישראל, אוצר הרבנים, האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, המבוא ל"מגלה עמוקות" תשנ"ב, סדר הדורות, צמח דוד (דוד גאנו, ירושלים תשמ"ג), אוצר הגדולים, "מבוא שערים" (נתן שפירא, בתוך "שערי דורא"), אמרי שפר (נתן שפירא, לובלין שנ"ז ות"א תשמ"ז), שמחת משה (משה קליין, חיפה תשנ"ו), סדר ברהמ"ז (לובלין שנ"ט, ישראל תשמ"ד)

שלמה שפירא בן נתן שפירא

לא ידועים פרטים עליו. גר כנראה בפולין, כי שם נולד בנו המפורסם. אשתו היתה בת אברהם בר אליהו. מקומו בשושלת בין נתן אביו לנתן בנו, מופיע בכל המקורות, שהכירו כבר בגדולתו של ה"מגלה עמוקות" (רוב המקורות שלעיל). לעומת זאת, מקורות, שההיסטוריה נעצרה בהם אצל אביו, ר' נתן אב"ד הורדנא, מסתפקים בהזכרת שני אחיו, שתפשו משרות רבניות ומתעלמים ממנו. "עיר גיבורים" מצטט שלושה מקורות כאלו: צמח דוד, סדר הדורות וקריה נאמנה ומעיר: "ולפלא בעיני איך שכחו מבנו השלישי..."

ר' נתן נטע שפירא בעל ה"מגלה עמוקות"

ר' נתן שפירא בן ר' שלמה נולד בשנת שמ"ה (1585) בפולין ונפטר בגיל 48 בקרקא בשנת שצ"ג (1633). היה רב ומקובל. שימש כרב וראש ישיבה בקראקא. התפרסם בשל ספרו "מגלה עמוקות", שהוא פירוש על התורה בדרך הקבלה.

כבר כצעיר התפרסם כגאון ובעיקר התפרסם בכח הזכרון שלו. הוא היה בקיא בתלמוד, אך גם בחכמות אחרות, כמו פילוסופיה, אסטרונומיה ודקדוק. בגיל עשרים לערך, נישא לרחא, בת לעשיר גדול בשם ר' משה עברלס. בתחילה למד, כשהוא סמוך אל שולחן חותנו, אך בשנת שע"ז (1617) בהיותו בן 32, כאשר ר' מרדכי מרגליות, ראש ישיבת קרקא, נפטר, קיבל הוא את ראשות הישיבה. בהיותו עשיר, החזיק אברכים על חשבונו ותרם לקהילה תשמישי קדושה ותרומות נוספות. הוא החל להתעניין ולהתמחות בקבלה וחיבוריו הבולטים הם בתחום זה.

הספר הראשון שנקרא "מגלה עמוקות", מביא רנ"ב אופנים לפרש את תפילת משה שבראש פרשת "ואתחנן". הפירושים מבוססים על גימטריאות ומשווים את מרכיבי תחינת משה למאורעות מאוחרים בחיי האומה. ספר זה יצא לאור בקרקא, בשנת שצ"ז, לאחר מותו, בידי בניו שלמה ומשה, שגם כתבו לו הקדמות. ספר נוסף, שגם הוא קרוי "מגלה עמוקות" הוא פירוש לפרשיות השבוע לפי סדרן, לפי רוח הקבלה. הספר יצא לאור בלוב, תקנ"ה (1795) שנים רבות לאחר מותו. ר' נתן עסק גם בהלכה. בספר בשם "חידושי אנשי השם" (אמסטרדם, ת"פ) הוא מביא מחידושי על הרי"ף, שמצורפים למהדורות האלפס. ספריו המפורסמים נדפסו רק לאחר מותו, ואילו הספר שהדפיס בחייו, חידושים ותוספות לזוהר (לובלין, שפ"ג) לא שרד. ספרים נוספים שיצאו לאור מפרי עטו הם: פירוש להגדה של פסח (ברוקלין תשמ"א, י-ם תשמ"ז), קינה על קדוש שנהרג על קידוש השם בעיר קרקא ושמו אנשל. כמו כן, ידוע על שישה ספרים נוספים שכתב, שלא יצאו לאור. הידוע ביניהם הוא, אלף אופנים לפירוש א' זעירא שבויקרא. על ספר זה אפשר ללמוד מתוך שהוא מזכירו בספר "מגלה עמוקות" וכן בעל "סדר הדורות" ראה אותו והזכירו בספרו. ספר נוסף שנשאב בכתב-יד ונמצא באוצר ספרים (רד"א), הוא חידושים על הטור-אורח חיים וחתומה מתוכו מצולמת בספר על חידושי הרי"ף. שם הוא מכנה עצמו בן שלמה ובן הבת של אברהם בר אליהו. גם חתימת אחיו יהודה מופיעה שם. ספר זה עמד להוציא לאור בשנת שע"א ולא ברור, מדוע לא נסתייע בידו. על ספרי קבלה נוספים ועל שו"ת שכתב ניתן ללמוד מהקדמת בנו למג"ע. למרות שהתמחה בעיקר בקבלה, היה גם פוסק, ופסקיו מצוטטים בספרי חכמים שונים (למשל, פני יהושע ס' מ"ח, בעניין עגונות, טורי זהב" כ"ט).

בכתב היוחסין, שהשתמר במשפחתו, כתוב ליד שמו: "שאוורים עליו שדיבר עם אליהו פנים אל פנים" וכך כתוב גם על מצבתו. ישנם סיפורים, שזכה לגלוי אליהו ואגדות שונות שסופרו עליו מדגימות, שהיה מחונן בחוש נבואי. "נגלה לו מן השמיים" הוא ביטוי החוזר על עצמו בספורים אלה. למשל, כאשר בעל "טורי זהב" (דוד בר שמואל הלוי 1586-1667) בא לעירו, ר' נתן לא יצא לקדם את פניו, אלא לאחר שלושה ימים. אז, הסביר ר' נתן את פשר מעשיו בכך, שנגלה לו מן השמים, שנגזר על בעל הט"ז נידוי מלמעלה למשך 30 יום, מאחר ולא שעה

לצעקת אלמנה, שבאה אליו לבכות על בנה החולה. רק לאחר שלושה ימים מבואו של הט"ז לעירו של נתן שפירא, הסתיים אותו נידוי. בעל הט"ז הודה, שאכן היה סיפור כזה עם אלמנה ותירץ את התנהגותו בכך, שלא הבין נכון מה רצתה ממנו, הרי אין בכוחו לרפא חולים. אילו היה מקשיב היטב, היה מבין, שהיא באה לבקש גמ"ח על מנת לטפל בבנה החולה.

בהקדמה לספרו ה"מגלה עמוקות", מספר בנו, שר' נתן היה אומר תיקון חצות בניגון עצוב ומקונן על החורבן. אליהו נגלה אליו וסיפר, שזהו הניגון, בו מקוננים המלאכים בשמים על חורבן הבית. סיפור אחר, מדגים את כח זכרוננו המופלא: ר' עברלס חותנו, הציגו, בצעירותו, לפני נסיך אחד. הנסיך קרא לו ספר בצרפתית, שפה שר' נתן לא הכיר ור' נתן הקשיב, כאשר ראשו שעון על ידיו. שאל הנסיך בצרפתית: האם הוא ישן? לאחר מכן, דקלם ר' נתן את הספר, מלה במלה, כולל הביטוי 'האם הוא ישן?' בדיוק במקום שבו הדבר נאמר. בסיפור אחר, נודע לו על פרעות, שעומדים לערוך ביהודי העיר. הוא הציע ליהודים להתעטף בטליתותיהם ולהגיה מבית הקברות לכיוון הפורעים ולהפחידם, כאילו המתים קמו לתחיה. ואכן העצה נתנה פריה. סיפורים נוספים אפשר לקרוא בהקדמה למג"ע, הוצאת תשנ"ב, שנכתבה ע"י אחד מצאצאיו, הרב שלום וויס מברוקלין.

תלמידיו המובהקים היו בעל "זרע ברך", ר' ברכיה בירך שפירא ובעל הש"ך ("שפתי כהן", שבתאי כהן 1663-1612).

נתן נטע, בן שלמה שפירא, היה איש עשיר וגם נישא לאישה שהיתה ממשפחה עשירה, רוזא בת רבי משה עברלס, שהיה גם כן מגזע רש"י (ראה בהמשך). היו לנתן שפירא שלושה בנים וארבע בנות. בנו הבכור והבולט ביותר, היה שלמה, אב"ד סטאנוב, מאבותינו, ועליו ידובר בהמשך. בנו השני משה, היה רב בהורדנא. גם הם היו נשואים לבנות עשירים. שני בנים אלו הוציאו את ספרו הראשון "מגלה עמוקות" בלוויית הערות והקדמות שלהם. בנו השלישי, יצחק, נפטר בגיל 25 ומספר שנים לפני מותו הלווה כסף לקהילה, כלומר, בגיל צעיר היה עשיר. בנותיו: חוה, יוטלה, דבריש וליפשה שמחה נישאו לחכמים ויצאו מהם חכמים מפורסמים וצדיקים כמו ר' יונתן אייבשיץ.

על מצבת קברו של נתן שפירא בקרקא רשום: "פה נטמן איש אלוקי קדוש מן הקדמונים, מגלה עמוקות רזין ומטמונים, הוא שאומרים עליו שדיבר עם אליהו פנים אל פנים, הגאון אב"ד ור"מ מו"ה נתן נטע בן שלמה שפירא זצ"ל נפטר יום ד' י"ג אב שצ"ג".

מקורות:

המבוא ל"מגלה עמוקות" (על ואתחנן, המבוא מאת שלום ויס, ברוקלין תשנ"ב, על התורה, המבוא מאת שלום ויס ברוקלין תשנ"ח), האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, לוחות זכרון (ח. פרידברג), מרגניתא שפירא, משפחות עתיקות בישראל, מגלה עמוקות על הרי"ף (ברוקלין, תש"ן)

רוזא אשת ה"מגלה עמוקות" ובית אביה - משפחת עברלס

רוזא נישאה לבעל ה"מגלה עמוקות" בשנת שס"ה (1605) בערך ונפטרה בשנת ת"ב (1642). היא היתה בת למשפחה עשירה מדורי דורות, משפחת עברלס. בעלה, ר' נתן שפירא, היה סמוך על שולחן חותנו בשנים הראשונות לנישואין ורוזא ילדה לו שלושה בנים וארבע בנות כנוצר לעיל. אולי כאן המקום להזכיר, שבמקורות מעטים מאד תוכלו למצוא שם של בן רביעי, כביכול, ר' ישראל אב"ד קאליש (אוצר הרבנים ערך: נתן שפירא, האנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל ערך: אברהם גומבינר), אולם לפי רוב המקורות העוסקים במשפחת שפירא, היו לר' נתן שלנו שלושה בנים בלבד: שלמה, משה ויצחק. ר' ישראל אב"ד קאליש, היה בנו של ר' נתן שפירא אחר, בן דודו של ר' נתן בעל המגלה עמוקות. נתן שפירא האחר היה בנו של ר' יצחק אב"ד קוואלי, בנו של ר' נתן שפירא בעל "מבוא שערים", אותו ר' יצחק, שהוזכר לעיל כעורך ספרו של אביו "אמרי שפר". על מצבתה של מרת רוזא, שנמצאת בקרקא רשום: "אקונן בבכי זעקה ומרה, על אשה צנועה ויקרה הרבנית מ' רוזא בת משה אשה חשובה האבן הראשה. צדקתה מי יוכל לפרשה, אשת חיל מי ימצא כמוה לא נמצא והחכמה מנין תמצא. זמן שמחתנו בשמיני עצרת, הסר המצנפת הרם עטרת גברת ממלכת בת* ליצירה אספה אורה וה' ינחם אותנו במהרה".

* הכוונה לשנת ת"ב. הנוסח הועתק מהמבוא למג"ע תשנ"ב, אך מופיע גם במקומות אחרים.

משפחת עברלס

בספרי היוחסין, כאשר מספרים על משפחת עברלס, משתמשים במלים: גביר, קצין, נדיב, שוע, פרנס, כשמות תואר לבני המשפחה. הם היו מכונים פרנסי ומנהיגי קרקא. ארבעה דורות ידועים מהם. אביה של רוזא היה משה בן יעקב בן משה בן אברהם עבר ממשפחת אלטשולר.

ר' אברהם עבר - ראש שושלת עברלס

אברהם עבר מכונה בספרי היוחסין "ממשפחת אלטשולר מגזע חסידי פרוביניציה, שהיו מגזע רש"י" (למשל, המבוא למג"ע תשנ"ב). בספר "הדרת צבי" (עמ' י"ג) מסופר על מקורו של השם אלטשולר: "וכפי המסורת לבנים יסופר על הגולים מפרוביניציה שלפני הגרשם משם נהרסו בתי התפילה... וילקטו ההולכים גולה, אבנים מבית הכנסת העתיק יומין וישאו על שכמם עד בואכם פראגה בירת בוהמיה ויבנו שם את האבנים בתוך ב"כ אשר בנו שם ושם ב"כ: אלטשולר, כלומר 'בית כנסת עתיק'".

ראינו כבר לעיל, שהיה פרק "פרוביניצאלי" לצאצאי רש"י: יוסף אב"ד מרסיי שבפרובנס, אביו של הרב מתתיהו טרייזש. אולי היה אברהם עבר צאצא של אותם טרייזשים ולכן הוא "מגזע חסידי פרוביניציה שהיו מגזע רש"י". הוא יצר, כנראה, ענף מתוך משפחת אלטשולר, שנקראו על שמו: עברלס (של "עבר", שייכים לעבר). אברהם עבר היה מפורסם בעשירותו ובתורתו וגר בפראג (מש' עתיקות בישראל).

ר' משה בן אברהם עבר - הסבא רבא של רוזא

ר' משה עברלס היה גם הוא עשיר וכנראה גם גדול בתורה, כי הוא מכונה "הרב רועה נאמן" (המבוא למג"ע תשנ"ב), בצד הכינויים גביר, קצין, פרנס ומנהיג (לוחות זכרון, מעלות יחסין). הוא הנהיג את הקהילה בקרקא מבחינה כלכלית. ייתכן שהיה סוחר גדול, כי הוא מכונה "מרכל בקרקא". הוא הגיע לקרקא מפראג, עיר מולדתו, בשנת ר"פ (1520) ונפטר בשנת שי"ז (1557). אשתו של משה עברלס, היתה חנה בת אליעזר טרייוויש, אב"ד שלטשטט, נצר לר' מתתיהו טרייוויש, שהכרנו כבר קודם בייחוס משפחת שפירא. בעוד, בתו של ר' מתתיהו טרייוויש, הרב הראשי של צרפת במאה ה-14, היתה מאימותו של נתן שפירא, היה אחד מבניו של ר' מתתיהו, מאבותיה של רוזא, אשת נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות" (ואת יוחסי אליעזר טרייוויש זה, נכיר בהמשך). בנוסף לבנו יעקב, שהוא מאבותינו, היתה לר' משה עברלס גם בת, בשם שפרינצה, שנישאה לחכם חשוב בשם ר' יוסף כ"ץ (1511-1590), שכונה על שם ספרו בעל "שארית יוסף". ר' יוסף זה, היה גם גיסו של הרמ"א (ר' משה איסרלש גדול הדור).

ר' יעקב בן משה עברלס - הסבא של רוזא

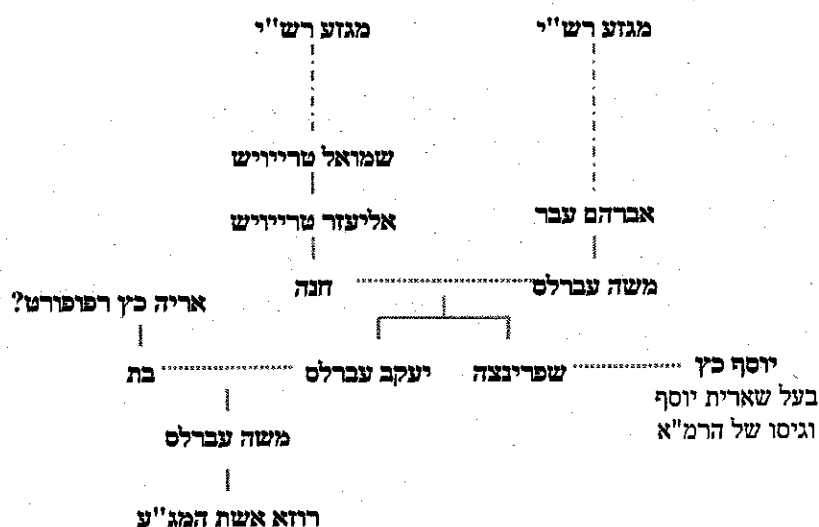
ר' יעקב עברלס היה פרנס ומנהיג בקרקא בירשו את המעמד מאביו. כנראה היה חכם גם בתורה, כי "נמצאה חתימתו בפנקס העדה פה בין רבני ואלופי העדה על תקנות הגונות וישרות" (לוחות זכרון עמ' 54). הוא מכונה גם "גאון נדיב ושוע" (המבוא למג"ע תשנ"ב) וגם "הרב" (לוחות זכרון), מכאן, שזכה גם בתורה וגם בעושר. כנראה היה גם סוחר, כי הוא מכונה "מרכל בקרקא". נפטר בשנת 1596. על מצבתו בקרקא רשום: "פה נקבר הראש והקצין והמנהיג ר' יעקב בר משה עברליו כ"ט ניסן שנ"ו לפ"ק בהדורים יעקב לא מת רק אשר כי עלה שמים בשערים הלך כל ימיו בדרך ישרים." חותנו של ר' יעקב, היה ר' אריה לייב כ"ץ רפפורט, אב"ד פראג, ובנו של יחיאל רפא מווינה, מדפיס בונציה, שהדפיס את הפירוש לתורה "בעל הטורים" והוא אבי מש' רפפורט (מש' עתיק, בישראל). אך לדעה אחרת, חותנו של יעקב, היה ר' משה הלוי לנדא ("וזכרם לא יסוף מזרעם").

ר' משה בן יעקב עברלס - אביה של רוזא

ר' משה עברלס, אבי רוזא, היה אחד מפרנסי ונדיבי קרקא. הוא בנה מקלט תת-קרקעי ובו מרתפים גדולים ומנהרות, שנועדו כמסתור לימי צרה והמבנה נקרא "הצלת נפשות". כן בנה בית כנסת ומקווה במיוחד לחתנו בעל "מגלה עמוקות". הוא גם איפשר לחתנו לכלכל אברכים. הוא מכונה במקורות קצין, נדיב וגביר ונפטר כנראה בשנת 1618 (לוחות זכרון, מש' עת' בישראל).

היה לו אח בשם אייזיק וגם הוא היה עשיר גדול ובנה בית כנסת, שנקרא על שמו. על אח זה, מסופרת אגדה משעשעת, שאבי סיפר לי בילדותי, אם כי לא ידעתי אז, אל מי מיוחסת האגדה. ר' אייזיק בן יעקב חלם בלילה חלום ובו נתגלה לו, שתחת גשר פלוני חבוי אוצר. הוא נסע לעיר, שבה אמור היה להיות הגשר והתקרב לגשר, שהופיע אליו בחלום, אך על הגשר התהלך שומר. ר' אייזיק חשש לחפור מול עיני השומר ושוטט במקום זמן רב, בהמתינו לשעת כושר, בה יוכל לחפש אחר האוצר. השומר, הבחין בר' אייזיק ושאל אותו למעשיו במקום. התוודה בפניו ר' אייזיק וסיפר על חלומו. השומר צחק עליו וסיפר: "בגלל חלום הטרחת את עצמך עד הלום? גם אני חלמתי חלום, שתחת התנור בביתו של יהודי בשם אייזיק בן יעקלש יש אוצר. האם בגלל החלום ארוץ לשם לחפש אוצר?" הבין ר' אייזיק את המסר וחזר לביתו ואכן מתחת לתנור נמצא אוצר (מש' עתיקות בישראל).

כדי להקל, גשרטט להלן את אבותיה של רוזא:

מקורות:

משפחות עתיקות בישראל, לוחות זכרון, המבוא למג"ע תשנ"ב, מעלות יוחסין, ענף עץ אבות, הדרת צבי, מרגניא שפירא, זכרם לא יסוף מזרעם (שלמה רמתי חיפה תשנ"ט)

בני טרייוויש - אבותיה של רוזא

חותנו של משה עברלס, אבי סבה של רוזא, אשת המג"ע, היה ר' אליעזר טרייוויש, שהיה מצאצאיו של ר' מתתיהו טרייוויש, שהכרנו כבר לעיל.

הכרנו כבר את עשרת הדורות הראשונים של משפחת טרייוויש, כאשר דנו ביוחסיה של משפחת שפירא. מתתיהו טרייוויש, העשירי שבהם, היה דור עשירי לרש"י. בתו של מתתיהו טרייוויש, הרב הראשי של צרפת, היתה אימו של שלמה שפירא, ראש משפחת שפירא. היו לר' מתתיהו גם בנים והמפורסם שבהם הוא ר' יוחנן, שתפס את מקומו של אביו ברבנות ולאחר גירוש צרפת, בסוף המאה ה-14, גלה לאיטליה ושימש גם שם ברבנות. שני בנים נוספים היו לר' מתתיהו: ר' יוסף, שהיה גדול בתורה ואברהם, שלא ידוע עליו דבר. ר' אליעזר טרייוויש, מאבותיה של רוזא, אשת נתן שפירא ה"מגלה עמוקות", היה בנו של ר' שמואל. מיהם הדורות המגשרים בין ר' מתתיהו לר' שמואל?

יש גירסה שאוחזים בה מספר מקורות : משפחות עתיקות בישראל, תפארת אבות, אוצר הגדולים וספר שנתי (יאהרבוך, בגרמנית, בעריכת נ. ברילל) ומולה גירסה של חונה ב"סיני".

<u>סיני</u>	<u>משפחות עתיקות/תפארת אבות ועוד</u>
ר' מתתיהו טרייוויש	ר' מתתיהו טרייוויש 1325-1385
אברהם	ר' יוחנן טרייוויש נפ. 1429
אהרון	ר' יוסף, איטליה, נפ. 1435
ר' שמואל שלוששטט	ר' שמואל, רב באיטליה ו/או אשכנז
אברהם שטבע בריינוס	ר' אליעזר טרייוויש, חותנו של משה עברלס
ר' שמואל	ר' נפתלי מחבר "דקדוקי תפילה"
ר' אליעזר חותנו של משה עברלס	ר' אליעזר טרייוויש אב"ד פרנקפורט 1495-1566
ר' נפתלי	
ר' אליעזר טרייוויש אב"ד פרנקפורט	

רשימת היוחסין שמימין, מופיעה אצל רוב המקורות. המלומד נ. ברילל אף מצטט את הייחוס הזה, מההקדמה לחידושי בחיי, ספר שכתב ר' נפתלי טרייוויש, ואפילו מביא מקור נוסף, בו מצטט את יעקב לואנץ, תלמידו של אליעזר טרייוויש אב"ד פרנקפורט, שהביא בדיוק אותה רשימת יוחסין. לכן, איני יודעת מדוע נזקק המלומד חונה למסלול האלטרנטיבי שהציע. הגימוקים שלו אינם כבדי משקל, לכן אני מאמינה לגירסה שמימין, אך ראיתי חובה להביא גם גירסה זו.

ועתה נפנה להכיר את האנשים שברשימות הנ"ל.

ר' יוחנן בן הרב מתתיהו טרייוויש

ר' יוחנן טרייוויש תפס את מקום אביו כרב הראשי של צרפת סביב השנים 1380-1385. לפני כן החזיק משרת רבנות בעיר אחרת. לאחר חמש שנות רבנות לערך, קם לו מתחרה קשה. ישעיה בן אבא מרי, שהיה תלמידו של ר' מתתיהו, הצליח להשפיע על מהר"ם בן ברוך מווינה, שיתן לו מעין מונופול על הרבנות בצרפת, בכך שהוא יהיה זה שימנה רבנים, יאשר את כל החליצות וכו'. ר' יוחנן פנה אל חכמי ספרד לעזרה, ביניהם הריב"ש ומתוך חליפות המכתבים הללו (שו"ת הריב"ש רס"ח-רע"ב ושו"ת ריב"ש החדשות ס' י"א) אנו מקבלים עדות בת הזמן על ר' מתתיהו ועל ר' יוחנן. הריב"ש ממליץ בחום על המשך רבנותו של ר' יוחנן הן בזכות אבות והן בזכות עצמו וטוען, שלמהר"ם מווינה אין ממשלה על הרבנות בצרפת. ב- 1394 גורשו יהודי צרפת. ר' יוחנן גלה לאיטליה והמשיך שם ברבנות. הוא עסק שם גם בהעתקת ספרי קדש, מלאכה שהיתה אסורה וישב בכלא. ר' יוחנן נפטר בט' באב קס"ט (1429). תשובה שלו בעניין גט מאונס מופיעה בשו"ת ריב"ש החדשות ס' ל"ב. חותנו היה מנשה די ויזא, שר בצרפת.

מקורות:

שו"ת ריב"ש רס"ח-רע"ב, שו"ת ריב"ש החדשות י"א ול"ב, משפחות עתיקות בישראל, לקורות הקהילות בפולין, סיני 10, אטלס עץ חיים.

ר' יוסף בן ר' יוחנן טרייוויש

היה מרבני איטליה ונפטר ב-1436. עליו אמר ר' משה ריאטי ב"מקדש מעט": "והיה דור 12 ברבנות מאב לבן". חוקרים אחדים (למשל, יעקבי ב"אבותינו") טוענים, שגם דור 12 לרש"י. פרט זה מופיע כפי הנראה בהערת שוליים בספר "מקדש מעט", אך לא הצלחתי למצוא את הספר ולאמת מה בדיוק כתוב שם. ר' יוסף היה פוסק, משורר, מגיה ומו"ל. חי בפיררה, בקרקא ונפטר בעיר "קושטנציה".

מקורות:

משפחות עתיקות בישראל, סיני 10, ספר שנתי (יהארבוך, בגרמנית, של נ. ברילל עמודים 99-100 הכתיב בלועזית יובא ברשימות הביבליוגרפיה), אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם

ר' שמואל טרייוויש

לא ברור היכן שימש ברבנות. ב"משפחות עתיקות בישראל" הוא מכונה בעמ' 93 "מגדולי רבני איטליה" ובעמ' 263 "מרבני איטליה ואשכנז". לעומת זאת, "סיני" ו-"ענף עץ אבות" מציעים, שהיה רב בשלטשטט, אלזס, שעל גבול צרפת ואשכנז. אביו, יוסף, היה מרבני איטליה ואילו בנו אליעזר, היה רב בשלטשטט, כך שייתכן, שהוא עצמו התחיל כרב באיטליה ועבר לשלטשטט. הוא עמד בקשרי התכתבות עם מהר"ם מינץ (ר' משה מינץ, מפוסקי אשכנז במאה ה-15). בשאלה אחת (שו"ת מהר"ם מינץ סימן מ"א) מסופר על עגונה מאלזס, שבעלה נסע "כדי לחזור על פתחי נדיבים" והפקיד ממון אצל ר' ענשכין (ר' אשר, מחכמי וינה במאה ה-15). עברו עשר שנים ומאחר והאיש לא בא לפדות את הכסף, שואל אחיו של ר' ענשכין, מה לעשות בכסף והאם להעביר אותו לידי האלמנה. הוא מספר, שכתב "למהר"ר שמואל טרייוויש וליתר נכבדי ארץ". בשאלה אחרת (סימן מ"ז), השואל מספר על אדם, שכתב צוואה על ערש דווי ובה הוא מקפח חלקית חלק מבניו. אח"כ אותו אדם קם מחוליו ולאחר מספר ימים מת. הבנים המקופחים טענו, שבינתיים חזר בו האב מהצוואה. על השאלה הזו המופנית למהר"ם מינץ חתום: "אני הקטן שמואל בן מהר"ר יוסף זלה"ה טרייווישא". בזה, אפשר לראות חיזוק לכתב היוחסין (שמופיע לעיל בצד ימין), שלפיו היה שמואל טרייוויש בנו של יוסף, אם כי אין להסיק בביטחון ששמואל בן יוסף טרייוויש המתכתב, הוא בנו של יוסף בן יוחנן שבו עסקנו לעיל.

ר' אליעזר טרייוויש

ר' אליעזר בן שמואל היה חותנו של משה עברלס, אבי סבה של רזא, אשת המגלה עמוקות. הוא היה אב"ד וראש ישיבה בשלטשטט שבאלזס, שעל גבול צרפת וגרמניה (משפחות עתיקות בישראל, ענף עץ אבות, הדרת צבי ועוד). גם הוא, כאביו, עמד בחליפת מכתבים בענייני הלכה עם מהר"ם מינץ. שאלה שלו בעניין אדם, שנשבע ואצבעו על עשרת הדברות מופיעה בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן מ"ו) ושם הוא חותם בשם "הק' אליעזר בן מהר"ר שמואל טרייווישא איש חיל" (שים לב לדמיון בין הסגנון שלו לבין סגנונו של אביו באותו שו"ת, שפורט בקטע הקודם). גם כאן אין ביטחון מוחלט, שהאדם החתום זהה לחותנו של ר' משה עברלס ולר"י ולאב"ד שלטשטט. ייתכן שכתב פירוש ל"שערי דורא" (זכרם לא יסוף מזרעם).

לר' אליעזר חותנו של משה עברלס, היה בן מפורסם בשם נפתלי הירץ טרייוויש, שהיה מקובל ושימש כש"ץ בפרנקפורט דמיין. הוא חיבר פירוש לסידור, שנקרא כיום "סידור המקובל הר' הירץ זצ"ל" (בני-ברק תשל"א). אם כי במקורות שונים מכנים אותו "דקדוקי תפילה" ויצא לאור לראשונה בטינגן שנת ש"ך. הוא חיבר גם פירוש על פירושו של בחיי לתורה, שמופיע כיום בשם "ספר נפתלי", כנספח לפירוש בחיי (תשנ"ב) ונקרא במקור "נפתולי אלוקים נפתלי" (הינדרום ש"ו). זה הספר, בו לטענת נ. ברילל, נמצאת רשימת היוחסין של הטרייווישים החל מר' מתתיהו ועד ר' נפתלי, ראה תרשים לעיל חלק ימני. ר' נפתלי נפטר במחצית המאה ה-16. בנו, ר' אליעזר, היה אב"ד פרנקפורט דמיין (1495-1566).

מקורות:

משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם, ענף עץ אבות, ספר שנתי (יהארכוב, בגרמנית, של נ. ברילל 1874), אוצר הגדולים אות א' סימן תרצ"ג, שו"ת מהר"ם מינץ מ"א מ"ו מ"ז, הדרת צבי, אוצר הרבנים 2516

מסלול היוחסין לפי הצעת חונה

תיאור השושלת שבין ר' מתתיהו טרייוויש ועד אליעזר טרייוויש, כפי שמובא לעיל, מופיע כאמור לעיל במקורות רבים. נ. ברילל אפילו מביא ציטוט מההקדמה של פירושו של ר' נפתלי הירץ טרייוויש ל"בחי", שבה מופיע ייחוס זה (אם כי, בהקדמה של ההוצאה בת ימינו, הייחוס לא מופיע במלואו, אלא רשום שר' נפתלי טרייוויש היה מצאצאי ר' מתתיהו). גם השמות המופיעים בשו"ת מהר"ם מינץ, כפי שנזכר לעיל, מתאימים לשרשרת זו. המלומד חונה ב"סיני" מביא שושלת יוחסין אחרת ולדעתי הבנין שלו רופף למדי ואיני מבינה, מדוע אינו סומך על כל המקורות הנ"ל ומדוע נזקק לאלטרנטיבה הזו. לפי הצעתו, ר' אליעזר טרייוויש, חותנו של משה עברלס, היה בן שמואל בן אברהם בן שמואל שלטשטט בן אהרון בן אברהם בן ר' מתתיהו, הרב הידוע.

כידוע, ר' אליעזר שלנו היה אב"ד בשלטשטט ושם אביו שמואל. ישנה דמות ציורית המכונה "שמואל שלטשטט" ומפתה מאד ליפול למלכודת ולנסות לספח אותה למשפחה. ר' שמואל שלטשטט היה רב ראשי בשלטשטט וחיבר קיצור "מרדכי", אם כי החיבור לא שרד. "ספר המקנה" של ר' יוסלמן, השתדלן הידוע בן המאה ה-16, שהוזכר לעיל, מתרכז בדברי מוסר ובסיפורי מוסרים (מלשינים). הסיפור הראשון שבו, מספר על ר' שמואל משלטשטט, שחי באמצע המאה ה-14 והיו בימיו, באנדלוא, מקום הסמוך לשטרסבורג, שני יהודים, שהלשינו לשלטונות בעניין כלשהו ור' שמואל פסק עליהם דין מוסר. אחד המוסרים נהרג (כנראה ע"י שלטונות העיר ולא ע"י יהודים) ואילו האחר הצליח להימלט, המיר את דתו והסית את שרי אנדלוא כנגד יהודי העיר. ר' שמואל שלטשטט הרגיש, שבגללו באה הצרה הזו והסתגר עם תלמידיו במשך תקופה ארוכה במבצר לנדסברג. לאחר שיהודי הסביבה לא עזרו לו להחליץ מהמצב "נתעורר הגאון ונסע לבבל להביא חרמים מן הנשיא ומאנשי ירושלים" (???). המשפט הזה רשום בספר המקנה והוא לא מובן. כאשר נחלץ ר' שמואל מהמבצר סוף-סוף, בעקבות אותם חרמים מסתוריים, בא לקראתו בנו, אברהם, עם אנשי ישיבתו, אך הוא טבע בריינוס. מאחר ור' אליעזר שלנו, אב"ד שלטשטט, חי במחצית השנייה של המאה ה-15 ואולי אף תחילת ה-16, הרי לא ייתכן ששמואל אביו, היה אותו שמואל שלטשטט, שחי מאה שנה קודם לכן. כדי לחבר אותו לר' שמואל שלטשטט מהסיפור הנ"ל, מוסיף המלומד עוד שמואל וטוען, שהיה בנו של אברהם, שטבע בריינוס, בנו של שמואל שלטשטט. וכיצד נתברר את שמואל שלטשטט לר' מתתיהו המפורסם? שם אביו של אותו שמואל שלטשטט, מחבר קיצור המרדכי, היה אהרון. חונה מציע, שאהרון היה בנו של אברהם, בנו הפחות ידוע של ר' מתתיהו. לדעתו, אותו אברהם גלה לשלטשטט. יש כאן בעיה לוגית: ר' מתתיהו חי בשנים 1320-1380. ר' שמואל שלטשטט פעל במאה ה-14. לפי הצעתו של חונה, ר' שמואל שלטשטט אמור להיות נינו של ר' מתתיהו. כיצד יכול נין להיות מבוגר פעיל ולא צעיר (הרי בנו בא להקביל את פניו), במקביל עם היות הסבא רבא שלו כבן ששים?

ישנה אמנם מסורת קלושה (אלף מרגליות), ששמואל טרייוויש, אבי אליעזר, היה מגזע שמואל שלטשטט, אך ייתכן, שזה היה מהאם. אגב, בשום מקום בסיפורו של שמואל שלטשטט, לא מוזכר השם טרייוויש. ייתכן וחונה ניסה לשלב מסורת זו ברשימת היוחסין שערך, של בן-אחר-בן, אך לדעתי, הוא טועה. לפי הנראה לי, הגרף בצד ימין בתרשים לעיל, הוא הנכון לגבי אבותיו של ר' אליעזר טרייוויש ואם אכן, ר' שמואל שלטשטט קשור לסיפורנו, הקשר יהיה דרך אחת מאבותיו של ר' אליעזר. לפי "אלף מרגליות", ר' שמואל שלטשטט הוא מגזע ר' שמואל, שתיקן את שיר הייחוד עם ר' בצלאל, בנו של ר' יהודה החסיד משפירא.

מקורות:

סיני 10 (מאמר של ת. חונה), ספר המקנה (ר' יוסלמן מרוסהיים, עורכת: חוה פרנקל גולדשמיט, ירושלים תש"ל), אלף מרגליות.

ר' שלמה בן ה"מגלה עמוקות", ר' נתן שפירא

ועתה, לאחר פסק זמן ארוך לטובת מוצאה של אשת המגלה עמוקות, נשוב להמשך שושלת המגלה עמוקות.

ר' שלמה, בנו של ה"מגלה עמוקות", נולד ב-1616 ונהרג ב-1649 והוא בן 33 בלבד. כבר בהיותו ילד דרש בדברי תורה. דרשה שנאמרה מפיו בגיל 7, מובאת ב"מגלה עמוקות", פרשת בא, על הפסוק "מי ומי ההולכים" (מגלה עמוקות על התורה, תשל"ח, עמ' י"ד) ובראש הדרשה כותב האב: "דרשה זו דרש בני היניק השם יגדלו לתורה ולמ"ט שלמה שיחיה, בחצר קסווא בשנת שפג שהיינו שם מפני אף השם דבר בנו והוא היה כבן שבע שנים..." הדרשה מסובכת, מתחילה בפשט ומתגלגלת לקבלה וכן משופעת בארמית וקשה לתאר, שילד בן שבע חיבר אותה לבדו.

כנראה, ששלמה זה, היה באמת חכם יוצא דופן, כי עד גיל 33 הספיק לכהן כאב"ד ורב בשלוש ערים שונות, החל מציומר, עיירה עתיקה בגליל קרקא, דרך לוקטש שבווהלין, איזור במזרח פולין ולבסוף בסטנוב, שבפודוליה, ווהלין. למשרה האמצעית, הגיע בשנת 1641, בגיל 25. היה זה בהשתדלותו של בעל תוספות יו"ט, יום-טוב ליפמן הלר, שאירגן 20 בעלי בתים לתמוך בשלמה החכם, נגד ר' יוזל, נגיד, שהצליח לקנות את משרת הרבנות בכסף ותמכו בו נגידים מערים אחרות כמו אוסטרה. בעקבות האירוע, תיקן התוספות יו"ט תקנה, שאין לקנות את הרבנות בכסף.

ר' שלמה ערך והוציא לאור, יחד עם אחיו משה את הספר "מגלה עמוקות" על רנ"ב אופנים ל"ואתחנן". הוא הוסיף הקדמה ארוכה, ממנה ניתן ללמוד רבות על תכונותיו של המגלה עמוקות. כמו כן, שילב הערות בגוף הספר המובדלות ע"י הכיתוב "אמר שלמה". גם אחיו, משה, הוסיף הקדמה קצרה לספר. את ה"מגלה עמוקות" על כל התורה, כבר לא הספיק להוציא לאור.

בשנות 1648-9, הן שנות ת"ח-ת"ט, התפרעו הקוזקים בערי מזרח אירופה וקטלו עיירות שלמות. ר' שלמה נהרג בדמי ימיו בגיל 32-33 בפרעות אלו.

למרות גילו הצעיר נחשב כגדול בתורה ונתן לבעל הש"ך, שבתאי כהן, הסכמה על ספרו "שפתי כהן", שהוא פירוש, או תוספת לשולחן ערוך. בהסכמה זו, מגלה לנו ר' שלמה, שהש"ך היה סמוך על שולחן אביו בצעירותו והוא אף מכנה אותו "שארי". גם הש"ך כינה אותו "שארי", במגילה שכתב על פרעות ת"ח-ת"ט ובה הזכיר בין הנהרגים את ר' שלמה (כתר כהונה).

חותנו של ר' שלמה היה ר' שניאור, הנקרא גם פייביש רייך, מנהיג בוניה, בן ר' אביגדור קרא מברודי. נפטר ב-1642 (משפחות עתיקות בישראל). השם פייבוש מוינה מופיע גם על הספר מגלה עמוקות, כחותנו של עורך הספר, ר' שלמה.

אין בשום מקום סיכום מסודר, מי היו בניו של ר' שלמה. המבוא ל"מגלה עמוקות" תשנ"ב, שהוא חיבור ארוך על ה"מגלה עמוקות" ומשפחתו, יודע רק שם של בן אחד של ר' שלמה: אברהם נתן הצדיק. תוך כדי עיון בספרות, מצאתי באופן מקרי, ארבעה שמות של בנים נוספים. הבן יצחק, המופיע בכתב היוחסין שלנו, היה רב בפינטשוב ועליו נלמד בהמשך. נטעל'ע אפטר, היה רב בטורבין (אוצר הרבנים

18665) ונאמר עליו "שבעים שנה לא עבר עליו חצות לילה בשינה ולא הכיר צורת מטבע בעולם" (מתוך ההקדמה ל"לבנון נטע" של נטע לנדאו, אחד מצאצאיו). ייתכן שנטע זה, זהה ל"אברהם נתן הצדיק". שני בנים נוספים: משה ור' לייב, כנראה לא היו רבנים ולמדתי עליהם רק מכתבי יחס של צאצאיהם: ר' פנחס מקוריץ, מגדולי החסידות ור' יעקב שפירא מהומענא (ימי זכרון: ספר ניסן וספר אלול). ייתכן שהיה לו גם בן נוסף בשם צבי הירש, כי בפנקס ארבע ארצות בשנת תל"א, חתום ר' צבי הירש שפירא בן ר' שלמה שפירא מקראקא ולדעת עורך הפנקס ייתכן שהכוונה לר' שלמה בן המג"ע, שכנראה נולד בקראקא עיר מגורי אביו.

מקורות:

המבוא למגלה עמוקות תשנ"ב, לוחות וזכרון (עמ' 61), מרגניתא שפירא, משפחות עתיקות בישראל, ימי זכרון, שלושת הרועים-כתר כהונה (פרידברג, ירושלים תשכ"ח), לבנון נטע (הקדמה, נטע לנדאו, פאדגורזע תרס"א), ההקדמה למג"ע מאת שלמה שפירא, אוצר הרבנים 18665, פנקס ועד ארבע ארצות (י. היילפרין, ירושלים תש"ה, תל"א, תל"ב), פנקס הקהילות-פולין (הוצאת יד ושם, ירושלים תש"ל, כרך 5, לוקץ'), לתולדות הקהילות בפולין (צ. הורביץ, ירושלים תשל"ח, ערכים: לאקאטש, צויזמיר, סטאנוב)

ר' יצחק בן שלמה בן נתן שפירא

בשלב זה, למרבה הצער, המקורות בספרות היהודית, המלמדים על דורות אלו במשפחתנו, מדלדלים. את הפרטים המעטים על ר' יצחק יחיאל מיכל שפירא בן שלמה אב"ד סטאנוב בן המג"ע למדתי בעיקר מהערת שוליים בספר "לוחות וזכרון", עמ' 81 (הוצאות תרס"ט ותשכ"ט, אך לא בהוצאה קודמת!). עיקרו של הספר הוא ברבני קראקא, אך מדי פעם, כאשר מזכיר עיר אחרת, הוא מביא בהערת שוליים את רבני עיר זו. בהערה הנוגעת לעיר פינטשוב, הוא מזכיר בין רבניה את הרב יצחק יחיאל מיכל שפירא בן שלמה בן המג"ע. שם אנו למדים, שר' יצחק קיבל את הרבנות בעיר פינטשוב, בשנת תט"ז (1656) והיה רב ואב"ד שם עד יום מותו בשנת 1664. כמו כן, נרשם שם, שקודם לכן היה דיין ובפנקס העיר קראקא (סימן אתשפ"ה) נרשם ממנו פסק דין, בשנת ת"י (1650). גם ב"אוצר הרבנים" (11366) מופיעים בדיוק אותם הפרטים. שמו מצוין גם ברשימת הרבנים בפינטשוב בפנקס הקהילות, פולין, כרך שביעי, ערך פינצ'וב. פינטשוב היתה קהילה גדולה ומכובדת במרכז פולין, בחבל קיילצה, בין חבל ורשה בצפון וחבל קראקא בדרום. בפנקס ארבע ארצות מופיעים ציטוטים רבים מפנקס פינטשוב, מהמחצית השנייה של המאה ה-17, אך, לצערי שמו של ר' יצחק נפקד מהם. הפנקס המקורי לא שרד. גם רשימות מבית הקברות של פינטשוב לא שרדו, ולא הצלחתי לדלות פרטים על משפחתו ועל צאצאיו.

אין לדעת היכן ומתי נולד. אם אביו אכן נולד ב-1616 והוא עצמו חתם על פסק דין כבר ב-1650, הרי שהוא נולד בערך ב-1632. נראה שגם הוא, כמו אביו הגיע להשגים בגיל צעיר מאד וגם נפטר צעיר.

אין לדעת אם מת מות טבעי, או שגם הוא נהרג בפרעות כמו אביו. בבית הקברות בלבוב מצויות מצבות רבות של הרוגים משנת תכ"ד (1664 "בצבת השנאה") ואולי הדבר מרמז שהיו פרעות בשנה זו, אם כי לא מצאתי תיעוד היסטורי לכך.

באותה הערת שוליים, ב"לוחות זכרון", ממנה למדנו את רוב הפרטים על ר' יצחק, כותב המחבר ח. פרידברג: "וכנראה הוא ר' מיכאל אייזקס שדבר תורה משמו נדפס בספר לקט שמואל (עמ' מ"ד)". בספר "לקט שמואל-דרוש שמואל" של הרב שמואל פייביש כהנא בן יוזפא כ"ץ, המכיל דברי תורה ודרשות, מופיע אמנם בעמוד ס"ד (ולא מ"ד כפי שציטט בעל "לוחות זכרון"), דבר תורה מפי ר' מיכאל ר' אייזקס הרב מפינטשוף" בעניין גלגול נשמות כחלק מדרכי התשובה, אך לא מצאתי שום בסיס לכך, שזהו ר' יצחק שלנו.

מקורות:

לוחות זכרון (פרנקפורט תרס"ט עמ' 81), אוצר הרבנים 11366, פנקס הקהילות-פולין כרך שביעי פינצ'וב, לקט שמואל ס"ד (שמואל פייביש כהנא, ונציה תנ"ד)

מיעקב ועד ישעיהו שפירא ממרזינא

לאחר ר' יצחק שפירא, אב"ד פינטשוב, אנו מוצאים בכתב היחסין שלנו את השמות: יעקב, אליעזר, חיים וישעיהו שפירא ממרזינא. לצערי, לא מצאתי עליהם דבר בספרות. הקדשתי עשר שעות של חיפוש לכל אחד מהאישים.

חיפשתי באנציקלופדיות, לקסיקונים וספרים, המוקדשים לתולדות רבנים וכוללים רבנים רבים כמו: אוצר הרבנים, אטלס עץ חיים, מאורי גליציה, ימי זיכרון ועוד.

חיפשתי גם בפנקסי קהילות. הפנקס של וועד ארבע ארצות מכיל שמות של יהודים רבים, לאו דווקא רבנים. הוא מכיל בעיקר שמות אנשים, פרט לשמות הרבנים החתומים על התקנות, שהיה להם שיח ושיג כספי עם הקהילה. הוא מכיל ציטוטים רבים מפנקס פינטשוב, העיר בה אבדו עיקבות המשפחה בספרות. לצערי, פנקס פינטשוב המקורי כנראה לא שרד והוא אינו נמצא באף ספרייה בארץ. יעקב בן יצחק שפירא אב"ד פינטשוב, נולד לכל המוקדם ב-1650 (שנה בה אביו היה מבוגר דיו כדי להוליד) ולכל המאוחר ב-1664 (שנה בה נפטר יצחק בגיל צעיר). פנקס פינטשוב מצוטט רבות ב"פנקס ארבע ארצות", ששוחר בידי ישראל היילפרין, במיוחד במחצית השניה של המאה ה-17, אך לא מצאתי בציטוטים אלה את שמו של יעקב שפירא בן יצחק שפירא. פנקסים מקוריים של קהילות נותרו שניים: פנקס ליטא ופנקס טיקטין. חיפשתי גם בהם. בפנקס ליטא מצאתי את בניו של משה בן המג"ע, שהלך להיות רב בוויילנה, אך לא מצאתי צאצאים של שלמה בן המג"ע, שהוא מאבותינו. פנקס טיקטין מכיל שמות רבים, אך בדרך כלל מסתפק בשמות פרטיים, כך שאין ללמוד ממנו.

חיפשתי גם בספרים, המתעדים בתי קברות ומכילים שמות רבים ונוסחי מצבותיהם. סרקתי למעלה מעשרים ספרים כאלה ובהם: מצבת קדש, לוחות זיכרון, קורות בית העלמין הישן בליטא, עיר גיבורים הורדנא, ספר דובנא רבתי ועוד.

כמובן, אין לומר שבכל הספרים הללו לא נמצא אדם בשם יעקב שפירא. אנשים בשם זה נמצאו ובדקתי את כל מה שקשור בהם ולא נמצאו מתאימים מבחינת התקופה בה חיו, שם האב ועוד. בדקתי גם אנשים בשם יעקב שפירא, שחיו בתקופה מאוחרת יותר, שמא הם צאצאיו של יעקב שפירא שלנו והשאירו ספר ובו יפורטו יוחסיהם, אך לא הגעתי לכלל ממצא.

מצאתי אמנם רב בטורשין בשנת 1680 ורב בקראקא בשנת 1690, אך הם נקראו בשם יעקב כ"ץ שפירא ולא מצאנו אף פעם, שצאצאי שלמה בן המג"ע יכנו עצמם כ"ץ שפירא.

גם לגבי אליעזר שפירא מהכתב שלנו, שחי כנראה במאה ה-18, לא נמצאו פרטים באף אחד מהספרים הנ"ל. חיים שפירא בן אליעזר, שרלבנטי לנו, גם כן לא נמצא. רבנים בשם אליעזר או חיים נמצאו מרושתיים בשושלות ידועות, או שנמצאו בתקופה מאוחרת בהרבה ועם שמות אבות אחרים. בספר "קריה נאמנה" נזכר חיים בן אליעזר, שנדב ס"ת בשנת תצ"ד ובפנקס ארבע ארצות מופיע רב בשם חיים בן אליעזר בשנת תפ"ד, אך לא נזכר שם משפחתם.

בשנת 2001 קיבלתי ממרת גולדי רנד, בתו של ישראל טאובר (בנו של יצחק אייזיק טאובר בעל "מטל השמים"), גלויה ובה מנסה סבי, ר' אליעזר טאובר להשלים לר' ישראל טאובר קטעים, שהיו חסרים לו, כפי הנראה, בכתב היוחסין ושם נזכרים חיים וישעיהו שפירא:

ב"ה עשרים לעומר ה' תרפ"ט

לאהובי אחי היקר מו"ה ישראל מ' שלום וברכה

לתשובת יקרת מכתבו... הנני להודיעך ה... מכתי מהרב מבארדיזען לנו כי מו"ה חיים שפירא ז"ל ממארינא הוא אבי ר' ישעיה ז"ל ממארינא אבי אמנו וקנתנו מ' רחל זי"ע ומעתה תדע השושלת למעלה. הרב מבארדיזען חי בימינו ולא לפני איזה שנים מעטת שלח' ואחיו מו"ה נתן שפירא עודנו בחיים לאורך ימים כי הוא חכם וירש מרבים והי' עושר גדול ונכבד והוא אמר לי זה חמש עשרה שנה כאשר היה אצלי ששאל שאלות מאבינו וקנתנו הרב מראדאון ז"ל והוא היה בן ר' פנחס שפירא מפלשושען שהיה תלמיד חכם מפורסם ועושר גדול ונכבד בעיני השרים והוא שני בשני עם ר' פנחס שפירא מראדאון אחי וקנתנו הרבנית נ"ע ואבי אם גיסנו ישראל נ"י. אדמה שעתה ברור לך הדבר כשמש. והממי בילה דורשת ומצפה לשמוע ממך כל טוב.

באות כבוד

אחיק אליעזר ד"ש לגיסי ואחותי

מ' היונו דר בעיר מארעני רעמאס

הכתב היה קשה לפענוח וחלק מהאותיות הושלמו בהתאם לענין וכולי תקווה שלא שגיתי בפענוח האותיות. לפי הגלויה, חיים שפירא היה ממאריזנא כמו ישעיהו בנו. המקום מאריזנא לא מצוי בין הקהילות המוכרות בפולין או רומניה (פנקס הקהילות פולין, רומניה). חתנו של ר' ישעיהו ממאריזנא, הרב צבי שפירא, שעליו נלמד בפרק הבא, היה כבר אב"ד ראדאון אשר בבוקובינה. רחל, בתו של ר' ישעיהו ממאריזנא, נישאה עם הרב צבי שפירא. לפי הגלויה הנ"ל, היה לרחל אח בשם פנחס מראדאון, והוא היה אבי מינדי "אם גיסנו ישראל" (הכוונה לישראל וגנר, בעלה של ביילא בת ר' יצחק טאובר "מטל השמים"). בדור זה אנו מוצאים את המשפחה בבוקובינה. ניתוחים נוספים של הגלויה יעשו בהמשך בקשר למשפחתו של בעלה של רחל, הרב צבי שפירא, הנזכר ג"כ בגלויה.

מקורות בהם חיפשתי:

אוצר הרבנים, מאורי גליציה, ימי זיכרון, אטלס עץ חיים, פנקס ועד ארבע ארצות, פנקס ליטא, פנקס טיקטין, פנקס הקהילות (רומניה ופולין), לתולדות הקהילות בפולין, בצבת השנאה, נחלת עולמים, לאות ולעד, בית העלמין בטומשוב, מצבת קדש, לוחות זיכרון, כתובות מבית העלמין היהודי בפראג, ציון המצינות, ספר דובנא רבתי, עיר גיבורים, קריה נאמנה, הקדמות של מחברים שונים בשם שפירא

הרב צבי שפירא אב"ד ראדאון

הרב צבי הירש שפירא היה חתנו של ר' ישעיהו ממאריזנא. לפי כתב היוחסין שלנו, לר' ישעיהו היתה בת בשם רחל והיא נישאה לר' צבי שפירא, אב"ד ראדאון. צבי ורחל שפירא היו הוריה של גיטל שפירא, זקנתנו, שהיתה אשתו של ר' יצחק אייזיק טאובר, מחבר "מטל השמים". ראדאון היא עיר בצפון רומניה, בחבל בוקובינה. למרבה הצער, לא ידוע מתי והיכן נולד צבי שפירא ומתי הגיעה משפחתו לרומניה. מצאתי את שמו של ר' צבי שפירא במספר לא קטן של מקורות: מאורי גליציה, האנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, אטלס עץ חיים (כרך 12), אוצר הרבנים ופנקס הקהילות של רומניה. אף אחד מן המקורות אינו יודע לספר מתי והיכן נולד, מה היה שם אביו ומה עשה בנעוריו. כל המקורות יודעים לספר, שהיה רב ואב"ד בראדאון, אך יש מחלוקת בקשר למשך הזמן. מכל מקום, היו אלה שנים רבות מאד, 20 שנה לפי פנקס הקהילות של רומניה וכמעט 50 לפי חלק מהמקורות האחרים. רוב המקורות הפתיעו אותי בידיעה, שהוא עלה לארץ ישראל בשנת תרמ"ב (1882), עובדה שלא שמעתי עליה במשפחתו. רק מקור אחד, פנקס הקהילות של רומניה, מספר, שהיה רב בראדאון עד פטירתו בשנת 1881. ייתכן, שהעובדה שר' צבי הירש שפירא עלה לארץ ישראל לא היתה ידועה למתבר והוא הסיק, שנפטר בשנת 1881, מאחר ורבנותו נפסקה בראדאון בשנה זו והעיר לא מיהרה לקבל רב חדש (אילו הוא היה זקן וחולה ובכל זאת העיר לא קיבלה רב חדש, הם היו וודאי ממשיכים לכנות אותו

אב"ד ראדאוץ). אינני יודעת מנין שאבו המקורות האחרים את עובדת עלייתו ארצה, אך מכל מקום, הם נוקבים בתאריך מדויק לפטירתו בארץ, כ"ח תשרי תרמ"ח (1887).

לפי פנקס הקהילות של רומניה, היה ר' צבי הירש שפירא הרב הראשון של ראדאוץ. עד אז לא הותר ליהודי ראדאוץ להקים קהילה עצמאית והם היו כפופים לקהילת סירט. רק בשנת 1859 הותר להם להקים קהילה עצמאית. בשנה זו הותר להקים ברומניה 15 קהילות. קודם לכן היה המספר מצומצם בהרבה. בשנת 1880 היו בראדאוץ 3452 יהודים, שהיוו 31% מהאוכלוסיה. ייתכן והסתירה בין המקורות בקשר למשך כהונתו של הרב צבי שפירא נובעת מעניין העצמאות של הקהילה. משנת 1859, שבה הוקמה הקהילה באופן רשמי, עד שנת עלייתו של הרב ארצה, עברו בערך 20 שנה. ייתכן שזה היה משך כהונתו הרשמי, אך ייתכן שהוא כיהן באופן לא רשמי, שנים רבות קודם לכן ושאר המקורות מביאים גם שנים אלו בחשבון. לפי מקורות אלה, יוצא ששימש כאב"ד ראדאוץ החל משנת תקצ"ב (1832), וכנראה התחיל לשמש ברבנות מגיל צעיר. בשנות רבנותו היו בהנהלת הקהילה 6 חברים וההכנסה היתה ממס שחיטה, מכירת מצות, אגרות נישואין, תרומות ומגביות. אצל הרב הבא כבר היו 24 חברים בהנהלה. בשלב מאוחר יותר, ניסתה הקהילה לגבות מס חבר, אך היו רבים שהשתמטו והעניין לא צלח (פנקס הקהילות, כרך רומניה, ערך ראדאוץ).

ר' צבי שפירא עמד בקשרי שו"ת עם רבני התקופה. אנו מוצאים תשובה אליו מר' שלום טויבש מבטשן (שאלת שלום תנינא, תשובה ה') בעניין אשה שברחה מביתה והאם ניתן להתיר לאיש לישא אשה אחרת. הרב פותח את תשובתו: "שלום וברכה לכבוד ידיד נפשי הרב המאוה"ג המופלג החריף ובקי חכם השלם המפורסים לשבח כש"ת מו"ה צבי הירש שפירא אבד"ק ראדיוואץ במדינות באקאווינא". באותה תשובה, אגב, אומר הרב טויבש, שהאשה ברחתה מבעלה באשמתו ולכן אינה נחשבת כמורדת והוא לא יקבל היתר לישא אשה אחרת, אך אם נכונה השמועה, שהיא ברחתה עם גוי, אפשר לראותה כמשומדת ולהתיר לו לישא אחרת והוא מציע לר' הירש לבדוק את השמועה היטב. רב אחר, ישראל רפפורט, משיב לו תשובה בעניין התרופפות כללית של הדת בחבלי רומניה השונים ובעניין ספציפי של שחיטה בלי רשות הרב, שהיא כטריפה גמורה (שו"ת מהר"י הכהן תנינא, יו"ד, תשובה ו'). גם כאן התארים בהם מכבד הרב רפפורט את הרב צבי שפירא דומים.

כפי שהזכרתי קודם לכן, מהמקורות אין לדעת, מי היה אביו של ר' צבי. לפי כתב היוחסין שבידינו, אנו מבינים, שהוא חוסר מגזע קדושים, כלומר ממשפחה של רבנים חשובים, אך לא מפורט שם מי הם. מקטע קצר, שמצאתי ב"מאורי גליציה" על נינו של רבנו צבי, למדתי לדעת, שגם הוא מצאצאי "המגלה עמוקות".

מצאתי שני בנים לר' צבי שפירא. האחד, שמשון, מוזכר בתשובה של ר' שלום טויבש (שאלת שלום תנינא, תשובה ס"ד), הדנה בבשר וחלב: "שלום אשיב לידידי האברך המופלג ושנון זית רענן חכם וסופר כ"ש מו"ה שמשון נ"י שפירא בסינאוואץ בנו של הרב דק"ק ראדיוואץ". הבן השני, ר' אלתר משה שפירא, נזכר ב"אוצר הרבנים" ערך 2977. בנו של אלתר משה היה ר' שמעון שפירא, שהיה אב"ד בסינאוואץ ואח"כ שנים רבות בראדאוץ עד 1917. ר' שמעון נזכר בשו"ת רבות מאד ורשימה שלהן אפשר למצוא בערך המוקדש לו ב"מאורי גליציה". באותו ספר מסופר גם על מכתבו המעודד לחברת "ציון" לרגל

הוצאת חוברת ציונית בשם אהבת ציון "אף כי פוקרים בין העסקנים" (מאורי גליציה, ערך: זכריה מגדל שפירא, שעמד בראש אותה חבורה ציונית). אנו מוצאים כאן תמיכה בציונות, עם הסתייגות מחילוניותם של חלק מעסקניה. כמו כן נזכר שם מכתבו למען אתרוגי א"י וכן חתימתו של רשות בית דין צדק בויז'ניץ. נראה שהיה רב פעיל וחשוב. על בנו של שמעון, יוסף, שהיה נינו של זקנו צבי שפירא, נאמר ב"מאורי גליציה": "ת"ח בסטרי. בנו של ר' שמעון אב"ד רדאון נכד המג"ע...". לפי זה נראה, שגם צבי שפירא היה מצאצאי המג"ע, כמו אשתו, רחל בת ישעיהו שפירא. הגלויה, שאת נוסחה הבאתי בפרק הקודם, יכולה לשפוך אור על אביו של ר' צבי ועל יוחסיו, אם כי לא בוודאות מלאה. ייתכן ואביו היה פנחס מפלטושן. פירוט עליו בפרק הבא.

מקורות:

מאורי גליציה (מ. וונדר, ירושלים תשמ"ו, ערך: שפירא), אוצר הרבנים 17460א, אטלס עץ חיים כרך 12 ערך 187, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל (כרך ג' עמוד מ"ג), פנקס הקהילות (רומניה 2, רדאון), שאילת שלום תנינא (תש"ה וס"ד), שו"ת מהר"י הכהן תנינא (יו"ד תשובה ו').

ר' פנחס שפירא מפלטושן

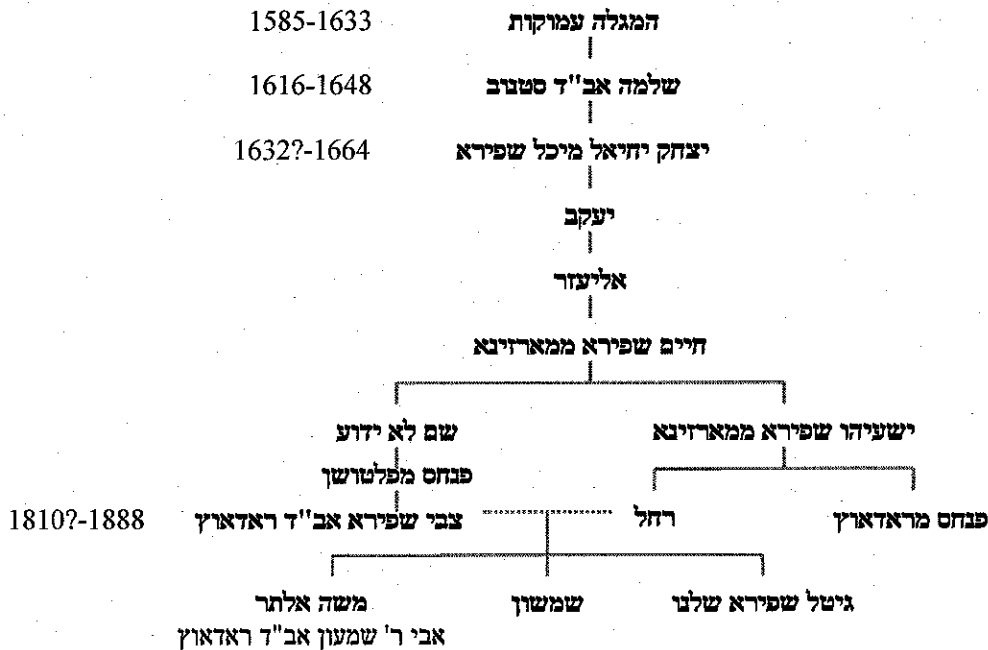
ר' פנחס היה אולי אביו של ר' צבי שלנו. ניסוח הגלויה, שכתב ר' אליעזר טאובר לאחיו, הרב ישראל טאובר, יכול להתפרש בשני אופנים. כתוב שם: "הרב מרדכי מברדיזען... ואחיו מו"ה נתן שפירא... והוא אמר לי... ששאל שאילתות מאבינו זקנו הרב מראדאון ז"ל והוא היה בן פנחס שפירא מפלטושען". לא ברור על מי מוסב "והוא היה בן פנחס שפירא", האם על מרדכי "ששאל שאילתות מאבינו זקנו", או על "אבינו זקנו הרב מראדאון"? משם אחיו של מרדכי, אנו למדים, שגם שמו היה שפירא ולכן גם הוא עשוי להיות בנו של ר' פנחס שפירא. אם ר' פנחס שפירא מפלטושען הוא אכן אביו של "זקנו הרב מראדאון" (ועלינו לזכור, שמטרת הגלויה היתה להעשיר את מידע היוחסין של ר' ישראל טאובר על משפחתו ומה עניין יוחסיו של ר' מרדכי לכאן?), הרי לנו מידע יקר ונוסף על יוחסיו, כפי שיוסבר להלן. ר' פנחס מפלטושן, היה "תלמיד חכם מפורסם ועושר גדול ונכבד בעיני השרים", כנאמר בגלויה. אין הוא מוכתר בתואר רב או אב"ד. שמו מופיע ב"מאורי גליציה" ושם הוא דווקא מכובד בתואר אב"ד פלטושן. מופיעה שם רשימה ארוכה מאד של שו"ת, שבהן שמו מופיע. עיינתי בחלק גדול מהן וגם שם לא מצאתי, שהרבנים, הפונים אליו, מייחסים לו תואר של אב"ד פלטושן. למשל, הרב אברהם בנימין קלוגר (שערי בנימין תשובה כ"ד) פותח אליו תשובה בענייני טריפות בנוסח זה: "שלום וברכה ליפי עיניים וטוב רואי בהלכה הוא כבוד ידי"ן הרב החרף ובקי הנגיד וכו' כש"ת מו"ה פנחס שפירא בק' פאלטישאן". ר' שלום טויבש מבטשאן פונה אליו בתשובה, העוסקת באשה שהשתגעה ובעלה מבקש לגרשה: "לידידי הרבני המופלג החרף ושנון מתמיד ומצא כפי מדתו ירא ושלם כ"ש מו"ה פנחס שפירא נ"י בפאלטישאן" (שאלת שלום ס"ה), או בענייני כתובה, שם הוא מוסיף את התארים "שוע ונגיד" (שם תנינא ע"א ע"ב),

המראים שר' פנחס שפירא היה אדם עשיר, עובדה המתאימה עם מה שנכתב בגלויה, שכתב סבי, אליעזר. ר' פנחס פנה לרבנים נוספים בשאלות מתחומים מגוונים מאד ולכן נראה, ששימש בתפקיד רבני כלשהוא, אך כנראה לא רשמי (שואל ומשיב קמא ח"ג י"ב, הרי בשמים ל"ו נ"ח ועוד). את הרשימה המלאה של השו"ת ניתן למצוא בספר "מאורי גליציה" בערך המוקדש לו. ברוב השו"ת הללו אין תאריכים. בשו"ת בית יצחק ישנם תאריכים מתרכ"ו ותרכ"ט (1866 ו-1869) ובהרי בשמים מתרכ"ח ותרכ"ט (1868 ו-1879). התאריך תרל"ט נראה קצת מאוחר לגבי אביו של צבי שפירא. ר' צבי נפטר בשנת 1887, לאחר כחמישים שנות רבנות ולכן בוודאי לא נפטר צעיר. האם ייתכן שאביו תיפקד עדיין בתרל"ט? הדבר קשה, אך לא בלתי אפשרי.

האפשרות האחרת היא, שר' פנחס זה, היה אביהם של ר' מרדכי מברדיזון ואחיו נתן שפירא, הנזכרים בגלויה. כאן מדובר באנשים צעירים יותר מזקננו, ר' צבי שפירא, שהיה רב בראדאוץ כבר ב-1832. ר' מרדכי מברדיזון מופיע ב"אוצר הרבנים" ערך 14062 ושם נאמר עליו, שהוא רב גאון ומפורסם, נולד בתרכ"ב (1862) והיה רב בבורדיזון בתרנ"ב (1892). אחיו היה חי עדיין ב-1929. העיר פלטישן מוגדרת בפנקס הקהילות של רומניה כעיר במחוז באיה, 22 ק"מ מסוצ'בה ו-100 ק"מ מיאש, בירת מולדובה. במפקד של 1850 נספרו בה 5767 יהודים, שהיוו 63% מהאוכלוסיה. בורדיזון הינה עיירה בחבל מולדובה, מחוז סוצ'בה והיא גובלת בבוקובינה. באותו מפקד נספרו בה 1140 יהודים, שהיוו כשני שלישי מאוכלוסית העיירה ובשנת 1899 היוו היהודים 77.7% מהאוכלוסיה! פנקס הקהילות מפרט שמות של רבנים שכיחנו בפלטישאן, שהיו בה חיי קהילה תוססים, אך שמו של ר' פנחס שלנו לא מופיע ביניהם.

ונחזור לאפשרות, שר' פנחס היה אביו של ר' צבי שלנו. כתוב בגלויה, שר' פנחס זה, היה גם שני בשני עם ר' פנחס מראדאוץ אחי זקנתנו הרבנית רחל. "שני בשני" בספרות הרבנית פירושו בדרך כלל בן דוד. כלומר, פנחס מפלטושן היה בן דודו של פנחס שפירא, אחי רחל. אביהם של רחל ופנחס מראדאוץ היה ר' ישעיהו שפירא ממרזינא. שם אביו של פנחס מפלטושן לא ידוע, אך מהגלויה משתמע, שהיה אחיו של ר' ישעיהו ושניהם היו בניו של ר' חיים ממרזינא. כך, שעתה אנו מבינים, כיצד ר' צבי שפירא מיוחס אף הוא למגלה עמוקות. כפי שכתב ר' אליעזר טאובר, סבי: "אדמה שעתה ברור לך הדבר כשמש".

כדי להבין את הקשר ניתן להיעזר בתרשימים הבא.

מקורות:

הגלויה ששלח סבי אליעזר טאובר לר' ישראל טאובר, פנקס הקהילות (רומניה, ערך: פלטיצ'ן, ברדיז'ון), מאורי גליציה, שאילת שלום (שלום טויבש, זלקווא תרכ"ט, תש"ס"ה), שאילת שלום תנינא (ש. טויבש, למברג תרמ"ה, ע"א, ע"ב, צ"א, צ"ו), שואל ומשיב (ש. י. נתנון, למברג תרכ"ה, ח"ג י"ב), שערי בנימין (ב. קלוגר, בודפשט תרצ"ג, כ"ד), הרי בשמים (א. הורביץ, למברג תרמ"ג, ח"א ל"ו נ"ח)

גיטל שפירא

גיטל שפירא, זקנתנו, היתה בתם של הרב צבי שפירא, אב"ד ראדאויץ ושל רחל בת ישעיהו שפירא, שניהם צאצאיו של המגלה עמוקות. היא נולדה, מן הסתם בראדאויץ שבבוקובינה, עיר מגורי אביה, באמצע המאה ה-19. את רוב החומר עליה שאבתי מספרו של צבי וגנר "חמישה דורות" ומסיפוריו בעל-פה.

גיטל שפירא נישאה עם הרב יצחק אייזיק טאובר בן הרב אפרים זלמן טאובר, שהיה דיין בזאבליטוב אשר בגליציה. גם יצחק חי בנעוריו בגליציה. לאחר נישואיו עם גיטל התקבל לרב בעיירה פוטילה, שבצפון בוקובינה. בפוטילה נולדו להם ששה מילדיהם: רחל, אליעזר סבי, ביילה (אימו של צבי וגנר), צבי, יהודה לייב ועוד ילד, שאולי שמו היה זלמן. בשנת תרנ"ג (1893) החליטו השניים לעלות לארץ ישראל. עוד מילדותו חלם ר' יצחק טאובר על עליה לא"י. הם גרו בירושלים, אך לאחר זמן קצר, נפטר הילד (זלמן?) ממגפה של מחלת ילדים, שהיתה בעיר וגיטל לחצה לעזוב את ירושלים. לאחר שנולדה בת, צברית, שנקראה צ'רנה, חזרו לבוקובינה, כי גיטל טענה, שהם עלו לישראל כדי לחיות בה ולא למות בה. הם שכרו דירה וחנות בעיר ראדאויץ וגיטל ניהלה את החנות. בשלב זה נולד בן הזקונים שלהם: ישראל. באחד מימי ששי, לאחר הדלקת נרות שבת, נכנס לבית חייל אוסטרי שיכור ודרש מגיטל, שתמכור לו יי"ש. גיטל ענתה לו כי עכשיו שבת והחנות סגורה. הגוי הוציא סכין ודקר את גיטל וכך היא מתה על קידוש ה'.

לאחר מותה, שר' יצחק ראה כעונש מן השמים על עזיבת הארץ, החליט ר' יצחק אייזיק טאובר לעלות שוב לארץ. לפני העליה, הספיק להדפיס את ספרו "מטל השמים", שהוא פירוש על פרקי אבות. הוא אמנם חיבר ספרים נוספים, בהם פירוש על שולחן ערוך יורה דעה, אך הם נשרפו בדליקה שהיתה בביתו. ר' יצחק פיזר את ילדיו הלא-נשואים בבתים של קרוביו ועלה שוב לארץ בשנת תרנ"ז (1897), הפעם רק עם ילד אחד, יהודה לייב. הפעם הוא התיישב בצפת. הוא נפטר בתרס"ב (1902) ונקבר בצפת.

עד כאן החלק של הספר שהוא שושלת היוחסין הארוכה מדוד המלך ועד גיטל שפירא. מכאן ואילך יוחסיו של הרב יצחק אייזיק טאובר, שבהם ידועים פחות דורות וגם הרצף פחות ברור.

חלק ב'

יוחסיו של ר' יצחק אייזיק טאובר

שער הספר שני לוחות הברית, שכתב ר' ישעיה הורביץ, מאבותיו של ר' יצחק אייזיק טאובר. הספר יצא לאור לראשונה באמסטרדם תפ"ט (1649). בתמונה שער הספר בהוצאת זיטאמיר תרט"ז (1856)

חלק ב' - יוחסיו של ר' יצחק אייזיק טאובר

הקדמנו את יוחסיה של גיטל שפירא, מאחר וידועים לנו דורות רבים לאורך אלפיים שנה (!) החל מהלל הזקן, שהיה ידוע כצאצא דוד המלך ועד למרת גיטל שפירא. לגבי הרב יצחק אייזיק טאובר, הידע מצומצם יותר ונהיר פחות. כדי להקל על הקורא, נחזור שוב על ייחוסו, כפי שנשמר בידי צאצאי הרב ישראל טאובר, בנו של הרב יצחק (מתוך צילום כתב יד של הרב ישראל טאובר, שנמסר לי ע"י בנו דב טאובר):

"אא"מ המנוח הרה"ג צ' יצחק אייזיק זללה"ה אב"ד דק"ק פוטילא בן הרה"ג אפריים זלמן דיין ומו"צ דק"ק זאבליטאב והוא ה' בן האשה מרת רבקה בת הרה"ג צ' מו"ה זלמן ז"ל מק"ק דעליטין בן הר' קאפיל שני בשני עם הר' קאפיל חסיד אבי הרה"ג צ' ר' מנחם מקאסיב ז"ל ור' קאפיל הנ"ל היה בן הרבנית של הרה"ג צ' ר' אורי מסטרליסק שנקראה דיע "מומע" ור' זלמן הנ"ל ה' בן האשה מ' אדיל בת הרה"ג ר' יונה בנו של הגה"צ ר' משה מקיטאב זללה"ה וה' גם נכד להשל"ה הקדוש זללה"ה. אם אבי ז"ל מרת טשארנא ז"ל היתה בת הרה"ג ר' אייזיק אב"ד בארשא ובת האשה מרת בילא מנ"כ בא"י בעה"ק צפת ת"ו והיא היתה בת הרה"ג צ' ר' ליבלי זללה"ה מק"ק פשניזין והוא ה' בן הרה"ג צ' ר' יאסקע מראמפאלי והוא ה' בן הרב ר' יודא ליב מראהאטין והוא אחיו של הרב ר' שלמה אבי אביו של הגאון בעמח"ס באר מים חיים על התורה ושאר ספרים".

ייחוסו של הרב יצחק אייזיק טאובר מגיע ברצף עד קאפיל חסיד, מראשוני החסידות, שחי במאה ה-18. גם ברצף זה ישנה אי בהירות, הנובעת משני כתובים הסותרים זה את זה. היחוס מגיע ברצף עד לקאפיל, שהיה שני בשני עם קאפיל חסיד והיה גם בנה של הרבנית של אורי מסטרליסק. הרבנית של אורי מסטרליסק היתה בתו של קאפיל חסיד. אם כך, קאפיל "סתם" הוא נכדו של קאפיל חסיד. "שני בשני" הוא כינוי בספרות הרבנית לבן-דוד. כיצד יכול קאפיל סתם להיות גם נכדו וגם בן דודו של קאפיל חסיד? בעיה נוספת, שמציג כתב היוחסין, היא היחוס לשל"ה הקדוש, שחי בין השנים 1565-1633. לא ברור על מי מוסב "והיה גם נכד לשל"ה הקדוש". הנראה לי ביותר, שהביטוי מוסב על ר' זלמן מדליטין. לא מכבר גיליתי, שכתב יוחסין זה מופיע, כמעט מלה במלה, בכתב-עת בשם "צפונות", היוצא לאור בבני-ברק. בשנת תשנ"ב (1992), הופיע בכרך י"ד של כתב-העת (עמוד ק"ו) כתב יוחסין של ר' קאפיל טאובר (טויבער), אחיו של ר' יצחק אייזיק טאובר. ר' קאפיל טאובר, כפי שמסתבר מכתב העת, ניסה לעלות לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, או אפילו בסוף המאה ה-19. הניסיון, מן הסתם, לא צלח ור' קאפיל חזר לאירופה וניסה להשיג שוב הסמכה לרבנות, מכיוון שכתב ההסמכה המקורי אבד לו. בכתב העת "צפונות" מופיע 'כתב סמיכה' חדש מאת הרב ר' ישראל איסר שטרנהל אב"ד באיאן, שניתן בשנת

תר"ע (1910) לר' קאפל. לכתב הסמיכה היה מצורף דף נוסף ובו היחוס שיזכיר להלן (ושני הדפים הובאו למערכת כתב העת ע"י הרב מנשה קפלן):

"אא"מ המנות מו"ה אפרים זלמן דיין ומו"צ דק"ק זאבליטוב, והוא בן האשה מ' רבקה בת הר"ה צ"מ מו"ה זלמן מק"ק דלאטין בן הר' קאפיל ז"ל שהיו שני בשני עם הר' קאפיל חסיד אבי הר"ה צ"ר מנחם מקאסיב ז"ל. ור' קאפיל הנ"ל הי' בן הרבנית של הר"ה צ"ר אוריאל מסטרלסק הנקראת די מומא וז"ל. ור' זלמן הנ"ל הי' בן האשה מ' אדיל בת הרב ר' יונה בנו של הר"ה צ"ר משה מקוטוב זלה"ה. ר' אפרים זלמן הנ"ל הי' נכד להשל"ה הקדוש זלה"ה.

אמי מורתי משארנא ע"ה היתה בת הרב ר' אייזיק אב"ד דק"ק בארשא, ובת האשה מ' ביילה מנ"כ בא"י בעה"ק צפת ת"ו. והיא היתה בת הר"ה צ"ר ליבלי ז"ל מק"ק פעישניזין, והוא הי' בן הר"ה צ"ר יאסקי מראמפאלי, והוא הי' בן מו"ה יהודא ליב מראטין, והוא הי' אחי ר' שלמה שהוא אבי הר"ה צ"ר חיים משערנוויץ זלה"ה בעה"מ ספר באר מים חיים על התורה ושאר ספרים."

גם בכתב זה מופיעים שני הכתובים הסותרים בעניין הקשר בין ר' קאפיל אבי ר' זלמן מדעליטין ובין ר' קאפיל חסיד. בספר "ארחות ישרים" של הרב יום-טוב ראקוב מלונדון, העוסק, בין השאר, בבית קאסיב-ויז'ניץ, מובא יחוסו של קאפל טאובר עד לבתו של קאפיל חסיד, לפי כתב העת "צפונות" והמחבר בחר להשמיט את המשפט הכולל את הביטוי "שני בשני". הוא מעדיף את הגירסה, שקאפיל אבי ר' זלמן, הוא נכדו של קאפיל חסיד ולא בן דודו.

בכתב היוחסין שהופיע ב"צפונות", מוסב "נכד לשל"ה הקדוש" על אפרים זלמן, אביו של ר' יצחק אייזיק טאובר. כך או כך, אנו צאצאים לשל"ה הקדוש דרך ייחוסו של ר' יצחק טאובר. השל"ה הקדוש היה צאצא של משפחת הורביץ, משפחה עשירה, מפורסמת ומשופעת ברבנים וראשיתה סמוך לגירוש ספרד, עם אדם בשם ישעיהו איש הורביץ, שקנה עיריה שלמה בשם הורביץ, במרכז אירופה וקרא למשפחתו על שם העיריה. שרשיו של אותו ישעיהו הורביץ מגיעים לר' יצחק הלוי, מחכמי ספרד, במאה ה-13, שהיה בן אחיו של הרא"ה (אהרן הלוי בעל "בדק הבית", מחשובי חכמי ספרד במאה ה-13, שיוחס לו ספר החינוך במשך שנים רבות). הרא"ה ויצחק הלוי היו צאצאיו של הרז"ה, רבנו זרחיה הלוי בעל "המאור", חכם תלמודי חשוב בפרובנס במאה ה-12. ייחוסו של הרז"ה ידועים עד אבי סבו, שחי בימי רש"י. יש מסורת, שהיה מצאצאי שמואל הנביא.

כמו שעשינו בכתב היוחסין המתחיל בדוד המלך ומסתיים בגיטל שפירא, גם כאן, נפתח בעבר הרחוק, בשמואל הנביא, נדלג למאה ה-11 (ימי רש"י), זמן תחילתו של רצף ידוע של בן-אחר-בן, כמעט, החל מאבי סבו של הרז"ה ועד לשל"ה הקדוש. אח"כ נציג את צאצאי השל"ה הידועים ונראה מי מהם מתאים להתחבר עם כתב היוחסין שבידינו. כמו כן, יובא סיפור חייו ומכלול יצירתו ומפעליו של כל אחד מהאישים ויובאו ההוכחות לקשר עם זה שלפניו ולאחוריו. לאחר מכן נתפנה למשפחתו של קאפיל חסיד ולחלקים אחרים שבכתב היוחסין.

ייחוסים משפחת הורביץ (משפחת השל"ה הקדוש)

שמואל הנביא

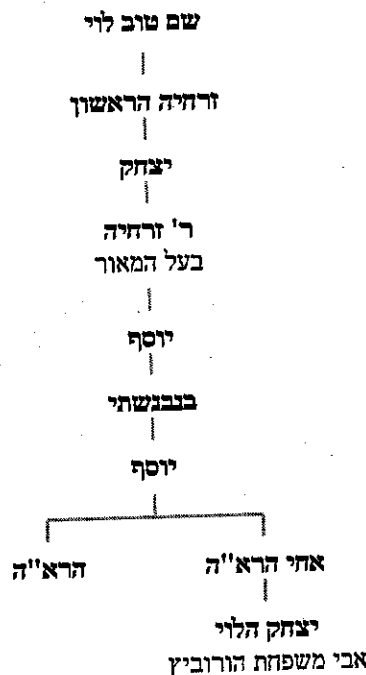
ספר שמואל מפרט את מעשיו של שמואל הנביא. אני אביא רק את מה שרלבנטי לענייננו. לפי המסורת, מיוחסת משפחת הורביץ אל שמואל הנביא. השל"ה הקדוש, שאנו צאצאיו, מיוחס אל רבי זרחיה בעל ה"מאור", מחכמי פרובנס במאה ה-12 (תפארת בית דוד, אטלס עץ חיים, עטרת הלויים, שמן הטוב ועוד מקורות רבים). ייחוסו של ר' זרחיה הלוי מגיע עד אבי סבו, שם טוב הלוי, לפי רוב המקורות. חלק מהמקורות מציינים גם, שמוצאו משמואל הנביא (תפארת בית דוד, אוצר הרבנים, אלף מרגליות, התסידות), אך אינם יודעים את המקור לכך. כנראה מסורת היתה ביד משפחת הורביץ, שהם מצאצאי שמואל. חיזוק נוסף, אפשר למצוא בכך, שזרחיה הלוי, מאבות משפחת הורביץ, מכנה עצמו "יצהרי" בהקדמה לספרו. יצהר היה בן קהת בן לוי וגם מאבות קורח, שהיה מאבות שמואל הנביא. שמואל הנביא שימש כנביא וכמנהיג גם יחד. מעמד זה הוא ייחודי למדי וזכה בו רק משה. נביאים בדרך כלל שימשו במקרה הטוב, כנביאי חצר, או במקרה הגרוע היו נרדפים על ידי המלכות. שמואל הנביא, מעצם היותו נביא, הוא שליט שהולך בדרך הישר ועושה הטוב בעיני אלוקים. הוא זה שהמליך את שאול, המלך הראשון והוא זה שהמליך את דוד ואת שושלתו אחריו לדורות. יוצא מכך שאבינו האחד המליך את אבינו האחר כמלך על עמינו.

שמואל, כמו דוד, הוא אחד הבודדים בתנ"ך, שיחוסו עד אדם הראשון, מפורט בתנ"ך. שלא כמו אצל דוד, יש כמה גירסאות ליחוסו. בדברי הימים א' נמצאים שני ייחוסים (ו' א'-י"ג, ו' י"ח-כ"ג). בפתיח של ספר שמואל מופיע יחוס קצר של אלקנה, אבי שמואל ובו שינויים נוספים בדרך הגיית השמות.

בחרתי להשתמש בדביה"א ו' י"ח-כ"ג, מאחר והוא מסודר וברור יותר מקודמו: הימן המשורר בן יואל בן שמואל בן אלקנה בן ירוחם בן אליאל בן תות בן צוף בן אלקנה בן מתת בן עמשי בן אלקנה בן יואל בן עזריה בן צפניה בן תחת בן אסיר בן קורח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל... ומיעקב ומעלה תמצא בייחוס דוד המלך.

שם טוב הלוי ושושלת הרז"ה

השם הידוע הראשון בשושלת הרז"ה (רבנו זרחיה הלוי) הוא שם טוב הלוי. שם טוב הלוי חי כנראה בימי רש"י (המאה ה-11), בספרד, והיה אבי סבו של הרז"ה. המקור העתיק ביותר, עליו מסתמכים רוב המקורות, הוא כתב יוחסין, המופיע בהקדמה של הספר "בדק הבית", שנכתב ע"י הרא"ה, ר' אהרן הלוי, מחשובי חכמי ספרד במאה ה-13, שהיה בן נינו של הרז"ה. וכך כתוב שם: "אמר אהרן הלוי בר' יוסף בר' בנבנשתי בר' יוסף בר' יצחק בר' זרחיה בר' שם טוב". ר' זרחיה, הנזכר כאן, אינו יכול להיות הרז"ה, כיוון ששמו של אבי הרז"ה היה בוודאות, יצחק, בהסתמך על דברי הרז"ה עצמו, כפי שנראה בהמשך. לדעת החיד"א (ר' חיים דוד אזולאי 1724-1806), בספרו "שם הגדולים", נשמט שם הרז"ה מאותה הקדמה וצריך להיות: אהרן בר' יוסף בר' בנבנשתי בר' יוסף בר' זרחיה בעל המאור בר' יצחק בר' זרחיה בר' שם טוב. ואכן, בספרים רבים של צאצאי הרז"ה נמצא את הנוסח המתוקן, לפעמים אפילו בלי להזכיר, שהנוסח בספרו של הרא"ה חסר. למשל, ב"מקור ברוך" של הרב ברוך אפשטיין, בעל "תורה תמימה", שגם הוא מצאצאי הרז"ה, נמצא את הנוסח הבא: "ואמנם הרא"ה הלוי נכדו של בעל המאור בהקדמתו לספרו בדק הבית חותם עצמו בהתייחסות לכמה דורות: אהרן הלוי, ב"ר יוסף, ב"ר בנבנשתי, ב"ר יוסף, ב"ר זרחיה, ב"ר יצחק, ב"ר זרחיה, ב"ר שם טוב הלוי". רוב כותבי היוחסין, בפרט מלומדים בני ימינו, קבלו את הנוסח הזה.

מקורות: התומכים בגירסה זו: אטלס עץ חיים, תפארת בית דוד, משפחות עתיקות בישראל, תולדות רבינו זרחיה, עטרת הלויים, וזכרם לא יסוף מזרעם, מקור ברוך, אלף מרגליות, רבינו זרחיה האיש ומפעלו (תזה לדוק), תולדות הפוסקים ועוד.

תיקונו של החיד"א נכנס, איפוא, להיסטוריה. נימוקיו נמצאים בספרו בערך אהרן הלוי, אך ברצוני להביא חיזוקים לדבריו. הרז"ה חותם על ההקדמה לספרו בשם זרחיה בן יצחק היצהרי. כתב היוחסין של הרא"ה הסתיים ב: "...בן יצחק בן זרחיה בן שם טוב." נראה שזרחיה המופיע בשושלת הרא"ה אינו הרז"ה המפורסם. יכול הקורא לחשוד, שהרז"ה לא היה כלל מאבותיו של הרא"ה, ואכן היה מי שחשב כן (בעל "קורא הדורות", שספרו נכתב עוד לפני ספרו של החיד"א). ברם, יש הוכחות רבות מאד, שהרז"ה היה מאבותיו של הרא"ה, כי הרא"ה מצטט אותו פעמים רבות בשם "אדני זקני הרב ר' זרחיה הלוי בעל המאור" (למשל, בהקדמתו לפקודת הלוויים ובחידושי לחולין, עמ' כא כט בהוצאת ירושלים תשל"ה). גם החיד"א מביא ציטוטים שונים, כדי להוכיח, שהרז"ה היה זקנו של הרא"ה (כמו משיטה מקובצת ומהריטב"א), אך ציטוטים פחות חד משמעיים מהציטוטים שהביא הרא"ה בחידושי, וכנראה חידושי הרא"ה לא היו לפני החיד"א, כי הם נדפסו רק במאה האחרונה. אביו של הרז"ה, יצחק, צירף שיר להקדמת ספרו של בנו ורשום שהשיר הוא מיצחק בן זרחיה. כך נראה, שהנכון הוא: "...בן זרחיה בעל המאור בן יצחק בן זרחיה בן שם טוב", כפי שתיקן החיד"א והוא מתיישב עם המציאות. יש מקורות בהם נשמט שם אחד או יותר (אוצר הרבנים, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות). ישנם גם מקורות, המתבלבלים בין שני הזרחיה וקובעים, שהמאור היה זרחיה הראשון ונכדו, זרחיה סתם (שמן הטוב, טל אורות). במקורות אלו חסר שמו של שם טוב, כי ידוע, ששם אביו של בעל המאור היה יצחק. על תקופתו ומקומו של ר' שם טוב (ימי רש"י, ספרד), אין ידע מוכח ונראה, שהמקורות נאחזים כאן בהשערות (תפארת בית דוד, אלף מרגליות ועוד). במקורות רבים מיוחס שם טוב לשמואל הנביא (למשל, תפארת בית דוד, "החסידות" של א. מרקוס בפרק על החוזה מלובלין יעקב הורביץ, אלף מרגליות, אוצר הרבנים), אם כי, אין בידיהם הוכחות. אולי היתה זו מסורת ביד המשפחה. המשפחה היתה מכונה "היצהרי" (אך גם גירונדי על שם מוצאם מגירונה שבספרד). הרז"ה חותם עצמו בהקדמה לספרו "המאור": "ר' זרחיה בן יצחק היצהרי. בשיר על בנו של הרז"ה, הבן מכונה ה"קהתי" (בספר רבנו זרחיה האיש ומפעלו). שמואל היה מצאצאי קרח בן יצהר בן קהת בן לוי. בנו של ר' שם טוב היה ר' זרחיה הראשון.

מקורות:

תפארת בית דוד (משה י. וינשטוק, ירושלים תשכ"ט), אטלס עץ חיים, עטרת הלוויים (פ. פסיס, ירושלים תשכ"ח), טוב עין (צ. הורביץ, קרקא תרצ"ה), אוצר הרבנים, אוצר הגדולים, וזכרם לא יסוף מזרעם, אלף מרגליות (מ. וונדר, ירושלים-לונדון תשנ"ג), הקדמה לבדק הבית (הרא"ה, ת"א תשנ"ג), הקדמה לפקודת הלוויים (הרא"ה, מינץ תרל"ד), הקדמות לחדושי הרא"ה (לחולין ולברכות) וגם ציטוטים מהחידושים עצמם הנוגעים לרז"ה, שמן הטוב, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, משפחות עתיקות בישראל, תולדות הפוסקים (ש. חונס וילנה תרס"ב), תולדות רבנו זרחיה הלוי (יעקב רייפמן, פראג תרי"ג), מאורי גליציה (מאיר וונדר ירושלים תשמ"ו), טל אורות (ברנדווין), רבנו זרחיה האיש ומפעלו (ד"ר י. תא-שמע, רמת גן תשל"ה), מקור ברוך (ברוך אפשטיין, וילנה תרפ"ח).

ר' זרחיה בר שם טוב

לא ידוע דבר על זרחיה זה. שמו ידוע רק ממגילות היוחסין של צאצאי הרז"ה. בכתב היוחסין, שרשם הרא"ה בפתח "בדק הבית", שמו מופיע כבנו של ר' שם טוב וכאביו של ר' יצחק. ר' יצחק אמור להיות אבי הרז"ה. ר' יצחק, אבי הרז"ה, כתב שיר בארמית לכבוד הוצאת ספרו של בנו. השיר מופיע בכל הוצאות "המאור" לאחר ההקדמה, שכתב המאור בעצמו ושם כתוב, שכתבו יצחק בן זרחיה אבי הרז"ה.

יש מקורות המבלבלים בין זרחיה הסב והנכד וקובעים את הראשון כרז"ה בעל המאור ואת נכדו כזרחיה סתם (שמן הטוב, טל אורות, ואוד מוצל כשם שצוטט ע"י תפארת בית דוד). זה לא ייתכן, מכיוון ששם אביו של הרז"ה היה יצחק, כפי שהוא מעיד בעצמו בהקדמתו למאור. ואכן, המקורות הנ"ל מתעלמים משם אביו של הרז"ה וכתב היוחסין אצלם, מגיע רק עד הרז"ה. (שגיאה תמוהה אפשר למצוא ב"מאורי גליציה" ערך הורביץ. שם הוא מעתיק את הגירסה מאותם מקורות כמו שמן הטוב, אך מוסיף את שם טוב: "... ב"ר זרחיה ב"ר יצחק ב"ר זרחיה בעל המאור ב"ר שם טוב". אותו מחבר, בספרו "אלף מרגליות", כבר מביא את הגירסה המקובלת.

וכאן אוסיף עוד אפשרות, אם כי, אני מאמינה לגירסה המקובלת, שתוארה לעיל ומסתמכת על תיקונו של החיד"א. ישנה אפשרות, שר' זרחיה זה לא היה קיים כלל. את ההקדמה ל"בדק הבית", המשמיטה כביכול את שמו של הרז"ה, אפשר להסביר גם בחילוף שמות בין זרחיה ויצחק, שבוצע בטעות ע"י המעתיקים ובמקום: ... יוסף בן יצחק בן זרחיה בן שם טוב, היה צריך להיות: ... יוסף בן זרחיה בן יצחק בן שם טוב. ואכן, ישנם מקורות בהם נשמט שמו של זרחיה הראשון, באופן אגבי, ללא הסבר. למשל, באוצר הרבנים, נמצא, שיצחק הוא בן שם טוב. באוצר הגדולים, נמצא בחלק מיוחסי צאצאי הרז"ה את זרחיה הראשון ובחלקם, יצחק הוא בן שם טוב. וכיצד נסביר, שהשיר בפתח ספר המאור רשום על שם יצחק בן זרחיה? אולי המדפיסים מצאו את שירו של אבי הרז"ה ללא שמו המלא והוסיפו מעצמם "יצחק בן זרחיה", מכיוון, שזהו שמו לפי הגירסה המקובלת ביותר.

המקורות: ראה שם טוב

ר' יצחק אבי הרז"ה

ר' יצחק ידוע בעיקר בשל היותו אביו של הרז"ה. הוא נחשב לחכם ופייטן. עיר מגוריו היתה תחילה גירונה שבספרד ואחר כך עבר לפרובנס, מסיבה לא ידועה, כאשר הרז"ה היה בשנות העשרה שלו ולכן כונה הרז"ה ואביו "גירונדי". ר' יצחק היה כנראה חכם וחיבר ספר או חוברת בשם "מגילת נחמה", בדיני ממונות. הספר לא שרד ונודע עליו רק מספר "המאור", של הרז"ה בנו (המאור, בבא מציעא, פ"ט שמעטא דדינא דבר מצרא דף ק"ח, עמ' ר"ט בהוצאת ירושלים תשמ"ט). בנו מזכירו בספר המאור לפחות עוד פעמיים: פעם אחת, שהקשה על ר' משה בן יוסף מנרבונא, רבו של הרז"ה ופעם שניה "וכן קבלתי מאבא מרי" (המאור סוף מסכת שבועות). ר' יצחק היה גם פייטן ובראש ספר "המאור" של בנו כתב שיר בארמית ובו שבת לה', לבנו ולספרו. פיוטים המיוחסים לו הוכנסו למחזורי ספרדים וחתום עליהם: יצחק בן זרחיה גירונדי (אוצר הגדולים ערך תתשע"ז באות י'). הפיוטים הם לשבתות שקלים וזכור, ליום כיפור, שבועות ולשמחת תורה (מקור ברוך). יעקב רייפמן מחבר "תולדות רבנו זרחיה" טוען, שר' יצחק היה הראשון, שחיבר שיר בארמית על ספר שכתוב בלשון המשנה "והוא דרך זר מאד", כלשון רייפמן. פרט לרז"ה, היה לו בן בשם ר' ברכיה, שהרז"ה מזכירו לפעמים ושלת אליו אחד מספריו, לאחר שהשלימו. אחד מבניו של ר' ברכיה כונה ריב"ב (ר' יהודה בן ברכיה) והיה חכם ידוע. בן נוסף של ר' ברכיה, בשם יצחק, נמצא זכרו בשיר שכתב ר' משולם דיפארה ("רבנו זרחיה האיש ומפעלו הספרותי").

הרז"ה, בנו של ר' יצחק, זכה לפרסום רב ובהקדמה לספרו חתם "ר' זרחיה בן יצחק היצהרי", כך שהדבר מסיר ספק בקשר לשם אביו של הרז"ה. רוב המקורות גורסים, ששם אביו של ר' יצחק, היה זרחיה ועל שירו בראש ספר המאור רשום שכתבו יצחק בן זרחיה.

מקורות: ראה "שם טוב" בתוספת "המאור" (הרז"ה, ירושלים תשמ"ט וברלין תקי"ט).

רבנו זרחיה הלוי בעל "המאור" - הרז"ה

רבנו זרחיה הלוי היה מחכמי ההלכה החשובים של המאה ה-12. הוא נולד בגירונה שבספרד ונקרא גם גרונדי ע"ש מקום לידתו. שנת לידתו אינה ידועה ויש הצעות לתאריכים שונים החל מ-1112 ועד 1131 בהסתמך על פרטים בספריו. בבחרותו הגיע עם משפחתו לפרובנס, שבדרום צרפת ושם התגורר בעיר לונל. הוא למד בעיקר אצל ר' משה בר יוסף מגרבונא ואצל ר' משולם בר יעקב מלונל. ספרו החשוב ביותר הוא "המאור". בספר זה הוא נצמד לפירוש הרי"ף לתלמוד (הרי"ף, ר' יצחק אלפסי, גדול חכמי ספרד במאה ה-11 ואחד מגדולי הפוסקים של כל הזמנים). הוא מנתח את דברי הרי"ף, מעמיק בהם, משווה את דבריו לדברי חכמים אחרים ואף משיג עליו. לפעמים הוא משיג גם על דברי רש"י ועל דברי ר' אפרים, תלמיד הרי"ף. בהקדמתו לספר הוא מתנצל, על שהוא מעיז פנים לחלוק על דברי גדולי עולם אלה. הוא מסביר, שלא מתוך זלזול כתב את ספר ההשגות שלו, אלא מתוך רצון להעמיק בדברי הרי"ף ולפארם, אך רדיפת האמת מאלצת אותו לפעמים להביא דעה שכנגד. בהקשר זה הוא מצטט את האמירה: "ריב לאמת עם אפלטון ושניהם אוהבנו, אך האמת אוהב יותר". בהקדמה, הוא מסביר את שם הספר "המאור", בכך, שהוא מרמז על שמו (זרחיה, מלשון זריחת המאורות) וגם על שם מקומו (העיר לונל, לונה-ירח). הוא מחלק את ספרו ל"מאור הגדול", שמאגד בתוכו את סדרי נשים ונויקין ומנמק את השם בציטוט מדברי ר' ישמעאל, שכינה דיני ממונות (נויקין) מקצוע גדול בתורה, ול"מאור הקטן", שהוא בעיקרו על סדר מועד (בתוספת ברכות וחולין) ונקרא כך, משום שהמועדים נקבעים על פי הירח. לפי ההקדמה, ניתן להבין, שאת "ראשי הדברים" לספר, כתב בגיל צעיר והוסיף לפתח, לשכלל ולהוסיף דברי חכמים מאוחרים במשך שנים רבות. הראב"ד (ר' אברהם בן דוד מפרשקירא, המכונה בעל ההשגות), שלמד עם הרז"ה באותן ישיבות, קם להשיג על דברי הרז"ה ולהגן על דברי הרי"ף. בעוד הרז"ה משיג על הרי"ף בלשון עניינית, הראב"ד משיג על הרז"ה בלשון בוטה וגדושת עלבונות. לדוגמה: "תואנה ועיוורון ומי שקרא לו המאור לא ראה אור מימיו", "לא הקושיא קושיא ולא התירוץ תירוץ הראשון הבל והשני שקר", או במקרה, שבו נטה הרז"ה אחרי דברי רש"י: "הצרפתי השתבש וזה הזנב הולך אחריו". בהמשך, כתב גם הרמב"ן ספר השגות דומה בשם "מלחמות ה'" ואילו הרב עזרא מלכי כתב פירוש "שמן למאור" ובו דווקא מגן על הרז"ה מפני משיגיו (קושטא תק"ב). ספר "המאור" הודפס לראשונה בוונציה שנת שי"ב (1552) בצמוד לפירוש הרי"ף. בהוצאות מאוחרות יותר (כמו ברלין תקי"ט) הודפס עם "מלחמות ה'" ובהוצאות ימינו (ירושלים תשכ"ז, ירושלים תשמ"ט) מודפס עם משיגיו ולפעמים עם מגינו ומפרשים חדשים. לכל הוצאה מצורפת הקדמה, שהרז"ה השביע כל מעתיק ספריו לא לשכוח להדפיסה. כמו כן, מצורפים שלושה שירים: האחד בארמית מאת הרז"ה, השני בארמית מאת אביו והשלישי בעברית מהרז"ה. בשיר בארמית הוא מספר, שהוא רק בן 19 ולכן חשבו המלומדים במשך שנים, שזו השנה בה כתב, או לפחות התחיל לכתוב את ספר "המאור". חוקרים בני ימינו (רייפמן בתולדות רבנו זרחיה, מייזליש בשירת המאור, ד"ר תא-שמע ברבנו זרחיה האיש ומפעלו)

מטילים ספק בכך, שהשיר נכתב כהקדמה ל"מאור" ומשערים, שנכתב לספר מוקדם שלו, אחד מאלו שצוטטו ב"מאור". מכל מקום, ניתן ללמוד מדברי הרז"ה, שפעילותו ההלכתית החלה בגיל צעיר. ספר נוסף שכתב, הוא "ספר הצבא", העוסק ב"ג מידות של התלמוד, ונראה שנכתב כנספח לספר המאור, כדי להסביר את הבסיס להכרעותיו שם. גם על ספר זה כתב הרמב"ן השגות. הספרון הודפס בתחילה בתוך ספרים אחרים, אך יש גם הדפסות נפרדות של הספר (שקלאו תקס"ג, וילנה תרנ"ח, בני ברק תשנ"ז).

אנרגיה יצירתית רבה השקיע הרז"ה בויכוחים עם הראב"ד, שהניבו שני ספרים נוספים. האחד, "דברי הריבות", מיוסד על התכתבות בין שני החכמים הללו בענין סוגיה מבבא מציעא (שתי פרות, ניו יורק תרס"ח). הספר האחר, הוא השגותיו על ספר "בעלי הנפש" של הראב"ד, העוסק בדיני גדה וטהרת האשה. הספר מודפס בד"כ עם "בעלי הנפש" ומוכתר בשם "השגות הרז"ה", אך חוקרים אחדים חושבים, שהוא זהה לספר "סלע המחלוקת", הנזכר ע"י הרז"ה בספרו "המאור" (שבועות פ"ב). ספר נוסף בענייני גדה, "פתחי גדה", שנודע עליו מתוך דברי בן נינו, הרא"ה (בדק הבית בית ז' שער ג') וגם משיר פתיחה שכתב הרז"ה לספר, לא נמצא, וחלק מהחוקרים חושבים, שגם הוא זהה לספר "סלע המחלוקת". ספרים נוספים של הרז"ה נחשבו אבודים עד לפני כמה עשרות שנים. נודע עליהם רק מציטוטים בספר המאור או מהקדמות בצורת שיר, שנמצאו. הספר "הלכות שחיטה ובדיקה" (או "הלכות שחיטה" ו-"הלכות בדיקה"), מצוטט במאור פעמים מספר במסכת חולין. רק בשנת תש"ב נדפס מהעתק בכתב יד, שנמצא בסמינר שכטר בניו-יורק. מפאת דקותו, הוא נדפס בקבצים של כתבי יד עתיקים, מרבנים שונים, שהמשותף להם, הוא העיסוק בהלכות שחיטה (החוט המשלש השני ניו-יורק תש"ב, מאה שערים ירושלים תשל"ד, קבץ פסקי ראשוני בהלכות איסור והיתר ירושלים תשמ"ב). גם הספרון על מסכת קנים לא היה מצוי ונודע עליו מתוך שיר הקדמה, שנמצא מהרז"ה. עתה הוא מודפס עם "חידושים למסכת קידושין" (מחבר אלמוני, קונשטנטינא תקי"א).

הרז"ה היה גם משורר ופייטן. הוא כתב שירים, כהקדמות לספריו ומהם ניתן ללמוד פרטים על חייו. הוא כתב פיוטים רבים, בעיקר לימים הנוראים, אך גם למועדים אחרים. הפיוט המפורסם ביותר שלו, הוא פיוט ליום כיפור, "זועק בקראו", שהפזמון החוזר בו: "ה' הקשיבה, עשה ואל תאחר". כן ידוע פיוט לתשעה באב, "זאיבי ערב". פיוטיו מתחילים בדרך כלל באות ז', כי הוא נהג לחתום את שמו בראשי הבתים (בית ראשון מתחיל בו', שני בר', שלישי בח' וכן הלאה). פיוטיו נדפסו, רק בחלקם, במחזורי פרובנס, ספרד, וצפון אפריקה וחלקם נמצאו במחזורים בכתבי יד. ספר המסכם את כל "שירת המאור" ומכיל 56 פיוטים ומקורותיהם, נערך ע"י יצחק מייזליש (ירושלים תשמ"ד). יש שם גם שירים אישיים, המזכירים את שירת דוד בתחושת הרדיפה, המוקרנת מהם, עדות למריבותיו עם הראב"ד, שהיה ותיק בפרובנס ומעמדו שם היה גבוה משל הרז"ה.

אין לרז"ה ספר שו"ת מסודר. תשובות שלו נמצאו פזורות בספרים של חכמים אחרים וד"ר ישראל תא-שמע, בעבודת הדוקטורט שלו, מרכז י"ג תשובות, שמצא עיקר מפעלו של הרז"ה היה ספרותי. לא נראה, שהחזיק ישיבה, או שהיו לו תלמידים, אך דבריו מצוטטים הרבה בדברי חכמי הדורות הבאים (למשל, הריטב"א) ולכן ניתן לומר, שהיתה לו השפעה על

עולם ההלכה. ייתכן, ששמואל אבן-תיבון היה תלמידו, כפי שמסיקים כמה חוקרים מצוואת יהודה אבן תיבון, אביו. בני משפחת אבן תיבון היו נודעים כמתרגמים של כתבי חכמי ספרד, מערבית לעברית, כדי שיהיו מצויים גם אצל חכמים, שאינם מבינים ערבית. מאותה צוואה, ניתן ללמוד, שהיו ליהודה אבן-תיבון קשרים הדוקים עם הרז"ה. הוא מכנה את הרז"ה "יחיד בדורו וחכם ממני" ומספר, שהרז"ה שלח לו את שיריו ואת כתביו לעיון ראשוני, לפני ששלח אותם לכל אדם אחר. המלומדים רואים בכך אות לידידות האמיצה בין השניים, אך לדעתי, יהודה אבן תיבון נבחר ע"י הרז"ה לעבור על כתביו, משום שהרז"ה העריך את הידע שלו בלשון.

החוקרים המנתחים את יצירתו, מוצאים שם גילויים של ידע כללי, כפי שהיה נפוץ בין יהודי ספרד; ידע בפילוסופיה, רפואה ואסטרונומיה. את הידע באסטרונומיה הוא מפגין בעיקר במסכת ראש השנה. לגבי זה, יש סיפור, שר' יעקב ממרויש היה נוהג לעשות שאלות חלום בענייני הלכה שונים. פעם עשה שאלת חלום לגבי סוגיה ממסכת ראש השנה, בה נחלקו רש"י והרז"ה ושם מפגין הרז"ה את הידע שלו בתכונה. התשובה, שקבל ר' יעקב בחלום: "זרח בחשך אור לישירים". מכאן הסיק ר' יעקב, שר' זרחיה קלע לדעת מעלה (שו"ת מן השמים, ירושלים תשי"ז סימן ס"א).

לפי "מגן אבות" של המאירי, חזר רבנו זרחיה באחרית ימיו לספרד והביא לשם את המנהג לומר אל-מלך-נאמן לפני קריאת שמע (מגן אבות, לונדון תרס"ט, עמ' י"ד). רבנו זרחיה נפטר בשנת 1186. שם אביו של רבנו זרחיה היה יצחק, כפי שהרז"ה עצמו חותם בסוף ההקדמה למאור: "זרחיה הלוי בן יצחק" ולכן אין להבין מדוע בבללו מספר כותבי יוחסין בינו ובין סבו, שהיה זרחיה בן שם טוב. בניו הידועים הם: יוסף, שנקרא עליו בהמשך וידוע בעיקר מכתבי היוחסין של הרא"ה ומשפחות הורביץ ואפשטיין ו"יצחק בן זרחיה הקהתי", כפי שנזכר בשיר של ר' משולם (רבנו זרחיה האיש ומפעלו הספרותי). הרא"ה, בן נינו, מזכירו פעמים רבות בספריו כ"אדני זקני רבי זרחיה בעל המאור" ולפעמים מזכירו בכינוי "רב-סבא" (למשל, חידושי הרא"ה לברכות דף י"א ב').

מקורות:

תולדות רבנו זרחיה, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (בערכו וגם בערך ראב"ד), "המאור" (ירושלים תשכ"ז כולל הקדמה), רבנו זרחיה האיש ומפעלו הספרותי, תפארת בית דוד, אוצר הגדולים, משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם, שם הגדולים (החיד"א, ערכים: ר' אהרן הלוי ור' זרחיה), מן השמים (יעקב ממרויש, ירושלים תשי"ז), מגן אבות (המאירי, לונדון תרס"ט, הענין הראשון), חידושי הרא"ה (העזר במפתח אישים שם), כל ספרי רבנו זרחיה שנדפסו וראה שם-טוב

ר' יוסף בן הרז"ה

על ר' יוסף, בנו של הרז"ה לא ידוע דבר. שמו ידוע בעיקר משושלות היוחסין של צאצאי הרז"ה, בעיקר משפחות הורביץ ואפשטיין, שם הוא מופיע בין אביו הרז"ה ובין בנו, ר' בנבנשתי. יש מקורות, הטוענים, שהיה מחכמי ספרד (אטלס עץ חיים, זכרם לא יסוף מזרעם). ייתכן שהם מסתמכים על העובדה, שהרז"ה חזר בסוף ימיו לספרד וצאצאיו, הידועים יותר, בהמשך, היו גם כן מחכמי ספרד. יש מעט מקורות, המאחדים אותו בטעות עם נכדו, שגם שמו היה יוסף והיה אביו של הרא"ה (אוצר הרבנים, טוב עין) וכך הם מדלגים על מאה שנה, כי הרז"ה והרא"ה, בן נינו, חיו בהפרש מאה שנה זה מזה ולא ייתכן, שהיה רק אדם אחד בשם יוסף ביניהם.

ר' בנבנשתי בן יוסף

ר' בנבנשתי היה מחכמי ספרד. שמו ידוע בעיקר ממגילות היוחסין השונות של צאצאי הרז"ה, שם הוא מופיע כבנו של ר' יוסף בן הרז"ה וכאביו של יוסף אבי הרא"ה. נכדו, הרא"ה, מביא מדבריו של ר' בנבנשתי, בעניין סוגיה מבבא קמא, הנוגעת לשומר, שקבל שור לשמירה והשור גרם לנזק. השאלה היא, האם השומר חייב בנזק, שגרם שור חברו, כאשר היה תחת שמירתו. וכתב הרא"ה: "מצאתי לאדני זקני הר' בנבנשתי הלוי ז"ל שפירש דדווקא כשנזקו תם דהא לא אסיק דעתיה, אבל כשנזקו מועד חייב, דהא איבעיה ליה לאסיק דעתי" (שיטה מקובצת, ב"ק דף מ"ה ע"ב ח"מ שכ"ו). ר' בנבנשתי חושב, שיש הבדל אם השור תם או מועד. אם השור כבר נגח בעבר, השומר חייב בנזקו, כי היה צריך להשגיח היטב. פעם נוספת מצאתי את דברי ר' בנבנשתי בחידושי הרא"ה לסוכה (ירושלים תשס"א דף ל"ט), שם דן הרא"ה בכללים מתי מסתיימת ברכת מצווה ב- "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו ל..." ומתי ב- "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על..." מסתבר, שכאשר המברך עצמו חייב במצווה, ולא יוצא ע"י שלוחו וכן עובר לעשיה מיד לאחר הברכה יסיים ב- "ציוונו ל..." לדוגמא: "...לשמוע קול שופר", "להניח תפילין". כאשר אפשר להסתפק בשליח, כמו מילה נברך "על מצוות מילה", וכן אם האדם נמצא כבר בתוך המצווה ומברך עליה מחדש כל יום, כמו ציצית או ספירת העומר יאמר "על מצוות...". הרא"ה טוען, שכלל זה קבל מרבו, הרמב"ן, אך מוסיף גם "וכן מצאתי באמרי אדני זקני ר' בנבנשתי הלוי ז"ל", שקדם לרמב"ן.

מקורות:

תפארת בית דוד, אטלס עץ חיים, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, מקור ברוך, משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, אוצר הגדולים, זכרם לא יסוף מזרעם, עטרת הלויים, שיטה מקובצת (בצלאל אשכנזי, ורשה תרס"ד, ב"ק מ"ה), חידושי הרא"ה לסוכה (ירושלים תרס"א, ל"ט).

ר' יוסף בן בנבנשתי- אבי הרא"ה

רבי יוסף היה מחכמי ברצלונה שבספרד והיה ידוע בעיקר בזכות בנו המפורסם, הרא"ה, ר' אהרן הלוי, מגדולי חכמי ההלכה והפוסקים של המאה ה-13 בספרד. פעם אחת מביא הרא"ה מדברי אביו (חידושי הר"ן ב"מ דף ק"ח).

הרא"ה, אינו מאבותינו. אנו בניו של אחיו של הרא"ה.

הרא"ה נולד בברצלונה סביב 1235 ונפטר לאחר 1300. הוא היה פוסק בעל השפעה והיתה לו ישיבה עם תלמידים רבים, שחלקם התפרסמו בהמשך. רבו המובהק היה הרמב"ן ותלמידו הבולט היה הרישב"א (ר' יום-טוב אשכנזי 1250-1330), שכתב חידושים על כל הש"ס ומצטט הרבה מדברי הרא"ה. בשנת 1286 קבל הרא"ה משרת רבנות בטולדו, אך אח"כ חזר לברצלונה. הרא"ה כתב חידושים ופירושים על מסכתות הש"ס, אך לא כולם שרדו ואלו שיצאו לאור, נדפסו כל אחד בנפרד בזמנים ובמקומות שונים, ברובם בשנים האחרונות. ספר מפורסם שלו הוא "בדק הבית". זהו ספר השגות על ספר "תורת הבית", שכתב אחד מגדולי הדור, הרשב"א (ר' שלמה בן אדרת 1235-1310) ועניינו איסור והיתר במזון וטהרת האישה. הרשב"א החזיר לו בהשגות על ההשגות בספר "משמרת הבית".

שנים רבות ייחסו לרא"ה את ספר "החינוך" המפורסם, על תרי"ג מצוות וטעמיהן. בהקדמת ספר החינוך, מגדיר המחבר את עצמו כ"איש יהודי לוי ברצלוני". המדפיס הראשון של הספר (וונציה 1523), כתב ששם המחבר הוא אהרן וגם בכתב היד העתיק ביותר של הספר, הנמצא בספריית הוותיקן וזמנו מוערך ב-1313, נכתב בעמוד השער: "שמעתי שמחבר זה הספר הוא הרב ר' אהרן" (צילום של השער הנ"ל במהדורת החינוך של ת.ד. שעוועל). אמנם המדפיס השני כבר דייק וכתב, שהמחבר הוא לוי ברצלוני (אלמוני), אך הדעה, שהמחבר הוא הרא"ה השתרשה במשך מאות שנים. בדורות האחרונים, ניתחו המלומדים את הספר והגיעו למסקנה, שלא הרא"ה חברו. בקצרה אפשר לסכם שני נימוקים לכך: א. הרא"ה מונה בספריו את הרמב"ן "רבנו", או כינויי כבוד אחרים, המצביעים על כך שהיה רבו ואילו בספר החינוך נזכר ה- "רמב"ן ז"ל", ללא כינויי כבוד. ב. מספר דעות ופוסקים בספר החינוך סותרים את דעות הרא"ה בספריו האחרים והם נוטים יותר לדעת הרשב"א, שהיה בר הפלוגתא של הרא"ה, כפי שמסתבר מהספר "בדק הבית", שהוזכר לעיל. עד היום אין ידיעה ברורה מי הוא מחבר ספר החינוך. הרא"ה אינו מאבותינו, אלא אחיו. לר' יוסף, אבי הרא"ה, היו כפי הנראה עוד שני בנים: ר' פנחס ור' בנבנשתי. על ר' פנחס, למדו מציטוטים רבים בספרי הרא"ה, המביא קבלות שקבל מ-"מורי אחי ר' פנחס", כלומר ר' פנחס היה מורו של אחיו הצעיר, הרא"ה. אותו פנחס היה גם פייטן ונקרא עליו בהמשך.

על אח אחר, ר' בנבנשתי, למדו המקורות מציטוט, שבו הרא"ה כותב: "כן פירש מורי החכם רבי יצחק הלוי ז"ל בן אחי רבי בנבנשתי הלוי" (חידושי הרא"ה, כתובות דף ס'). מי מהאחים הללו הוא מאבותינו? על כך נחלקים המקורות. מסורת ביד משפחת הורביץ, שהם מצאצאי ר' יצחק הלוי בן אחיו של הרא"ה ועל כך מסכימים כל המקורות כולם. ברם, לפי חלק גדול מהמקורות, יצחק זה, הוא בנו של

ר' פנחס ולפי חלקם האחר, בנו של ר' בנבנשתי. בערך "פנחס או בנבנשתי", ארזיב את הדיבור על הסוגיה ואף אציע פתרון ייחודי לסתירה זו.

אמו של הרא"ה נקראה קלרה ולפי כתבי היוחסין (תפארת בית דוד, אלף מרגליות, משפחות עתיקות בישראל, וזכרם לא יסוף מזרעם) היתה צאצאית של ר' משולם בן יעקב מלונל, שהיה ראש ישיבה בפרובנס, ממנה יצאו חכמים רבים, כמו הרז"ה והראב"ד. ר' משולם זה, היה לפי המסורת מבית דוד ולכן כנראה, כונה הרא"ה "מזרע נשיאים" בספר "יוחסין" ובספרים רבים בעקבותיו, כי הביטוי "מזרע נשיאים" מלמד בד"כ על מוצא מבית דוד. לפי זה, לכאורה, יש לנו קשר נוסף לבית דוד. לי נראה, שקשר זה לא רלבנטי לנו, כי יש סיכוי סביר, שאמו של הרא"ה, לא היתה אמו של אחיו, אבי משפחת הורביץ. הרא"ה מכנה את יצחק הלוי בן-אחיו, "מורי החכם". נראה מכך, שר' יצחק היה מבוגר מהרא"ה, או למצער, בן גילו, כי קשה לקבל, שהרא"ה יקרא לאדם צעיר ממנו בשנים רבות "מורי". אם כך, אביו של אותו ר' יצחק, חייב היה להיות גדול בשנות דור מאחיו, הרא"ה. לא סביר, ששני אחים, ששנות דור מפרידות ביניהם, יהיו בניה של אותה אשה. מן הסתם, היה בנבנשתי בנה של אשתו הראשונה של ר' יוסף ואילו קלרה, אם הרא"ה, היתה האשה השניה. הרא"ה נקרא במסמך ספרדי (שמצוטט בהקדמות לחידושי הרא"ה) "די נא קלרה", כלומר, "של קלרה". אולי אפשר למצוא בביטוי זה חיזוק להשערה, שאחי הרא"ה לא היו "של קלרה". הרא"ה כונה בכתבי יוחסין "מזרע נשיאים" (יוחסין, עטרת הלוויים, משפחות עתיקות בישראל ועוד). לא מצאתי, שצאצאים אחרים של הרז"ה כונו כך. כל אלו מחזקים בי את ההשערה, שהגברת קלרה לא היתה מאמותינו. אף אחד מהמלומדים לא נתן דעתו על הסוגיה. מאחר ואין לי הוכחות מוחלטות, שקלרה, אינה מאמותינו, יוקדשו העמודים הבאים ליוחסיה.

מקורות:

מבוא לחידושי הרא"ה מאת חיים פרוש (לחולין, ירושלים תשל"ה), מבוא לחידושי הרא"ה מאת יוסף הלל (לברכות, ירושלים תש"ס), חידושי הרא"ה (העזר במפתח אישים שם כדי למצוא ציטוטים מחידושי ר' פנחס), תפארת בית דוד, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (ערך אהרן הלוי), וזכרם לא יסוף מזרעם, תולדות רבנו זרחיה, אלף מרגליות (עמ' 51), משפחות עתיקות בישראל (עמ' 384), יוחסין השלם (ירושלים תשמ"ג עמ' 222), אטלס עץ חיים

קלרה אם הרא"ה ובית אביה

אמנם הוסבר בעמוד הקודם, מדוע נראה לי, שקלרה לא היתה גם אימו של אחיו הגדול של הרא"ה ולכן אינה מאמותינו. ברם, מחוסר הוכחה חד משמעית לכך, נסכם בקצרה גם את יוחסיה. לפי כותבי יוחסין, היתה קלרה בתו או נכדתו של הרא"ש מלוניל, בנו של ר' משולם מלוניל (משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות ועוד). לר' משולם מלוניל היו חמישה בנים והם מפורטים בתחילת ספר המסעות של רבי בנימין מטודלה: ר' יוסף, ר' יעקב, ר' יצחק, ר' אהרן ור' אשר, שכונה גם הרא"ש מלוניל. רק שני האחרונים היו חכמים ידועים. כותבי היוחסין מייחסים את קלרה לבן אשר, אך מעיון בחידושי הרא"ה, שנדפסו ברובם רק במאה האחרונה, עולה, שר' אהרן ולא ר' אשר היה זקנו של הרא"ה. הרא"ה מצטט את דברי ר' אהרן עם התואר "אדני זקני הרב ר' אהרן בן אדנו הרב ר' משולם" (שיטת הקדמונים-פירוש הרא"ה לע"ז דף ל"ה), בעוד את דברי ר' אשר הוא מצטט פעמים מספר ואף לא פעם אחת קורא לו "זקני". למשל: "פירש אדני הרב אשר בן אדנו זקנו הרב ר' משולם" (חידושי הרא"ה לברכות דף כ"א). ואכן, כותבי המבואות החדשים של חידושי הרא"ה גורסים, שר' אהרן היה זקנו של הרא"ה. אין לי הסבר מדוע המסורת אומרת, שר' אשר היה זקנו של הרא"ה, בניגוד לעדות עצמו. ראוי אולי להזכיר, שחידושי הרא"ה נדפסו ברובם רק בשנים האחרונות ואולי לא היו לפני כותבי היוחסין. ייתכן, שאחד מכותבי היוחסין, שידע שהרא"ה היה צאצא של ר' משולם, ניסה להשלים את החסר ע"י ששיבץ את הידוע ביותר מבניו של ר' משולם וכך נכנס הדבר למסורת. מכל מקום, בעמודים הבאים, אציג לפני הקורא את שני האישים: ר' אשר ור' אהרן וגם את אביהם ר' משולם מלוניל.

מקורות:

חידושי הרא"ה לברכות (ירושלים תש"ס, מבוא מאת י. הלל), חידושי הרא"ה לחולין (ירושלים תשל"ה, מבוא מאת ת. פרוש), שיטת הקדמונים-פירוש הרא"ה לע"ז דף ל"ה, יוחסין השלם, אטלס עץ חיים, משפחות עתיקות בישראל, וזכרם לא יסוף מזרעם, תפארת בית דוד, אלף מרגליות, ספר המסעות של רבי בנימין, אוצר הגדולים (ערך הרא"ה)

ר' משולם בן יעקב מלוניל (משפחת אם הרא"ה)

נערך פסק זמן קצר בתיאור שושלת הזכרים, אבות משפחת הורביץ וניגע בענף שאולי חשוב לנו, משפחת אמו של הרא"ה.

ר' משולם בן יעקב מלוניל היה מגדולי חכמי פרובנס במאה ה-12 ונפטר בערך ב-1170. הוא היה עשיר גדול והקים ישיבה, תמך בתלמידי חכמים וכך קנה לו השפעה על חיי הרוח בלוניל. העמיד תלמידים הרבה, ביניהם חכמים מפורסמים, כמו הרז"ה בעל ה"מאור" והראב"ד בעל ההשגות. ר' משולם אסף ספרים מסוגים שונים, בעיקר ספרי קודש, אך גם ספרים בחכמות חולין. חכמי ספרד, כידוע, לא התמחו רק במקצועות תורניים, אלא כתבו ספרים במקצועות שונים, אך שפת הכתיבה היתה בעיקר ערבית. חכמים מחוץ לספרד לא עסקו בחכמות חולין וגם אילו רצו לעיין בספרים אלו, לא יכלו להבין את הנאמר. ר' משולם ניסה להשפיע על מתרגמים לתרגם את הספרים הללו לעברית. בהקדמה לתרגום הספר "חובות הלבבות" נוכל לקבל תמונה על המצב בתחום זה.

הספר "חובות הלבבות", שהוא ספר מוסר ועוסק בעיקר ביחסי האדם ואלוהיו, נכתב במקורו בשפה הערבית ע"י בחיי אבן-פקודה ותורגם לעברית ע"י ר' יהודה אבן-תיבון, המתרגם המפורסם מפרובנס. בהקדמה לתרגום, מספר ר' יהודה אבן-תיבון, שר' משולם כמעט אילץ אותו לתרגם את הספר. רתיעתו הראשונית של ר' יהודה מביצוע המלאכה, נבעה מכך, שנתקל בעבר בתרגומים בלתי מוצלחים לספרים שונים. לטענתו, לפעמים, שלט המתרגם בערבית אך לא בעברית, לפעמים להפך, ולפעמים שלט המתרגם היטב בשתי השפות, אך לא השכיל להבין לעומק את משמעות דברי הכותב. באותה הקדמה, מספר ר' יהודה, שר' משולם הקדיש הרבה מהונו ומאוויו לאיסוף, העתקה ותרגום של ספרים במקצועות התורניים השונים וגם במקצועות החול. ייתכן, שגם המשך מפעלות התרגום המבורכים והידועים של ר' יהודה אבן-תיבון ומשפחתו נתמכו בידי ר' משולם.

ר' משולם חיבר כנראה ספרים, אך הם לא שרדו ואנו למדים על קיומם רק מציטוטים בספרי ראשונים. שם הספר, המפורסם שבהם, הוא "איסור משהו", שנזכר ע"י הרשב"א ב"תורת הבית" (בית א' שער ח') ובחידושי הרשב"א (חולין דף פ"ו וצ"ג). בכל הציטוטים הללו כותב הרשב"א: "...ר' משולם באיסור(י) משהו שלו". הראב"ד, שהיה תלמיד מובהק של ר' משולם, כתב גם הוא ספר בשם "איסור משהו", אלא, שספרו קיים גם בימינו ובהקדמה שלו כותב הראב"ד, שספר זה כתב בפני רבו. לא ברור היום מהו היחס שבין שני הספרים הללו. ייתכן שספרו של הראב"ד נכתב על בסיס ספרו של ר' משולם. מהציטוטים של הספר אצל הרשב"א, אפשר להבין, שהספר עסק בדיני שחיטה ואולי בדיני כשרות בכלל. לגבי ספריו האחרים של ר' משולם, הידיעות קלושות יותר. למשל, כתוב, שפירש תרי"ג מצוות (ארחות חיים ק"ב). יש מסיקים מכך, שכתב ספר על כך, אך אולי היה זה רק קונטרס, או שפירש בעל-פה. בהקדמה ל"חובות הלבבות", שנזכרה לעיל, כתוב, שלא רק אסף ספרי אחרים והעתיקם, אלא גם "הוליד ילדים משלי חכמות" ונראה מכך, שכתב משהו משלו, אך זה לא חייב בהכרח, להיות ספר.

ר' משולם השיב תשובות בהלכה ואפשר למצוא ציטוטים שלהן ב"ארחות חיים" של ר' אהרן הכהן, שגם הוא בן לוניל וכן אצל הרשב"א, הראב"ד, הרז"ה ועוד.

על משולם בן יעקב מלוניל, יש מסורת, שהוא מבית דוד (אטלס עץ חיים, תפארת בית דוד ועוד). כבר סיפרנו לעיל, שנרשם על הרא"ה במקומות שונים, שהוא "מזרע נשיאים", כאשר המידע הזה מופיע בפעם הראשונה ב"יוחסין" לאברהם זכות. "אוצר הגדולים" מסביר, שהרא"ה היה מזרע נשיאים דרך זקנו, ר' משולם בר יעקב מלוניל. איני יודעת מה המקור שלו. אין כל בטחון שהמסורת הזו מבוססת (ב"יוחסין", אגב, אין איזכור לכך שר' משולם היה מבית דוד).

לר' משולם היו חמישה בנים, ככתוב בספר המסעות של רבי בנימין מטודלה. הוא מתאר אותם כחכמים ועשירים ושמותיהם: יוסף, יצחק, יעקב, רבי אהרן ורבי אשר, הידוע בכינויו הרא"ש מלוניל. שלושת הראשונים לא היו מפורסמים ועל שני האחרונים נלמד בהמשך. בנוסף, בתו נישאה לר' משה בן יהודה וילדה את ר' משולם בעל ספר "ההשלמה".

מקורות:

אוצר הגדולים, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ספר המסעות של רבי בנימין, הקדמת הראב"ד לאיסור משהו, הקדמה לתרגום חובות הלבבות (מאת ר' יהודה אבן תיבון), הקדמות לספר "ההשלמה", אטלס עץ חיים, תורת הבית (הרשב"א), חידושי הרשב"א, חידושי הרא"ה, ארחות חיים (אהרן הכהן)

ר' אהרן מלוניל (משפחת אם הרא"ה)

ר' אהרן מלוניל היה בנו של ר' משולם מלוניל וזקנו של הרא"ה. הוא היה חכם מחכמי לוניל, אשר בפרובנס, אך היה ידוע פחות מאחיו, ר' אשר. כאמור לעיל, היו לר' משולם חמישה בנים, אך רק ר' אשר ור' אהרן התפרסמו. עיקר פרסומו של ר' אהרן מלוניל בא ממכתב נזעם, ששלח לרמ"ה (ר' מאיר בן טודרוס, מחשובי חכמי ספרד במאות 12-13) בתגובה על ההשגות, שכתב הרמ"ה על דברי הרמב"ם. הרמ"ה שלח "אל כל חכמי לוניל" מכתב, שמוען אל ר' יונתן הכהן מלוניל ובו נכתבו דברי בקורת על הרמב"ם, תוך ציפיה לחוות דעתם של חכמי לוניל. הרמ"ה כעס על הרמב"ם, שלדעתו מבטל את האמונה בתחיית המתים, בכך שגורס, שבעולם הבא, אין גופים, אלא רק נשמות. לאחר, שהאריך בנושא תחיית המתים, הוסיף הרמ"ה השגות לדברי הרמב"ם גם בנושאים אחרים. ר' אהרן מלוניל לקח על עצמו להשיב תשובה. הוא כתב שתי אגרות, שהראשונה שבהן מתמקדת בעניין תחיית המתים והאחרת מתייחסת לשאר הסוגיות, שהעלה הרמ"ה, ביניהן ענייני ממזרת, ביאה אסורה, עיר הנידחת, זקן ממרא והשפה המותרת לכתיבת מזוזות. האגרת הראשונה גדושת מליצות; עמודים שלמים מלאים מליצות ומשלים על גדולתו של הרמב"ם ועל הבערה, שהבעיר הרמ"ה בדבריו. עיקר דבריו התכליתיים בעניין הסתירה שבין האמונה ברוחניות העולם הבא ובין הגשמיות של תחיית המתים, הוא, שאין להבין דברי אגדה כפשוטן ואין לדונם בכלי הגיון (למשל, מצד אחד נאמר, שאין אכילה ושתייה בעולם הבא, מאידך יש אגדה על שור הבר

והלוייתן, שה' יאכיל בהם את הצדיקים בעוה"ב). האגרת הראשונה נדפסה בפעם הראשונה בספר "טעם זקנים" (פרנקפורט תרט"ו) ושתי האגרות גם יחד נדפסו ב-"כתב אל רסאיל-אגרות הרמ"ה" (פריז תרל"ה).

דבריו של ר' אהרן מפורזים פה ושם בספרי חכמים אחרים. הרא"ה מזכירו למשל בפירושו למסכת עבודה זרה, בסוגיה, בה דנים על הכנת גבינה בעור של בהמה שחוטתה. שם הוא אומר: "תירץ אדוני זקני הרב ר' אהרן בן אדונינו הרב משולם... הגי מילי בתבשיל שלנו ואפילו נפל שם איסור של גויים אבל בשל גויים לגמרי לא. אלא משום איכא בהו נותן טעם דאיסורא גזרינן בלאו" (שיטת הקדמונים-פירושי הרא"ה לע"ז דף ל"ה). ספר "ההשלמה", שכתב בן אחותו, משולם בר משה, מביא כמה פעמים מדבריו ושם קורא לו "דודי החכם ר' אהרן". ספר ההשלמה מביא חישוב של ר' אהרן על היחס שבין ספירת הנוצרים והספירה שלנו לבריאת העולם. ר' יהודה אבן-תיבון ממליץ בצוואתו לבנו, שמואל, ללמוד מר' אהרן על העיבור. כנראה היה ר' אהרן טוב בתאריכים.

דברים נוספים של ר' אהרן, שחלקם מקבילים לדברים המופיעים באגרתו לרמ"ה, הופיעו במקומות שונים כמו, כסף משנה, מגדל עז, וספר אסופות. פירוט של מיקומם של כל דברי ר' אהרן אפשר למצוא בהקדמתו של יהודה לובצקי לספר ההשלמה (ניו-יורק תשי"ט) וכן באוצר הגדולים. ר' אהרן נפטר בתחילת המאה ה-13 (סביב 1210). לפי עדותו של הרא"ה עצמו, היה ר' אהרן "זקנו" של הרא"ה (ראה הציטוט לעיל מפירושו לע"ז). אם לרא"ה ולאחיו הבוגר ממנו בהרבה היתה אותה אם, הרי שר' אהרן הוא מאבותינו.

מקורות:

מבוא לספר השלמה (ניו-יורק תשי"ט, מבוא מאת י. לובצקי), אוצר הגדולים (כרך 2 ערך תס"ג), מבוא לספר השלמה (ת"א תשכ"א, מבוא מאת א. הפוטא), כתב אל רסאיל-אגרות הרמ"ה (י. בריל, פריז תרל"א), טעם זקנים (פרנקפורט תרט"ו), שיטת הקדמונים-פירושי הרא"ה לע"ז דף ל"ה

הרא"ש מלוניל (משפחת אם הרא"ה)

ר' אשר מלוניל היה המפורסם בבניו של ר' משולם בן יעקב מלוניל. ר' בנימין מטודלה, הנוסע המפורסם, סיכם בספרו "מסעות רבי בנימין" את מצב היהדות במקומות השונים, בהם ביקר. את העיר לוניל, בה ביקר ב-1165, הוא מתאר כמקום בו עוסקים רבים בתורה וחכמים עשירים תומכים בלומדי התורה ומרבים את העיסוק בתורה. בראש החכמים הללו מנה את ר' משולם וחמשת בניו. בעוד לגבי ארבעה בנים, הוא מסתפק באיזכור שמם בלבד, לגבי ר' אשר הוא מקדיש מספר מלים לתיאור אישיותו: "...ור' אשר הפרוש הנפרש מענייני העולם ועומד על הספר יומם ולילה ומתענה ואינו אוכל בשר וחכם גדול בתלמוד" (ספר המסעות של רבי בנימין, ניו-יורק תשכ"ד, עמ' ד').

ר' אשר הרבה בכתיבת פסקים ודברי הלכה, המצוטטים לעשרות בספרים של חכמי התקופה כמו: חידושי הריטב"א, ספר ההשלמה, ספר המאורות, ספרי הרא"ה, ארחות חיים ועוד. מלשון הציטוטים, ניתן להבין, שהדברים היו בכתב: "כתב ר' אשר", אך ספר באורך מלא לא שרד ממנו. פעם אחת, מופיעה שאלה שלו בתוספות המודפסות עם הגמרא, בבא קמא דף ס"ד ע"א, שם הוא שואל מר"י הזקן, בעל התוספות, שאלה, שעניינה מתמקד במידות התלמוד (פרט וכלל, כלל ופרט וכלל).

רוב הציטוטים ממנו רשומים בקצרה, אך במקרים ספורים, ניתן למצוא רצף דפים שכתב, המשולבים בספרים של אחרים. בספר "תמים דעים", שהוא אוסף פסקים ודברי הלכה מחכמים שונים, עם דגש על הראב"ד, מופיע בסעיף ק"כ אוסף דיני יום-טוב של ר' אשר בר משולם. האוסף כולל מספר דפים, העוסקים בעיקר בהבדלים שבין שבת ליו"ט ובין יו"ט ראשון ליו"ט שני של גלויות, ולכן יש שקראו לו "קונטרס החילוקים" (חילוקים=הבדלים). ייתכן שזהו קטע מספר גדול יותר, כי הוא מאזכר שם דיני מוקצה, שלא הופיעו לפנינו בספר "תמים דעים". קונטרס נוסף שלו, מופיע ב"ספר המאורות" של ר' מאיר המעילי, חכם מפרובנס, קרוב רחוק של רבנו אשר. קונטרס זה, המשולב ב"מועד קטן", דן בדיני גידוי וחרמות. הקונטרס, באורך כ-10 עמודים, מביא חטאים של זלזול בחכמים, בדרגות חומרה שונות והעונשים הראויים לכל חטא, שהקלים בהם, עונשי נזיפה והחמורים הם חרמות ונידויים בארכי זמן שונים.

בסוף הספר "חובות הלבבות" של בחיי אבן-פקודה, שהוא ספר מוסר, הדן ביחסי אדם ובוראו, ראה המחבר לנכון להוסיף מאמר של ר' אשר בעניין "אין מזל לישראל". יש מאמר חז"ל, שבנים, עושר ואריכות ימים אינם תלויים במעשיו של האדם, אלא במזל, ולכן היו אנשים, שזלזלו במצוות, כי לא היו יראים מעושו. רבנו אשר מבקש להזהיר את הטועים. הוא מביא משפטים שונים, סותרים, מהתנ"ך, שהפתרון לסתירה קשור במעשיו של האדם. למשל: "לא יהיה כך אביון" לעומת, "לא יחדל כך אביון" ושניהם מופיעים באותו פרק בספר דברים (ט"ו). מעשיו של העם יקבעו, מי משני המצבים הללו יתקיים. אם יעשו רצונו של מקום, "לא יהיה כך אביון" ואם לאו, "לא יחדל כך אביון". ר' אשר מראה בזה, שאפשר להטות את המזל לפי המעשים.

תשובה שלו מופיעה באורך מלא ב"מחזור ויטרי" (נירנברג תרפ"ג עמ' 195), שם הוא עונה בעניין אמירת הלל ביום טוב שני של גלויות. השואל הקשה, אם אין חשש לברכה לבטלה ביו"ט שני של גלויות, בימינו, כאשר יש כבר לוח שנה מסודר. אמירת הלל וברכתה ביום, שאולי אינו אמור להיות חג, עלולה להחשב כברכה לבטלה. ר' אשר טוען, שהבעיה לא קיימת רק לגבי הלל, אלא גם לגבי שאר ברכות ומצוות החג, אלא שמנהג אבותינו הוא. אם אבותינו קבעו יומיים חג בחו"ל, עלינו לקיים את כל דיני החג בשני הימים.

דברי ההלכה של ר' אשר, הפזורים בספרים שונים, חובקים מגוון נושאים, אך נראה, שאחד מתחומי התמחותו היה דיני יו"ט. יש סיפור, שמצוטט ע"י כמה מקורות, על נכרי אחד שהביא גנים ביום-טוב אחרון של פסח, שהיה סמוך לשבת. ר' אשר התיר את הדגים, כי יש כאן ספק על ספק. הספק הראשון הוא, "שמא מאתמול ניצודו" והספק השני, שמא יום טוב שני היה צריך בעצם להיות יום חול (כי כל הרעיון של קיום יום טוב שני צמח מספק).

יש בכתובים עדויות על ספרים שכתב. מדרש עשרת הדברות וקבץ דברי הגאונים, משמו, מצוטטים ע"י מקורות שונים, כקיימים בכתב יד ולפי "אוצר הגדולים" אף הודפסו בשנים האחרונות, אך לא מצאתי אותם (תחת שמו של ר' אשר). ספר נוסף, הנקרא ספר המתנות, לא שהד, אך הוזכר בספר "שערי ציון" של ר' יצחק דילאטש, חכם בן תקופתו של ר' אשר. בספר "שערי ציון", שהוא ספר היסטורי על חכמי הדורות (בנוסף "יוחסין" או "סדר הדורות"), נאמר, שספר המתנות נכתב ע"י ר' אשר בלי שום פרט נוסף על אותו ר' אשר ולכן אין בטחון, שהכוונה לר' אשר שלנו, אם כי מקורות אחרים (ההקדמות לספרי ההשלמה, אוצר הגדולים ועוד) מייחסים לו את הספר, על סמך ציטוט זה. ספר נוסף, ספר המנהגות, יוחס לרבנו אשר ע"י מקורות שונים (הקדמה ל"השלמה", אוצר הגדולים ועוד), אך כנראה זו טעות, כי בהקדמת ספר המנהגות, כותב בעל הספר: "...וראיתי אני אשר בר שאלו..." והוא "ל" של הספר, בהקדמתו לספר, מודע לטעות זו ומזכיר את האנשים, שטעו בכך והחליפו את אשר בר שאלו באשר בר משולם, מול מקורות כמו הרשב"ש, שציטטו נכון את שם המחבר.

כאבין, אהב גם רבנו אשר חכמות ומדעים והיה בקשרים עם יהודה אבן-תיבון, בעודדו אותו לתרגם ספרים מערבית לעברית. תלמיד אחד ידוע שלו היה אשר בן שלמיה (אוצר הגדולים). ר' אשר נפטר לפני תתק"ע (1210).

מקורות:

מבוא ל"השלמה" מאת י. לובצקי (ניו-יורק תשי"ט), אוצר הגדולים, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ספר המסעות של רבי בנימין (בנימין מטודלה, ניו-יורק תשכ"ד, עמ' ד'), שערי ציון (י. דילטש, עמ' 42), וזכרם לא יסוף מזרעם, אלף מרגליות, משפחות עתיקות בישראל, שם הגדולים, ספרן של ראשונים. ציטוטים מתורת: תמים דעים (סעיף ק"כ), ספר המאורות (מו"ק דף י"ז קונטרס דיני נידוי ועוד ראה במפתח שם), מחזור ויטרי (עמ' 195), חידושי הריטב"א (למשל, קידושין מ"ג, ב"מ י"ב), חידושי הרא"ה (ברכות כ"א), תוספות לבבא קמא דף ס"ד, ספר ההשלמה.

האם ר' אשר הוא מאבותינו?

ר' אשר נחשב לפי מספר מקורות כזקנו של הרא"ה מצד אמו. אמו של הרא"ה, מרת קלרה, היתה לפי מקורות אלו בתו או נכדתו של הרא"ש מלוניל (אלף מרגליות, משפחות עתיקות בישראל, וזכרם לא יסוף מזרעם, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל). הרא"ה בספרי חידושי, מכנה את ר' משולם, אביו של ר' אשר, בתואר "זקננו", אך לא את ר' אשר עצמו: "...פירש אדני הרב אשר בן אדוננו זקננו הרב משולם ז"ל" (ברכות כ"א). לעומת זאת, את ר' אהרן, אחיו של ר' אשר, הרא"ה דווקא מכנה "זקני" (פירוש הרא"ה לע"ז דף ל"ה בקבץ שיטת הקדמונים). לכן, תמוה מאד, מדוע ייחסו המקורות הנ"ל את הרא"ה לרא"ש מלוניל ולא לר' אהרן. עלי לציין, שחידושי הרא"ה נדפסו ברובם בשנים האחרונות וייתכן, שהמקורות הללו לא הכירו אותם. עולה בי החשד, שמא המקורות הללו שיחזרו את כתב היוחסין, לפי הבנתם. מאחר וידעו, שר' משולם היה מאבותיו של הרא"ה, בחרו בבנו המפורסם למלא את החסר בכתב היוחסין. כותבי ההקדמות לספרי הרא"ה, שנדפסו בשנים האחרונות, כבר מייחסים את הרא"ה לר' אהרן. כבר עמדתי על כך, שיייתכן ואימו של הרא"ה, לא היתה אימו של אחיו הגדול ממנו בשנות דור. אחיו של הרא"ה היה אביו של ר' יצחק הלוי, מאבות משפחת הורביץ ואותו ר' יצחק כונה ע"י הרא"ה: "מורי החכם ר' יצחק בן אחי..." . אם בן אחי הרא"ה היה מורו, וודאי האח עצמו היה מבוגר מהרא"ה בשנות דור ולכן לא ייתכן, שאותה מרת קלרה היתה גם אימו.

וכך, כמו במקרה עם הדגים, שהובא לפני ר' אשר, שטען שיש שם ב' ספקות, גם כאן קיימים ב' ספקות: א. אולי ר' אשר אינו סבו של הרא"ה, אלא אחיו אהרן הוא הסב ב. אולי אימו של הרא"ה, אינה אימו של אחיו הגדול ולכן אינה כלל מאימותנו. הסיכוי שר' אשר הוא מאבותינו, הוא נמוך, אך בכל זאת קיים ולכן הקדשתי לו ערך זה.

מקורות:

אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, אוצר הגדולים, תפארת בית דוד, אטלס עץ חיים, אלף מרגליות, משפחות עתיקות בישראל, וזכרם לא יסוף מזרעם, מבוא לחידושי הרא"ה (לברכות מאת י. הלל ולחולין מאת ת. פרוש), חידושי הרא"ה (ברכות כ"א), שיטת הקדמונים פירוש הרא"ה לע"ז (דף ל"ה).

אחיו של הרא"ה: פנחס הלוי או בנבנשתי?

לאחר פסק זמן לתיאור משפחת אם הרא"ה, נחזור לשושלת המרכזית של משפחת הורביץ. אחד מאחי הרא"ה היה מאבותינו.

קבלה היתה ביד משפחות הורביץ ואפשטיין, שהם מצאצאי יצחק הלוי בן אחיו של הרא"ה, ויש הסכמה כללית אצל כל המקורות, שכך הוא. יש מחלוקת בקשר לשמו של אותו אח. חלק מהמקורות טוענים, שיצחק הלוי, אבי משפחת הורביץ, היה בן פנחס הלוי (טל אורות, שמן הטוב, עטרת הלוויים, אלף מרגליות, אוצר הרבנים ועוד) והחלק האחר טוען, שהיה בן בנבנשתי (תפארת בית דוד, משפחות עתיקות בישראל, אטלס עץ חיים, אוצר הגדולים). חלק מהמקורות מודעים לכך, שיש גירסה נוגדת, אך בוחרים לתמוך בגירסתם.

ר' פנחס הלוי נזכר פעמים רבות בכתביו של הרא"ה, שמכנה אותו "מורי אחי ר' פנחס" ומסתבר, שהיה חכם חשוב ופייטן. ר' בנבנשתי נזכר פעם אחת בלבד, כאשר הרא"ה מצטט מדברי "מורי החכם ר' יצחק הלוי בן אחי ר' בנבנשתי" (חידושי הרא"ה כתובות דף ס'). לכאורה, נראה, שצודקים אלו הטוענים, שר' יצחק היה בנו של ר' בנבנשתי. ברם, אין בכך הוכחה חותכת לכך, שר' יצחק אבי משפחת הורביץ היה בנו של בנבנשתי. ייתכן שהיו שני יצחק הלוי במשפחה: האחד מורו של הרא"ה ובנו של בנבנשתי והשני בנו של ר' פנחס ואבי משפחת הורביץ. העובדה, שיש שתי מסורות עקשניות, מקבילות, בקשר לזהותו של האח, שהוא אבי משפחת הורביץ, הביאה אותי להציע פתרון ייחודי, אפשרי.

ייתכן ופנחס ובנבנשתי הם שני שמותיו של אותו אדם. נראה, שאביו של הרא"ה קרא לאחד מבניו על שם אביו, בנבנשתי. ייתכן, שמאוחר יותר, כאשר הבן הפך לחכם ופייטן, אימץ לעצמו שם עברי. מבחינה פונטית, שני השמות אינם רחוקים זה מזה, בפרט בשתי האותיות הראשונות. הערבים אינם הוגים את האות פ', והאות ב' יכולה לשמש לה תחליף. אמנם בימי הרא"ה כבר השתלטה הנצרות על איזור ברצלונה, אך בימי הסב, בנבנשתי, השלטון היה ערבי, והשם הזה צמח תחת תרבות ערבית. די הגיוני, שאם ר' בנבנשתי חיפש לעצמו שם עברי, יבחר ב"פנחס". בפעילותו הרבנית-פייטנית, הקפיד ר' פנחס והקפידו אחרים לכנות אותו בשמו העברי, אך בכל זאת, פעם אחת מצא הרא"ה לנכון להנציח את שם הסב, כאשר הוא מזכיר את אחיו, לא כחכם בפני עצמו, אלא כאביו של ר' יצחק.

הריטב"א ואחרים מתייחסים לר' יצחק החכם כבן אחיו של הרא"ה, בלי לציין את שם האח (הריטב"א קידושין דף י"ט, קרשקש וידאל (בתוך הריטב"א) גיטין נ"ג נ"ח ע"ד).

גם ר' פנחס עצמו נזכר בחידושי הרא"ה פעמים רבות כ"מורי אחי", בלא ציון שם ואפילו בכינויים "רב אחא" או "רב אחאי" ולמדו התוקרים, שהכוונה לפנחס, מציטוטים של חכמים אחרים, המייחסים אותם דברים לר' פנחס. אחד מהחכמים הללו הוא הריטב"א, שהיה תלמידו של הרא"ה, ואם הוא מייחס דברים, שנאמרו בכתבי הרא"ה בשם רב אחא או אחאי לר' פנחס, מן הסתם ידע למי הרא"ה מכון בדבריו (דוגמאות להשוואות לציטוטים מסוג זה נמצא במבוא לחידושי הרא"ה לברכות, או בפירוש המצורף בגוף החידושים ע"י י. הלל). אולי עצם העובדה, שהרא"ה מתחמק מלנקוב בשמו של אחיו, עשוי להצביע על

כך, שהיתה בעייתיות מסויימת עם שמו. פתרון זה, שר' פנחס ור' בנבנשתי חד הם, הוא ייחודי ואין אף מקור שהעלה מחשבה מסוג זה. להפך, יש מקורות המונים בפירוש שני אחים לרא"ה: פנחס ובנבנשתי (תולדות רבנו זרחיה, תפארת בית דוד), אך אין להם הוכחות ממשיות לכך, שהיו אלה שני אנשים נפרדים. הם פשוט הסיקו על קיומם מהציטוטים על פנחס ועל יצחק בן בנבנשתי, שהובאו לעיל. ישנה, כמובן, אפשרות, שהיו אלה שני אנשים נפרדים ואז קבוצה אחת מהמקורות בהכרח טועה. ייתכן, שאכן היה ר' יצחק, אבי משפחת הורביץ בנו של ר' פנחס ור' יצחק אחר, בן בנבנשתי, היה מורו של הרא"ה. אולי קבלו בני משפחת הורביץ בקבלה מדור לדור שר' יצחק, אביהם, היה בנו של ר' פנחס. הקבוצה השניה של המקורות מצאה את הציטוט על "מורי החכם ר' יצחק בן אחי ר' בנבנשתי", בדבריו של הרא"ה ותיקנה את כתב היוחסין בהתאם וכך נכנסה טעות. אם אכן הראשונים צודקים, הרי שיצחק אבי משפחת הורביץ לא היה החכם, שהרא"ה קורא לו מורי, אלא אדם אלמוני בתכלית.

לעומת זאת, ישנה אפשרות, שדווקא צודקים אלה האומרים, שר' יצחק, אבי משפחת הורביץ היה אותו "מורי החכם ר' יצחק בן אחי בנבנשתי". ואז נשאלת השאלה מנין לקחו תומכי גירסת פנחס את גירסתם? אולי הגירסה צמחה מתוך השלמה גרידא, שהציעו כותבי היוחסין לכתב יוחסין מקוטע. הם ידעו, שיצחק אבי משפחת הורביץ הוא בן אחי הרא"ה ומכיוון, שרק פנחס היה מפורסם, "אימצו" אותו כדי להשלים בו את החוליה הלא-נודעה.

מקורות:

אטלס עץ חיים, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (ערך הרא"ה), תפארת בית דוד, אוצר הגדולים (ערך רז"ה), משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם (המלקט את כל הדעות ועל סמך השוואה מספרית של גודל קבוצות-התומכים, בוחר בגירסת פנחס), טל אורות, שמן הטוב, עטרת הלוויים, טוב עין, אוצר הרבנים, מגילת יוחסין וסדר ההתקשרות, מאורי גליציה (הורביץ), חידושי הרא"ה (כתובות ס' ואפשר להעזר במפתחות של שאר ספרי החידושים ובהקדמות), חידושי הריטב"א (העזר במפתח אישים שם, בערכים פנחס ויצחק בן אחי הרא"ה), תולדות רבנו זרחיה

ר' פנחס בן יוסף הלוי

ר' פנחס, אחי הרא"ה, היה חכם ופייטן. על ר' פנחס אפשר ללמוד בעיקר מן הציטוטים מדבריו המופיעים בכתבי הרא"ה ובכתבי הריטב"א, תלמיד הרא"ה. מהציטוטים הללו ניתן ללמוד, כי הרא"ה ראה בו את רבו, בנוסף לרבו המובהק, הרמב"ן. לפעמים מצטט הרא"ה את דברי אחיו בלי להזכיר את שמו, אלא בלשון "מורי אחי", או "רבנו אחא", או "רב אחאי" והמלומדים הסיקו, שהכוונה אליו, מכיוון, שמצאו ציטוטים זהים משמו של ר' פנחס בכתביהם של הריטב"א, ארחות חיים, אהל מועד ועוד (חידושי הרא"ה כתובות פ"ת, ברכות ל"ד מ"ו, כתובות ה'). קשה ללמוד על דמותו של ר' פנחס מדברים אלה, כי הם קצרים למדי ונוגעים למו"מ ההלכתי בלבד.

ר' פנחס היה גם פייטן. הוא כתב "אזהרות" לאמרן בשבת שלפני ראש השנה ועיקרן דיני שופר ועוד מדיני החג וצירף להן פזמון המתחיל ב-"אסיר תקוה", שהוא שיר עידוד לעם ישראל בגלות, לחזק את

עמידתו בכל הצרות שגורמים לו צרי ישראל ולחזק את אמונתו בבוא הגאולה. הדברים התפרסמו במחזור נוסח ברצלונה, שנדפס בסלוניקי, אח"כ ב"מגיד משנה" הלכות עירובין ולאחרונה בספר הזכרון לרב יצחק ניסים (כרך 6) בלוויית פירושים ומאמר על ר' פנחס מאת י. שפיגל. מתברר המאמר מביא הוכחות, שיצירות אלו הן פרי עטו של ר' פנחס שלנו. לגבי ה"אזהרות" הוא מביא ציטוט ממגיד משנה, ששם יוחסו האזהרות לר' פנחס וציטוט נוסף מאהל מועד, שם יוחסו לאחי הרא"ה. לגבי הפזמון "אסיר תקוה", מדגיש מתברר המאמר את האקרוסטיכון (האותיות הראשונות של כל בית יוצרות שם שהוא בד"כ שם המחבר), שפרט לבית הראשון, המתחיל כאן בא', ראשי התיבות של שאר הבתים נותנים את השם: "פנחס הלוי חזק בן יוסף".

יצירות נוספות של ר' פנחס נמצא בספר "גן המשלים והחידות" של ר' טודרוס בר יהודה. בקובץ ז' של הספר, מוצאים חילופי מכתבים בצורת שירים קצרצרים בין ר' טודרוס לר' פנחס. בשירים אלה, המוגדרים כ"שירי קינטור ידידות", מתאר ר' פנחס את שיריו של ר' טודרוס כבת שיר בתולה ועצובה ואת שיריו הוא, כבן שיר רב און. ואכן, לפי הפזמון "אסיר תקוה", ניתן להבין, שר' פנחס היה אדם אופטימי. ר' פנחס מקנטר את חברו, ששיריו הם שירי דיכאון. ר' טודרוס משיב לו: מי שמע על בן שיר? אפילו לשון חכמים מכירה בביטוי בת-שיר ולדעתו, שיריו הם השירה האמיתית.

דברנו לעיל, על כך, שבמאה האחרונה, החלו לדחות את ההשערה, שהרא"ה הוא שחיבר את ספר החינוך על תרי"ג מצוות. אחת הדעות היא, שר' פנחס שלנו הוא שחיבר את ספר החינוך. ההצעה אינה מאד מבוססת, אך יש לה תומכים (ד"ר ישראל תא-שמע במאמרו ב"קרית ספר", אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם) ובהמשך יוקדש הדיון לבעיית זיהוי של מחבר ספר החינוך ושם תידון, בין השאר, גם ההצעה, שר' פנחס הוא המחבר.

שני בנים ידועים לר' פנחס. האחד, יהושע, נזכר בהקדמה ל"פקודת הלויים" של הרא"ה. הרא"ה כותב, שספרו זה, על פירוש הרי"ף לברכות, נכתב לבקשת ר' יהושע בן אחיו פנחס, שהיה סוחר ולא היה לו זמן להעמיק בלימוד. בן אחר, אהרן, כתב פסקים, שנשארו בכתב יד ולא זכו לפרסום ואפילו לא צוטטו ע"י חכמי הדור (אוצר הגדולים).

לא ידוע על בן בשם יצחק מכתבי התקופה, אך לפי אחת ממסורות היוחסין, ר' יצחק אבי משפחת הורביץ, היה בנו של ר' פנחס (ראה "פנחס או בנבנשתי"). לפי המסורת האחרת, היה ר' יצחק זה, בנו של ר' בנבנשתי, אך על ר' בנבנשתי זה לא ידוע מאומה, והצעתי לעיל, שאולי, בנבנשתי היה שמו הלועזי של רבנו פנחס.

מקורות:

אוצר הגדולים (בערכי ר' פנחס ור' אהרן, בנו, אות א' ערך תל"ח וגם בערך "חינוך" אות ח' ערך קכ"ח). מבוא לחידושי הרא"ה לברכות (מאת י. הלל, תש"ס) וגם הקדמת הרא"ה עצמו לברכות, בחידושים עצמם (ראה מפתח אישים שם), חידושי הריטב"א (העזר במפתח אישים שם), גן המשלים והחידות (טודרוס בן יהודה, ירושלים תרצ"ב), ספר הזיכרון של הרב ניסים (כרך 6, מאמר י. שפיגל ושירי ר' פנחס), קרית ספר (כתב עת, תש"ס, מאמרו של ד"ר י. תא-שמע).

מי הוא מחבר ספר החינוך?

ספר החינוך הוא ספר, שעיקרו, טעמיהן של תרי"ג מצוות. הספר מביא את מקורה של כל מצווה בתורה, דיניה, מי חייב בה והזמן והמקום בהם מחייבים במצווה. החלק הייחודי שבו, הוא ניסיון למצוא טעם לכל מצווה ומצווה מהתרי"ג, כולל מצוות, שהיו מקובלות כגזרה משמים, שאין לחפש להן הסבר. המחבר מכנה את ספרו "החינוך", כי לדבריו, הוא חיבר אותו למען הנוער, כדי שיהיה לו במה לעיין בשבת. המצוות בספר מסודרות לפי פרשיות השבוע, כדי לכונן את הנוער להכנס לשגרת לימוד מדי שבת וע"י זה ימנע הנוער מ"להשתגע ברחובות", כלשון המחבר.

מחברו של הספר, שהיה לחביב ונפוץ מאד בעם, נותר אלמוני. המחבר מכנה את עצמו בהקדמתו לספרו: "איש יהודי לוי ברצלוני". זמנו של הספר נקבע לתחילת המחצית השנייה של המאה ה-13, לפי שנת השמיטה (1258) שהוזכרה בו. במשך מאות שנים האמינו חכמים, שמחברו של ספר החינוך הוא הרא"ה. המדפיס הראשון של הספר (ב-1523), כתב בשער הספר את השם "אהרן הלוי מברצלונה". גם בכתב היד העתיק ביותר, שנמצא בספריית הוותיקן, כתוב: "שמעתי שמחבר זה הספר הוא הרב אהרן הלוי זלה"ה" (זמנו של כתב היד 1313). בהדפסות הבאות כבר השמיטו המדפיסים את השם אהרן, אולי מפני, שהשמועה לא היתה מבוססת, והסתפקו בתיאור שנתן המחבר עצמו: יהודי לוי ברצלוני. אך למרות כן, כותבים רבים המשיכו לייחס את הספר לרא"ה במשך מאות שנים (שלשלת הקבלה של דון יחיא, דוד קונפורטי, הש"ך, תולדות הפוסקים של חאנעס ועוד).

במאה האחרונה החלו לעלות פיקפוקים, אם אכן הרא"ה הוא המחבר. למעשה, ראשון המפקפקים היה החיד"א, עוד במאה ה-18, אך לא היה בידי נימוק ולדבריו לא היה הד. המפקפקים החדשים (אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, אוצר הגדולים, מנחת חינוך) העלו נימוקים, בעיקבות עיון בתכנו של הספר, המתמצים בעיקר בשני טיעונים: א. הרא"ה מכנה בכל ספריו את הרמב"ן "רבינו" וכינויים דומים, בהם מכנה תלמיד את רבו המובהק, ואילו בספר החינוך מכונה הרמב"ן "הרמב"ן ז"ל" בלי תארי כבוד של תלמיד לרבו. ב. בעל ספר החינוך תומך מספר פעמים בשיטת הרשב"א. הרא"ה, כזכור, היה בר פלוגתא של הרשב"א ואפילו הקדיש ספר שלם, "בדק הבית", להשגות על דברי הרשב"א. האם ייתכן שהרא"ה יסתור את דברי עצמו? המקורות הללו תומכים בהשערה, שמחבר החינוך היה תלמיד הרשב"א, בעיקר, מפני שהולך בכמה מקרים בשיטת הרשב"א ופעמים אף ציטט דברים שלימדוהו "מוריו ורבותיו" והדברים מתאימים לדברי הרשב"א. זהותו של אותו תלמיד רשב"א עדיין לוטה בערפל. דיון מלא ומסודר בנושא זה, עם מובאות רבות מדברי החינוך והרשב"א אפשר למצוא בהקדמה ל"מנחת חינוך" (ההקדמה מאת הרב דוד מצגר, בהוצאת ירושלים תשמ"ח).

כאן ברצוני לציין, שבניגוד למה שניתן להתרשם מהאמור לעיל, הרשב"א לא היה מקור ההשראה העיקרי של בעל החינוך. בעל החינוך מרבה לצטט ולהסתמך על הרמב"ם ועל הרמב"ן ולפי הניסוח בהקדמה שכתב, הוא מסתמך על שני עמודי העולם, הרי"ף והרמב"ם, שאליהם החליט לצרף כשלישי את

הרמב"ן. הרשב"א לא נזכר בשמו, אלא שאותם מלומדים שהזכרתי, מצאו הד לדברי הרשב"א כמה פעמים בספר החינוך ועל סמך זה הגיעו למסקנה, שתלמיד הרשב"א הוא מחבר החינוך.

הצעה מפתיעה, אם כי פחות מבוססת, העלה ד"ר ישראל תא-שמע במאמרו בכתב העת "קריית ספר" (תש"ס), שם הוא מציע את ר' פנחס זקנו, אחי הרא"ה, כמחבר החינוך. הוא מסתמך על ארבע מצוות (גיד הנשה, שילוח הקן, מעקה ואותו ואת בנו), שטעמיהן מתוארים באופן דומה בספר החינוך ובספר "פקודת הלויים" של הרא"ה משמו של "רב אחאי", שהיה אחד מכינויו של ר' פנחס בכתבי הרא"ה. גם בענין וישט, בנושא שחיטה, נמצא דמיון בין דברי החינוך לציטוט בשם ר' פנחס בכתבי הרא"ה. לדעתו של ד"ר תא-שמע, זה מספיק כדי להוכיח, שר' פנחס הוא מחבר החינוך. לדעת אחרים (ד. מצגר בהקדמה למנחת חינוך וי. שפיגל בספר הזכרון של הרב ניסים) מוגזם לייחס חשיבות כזו לניסוח דומה ב 4-5 מצוות מתוך התרי"ג, כי ייתכן שבעל החינוך העתיק כאן את דברי ר' פנחס, או ששניהם העתיקו ממקור אחר. לדעת המאמינים, שבעל החינוך הוא תלמיד הרשב"א, לא ייתכן, שמדובר בר' פנחס, כי הוא היה אחיו הגדול ומורו של הרא"ה, שהיה בן גילו ובר הפלוגתא של הרשב"א. ייחוסו של החינוך לר' פנחס הוזכר גם בפירוש קבלי על תרי"ג מצוות של ר' אייזיק מקמרנה בשם "אוצר חיים" (בסוף פרשת בהר, בספר היכל הברכה), אם כי, במקום אחר באותו פירוש (שמות כ"ג), הספר מיוחס לרא"ה. אין לדעת על סמך מה כתב אייזיק מקמרנה את מה שכתב. אמנם, גירסה זו, שר' פנחס הוא מחבר החינוך, נראית לא מבוססת, אך "אלף מרגליות" ובעיקבותיו "זכרם לא יסוף מזרעם" מקבלים אותה ללא היסוס.

ועתה, ברצוני להציע מספר אפשרויות, שהמשותף להן, שכולן קשורות במשפחת הרא"ה. ייתכן, שהיתה אמת בשמועה העקשנית, שהרא"ה הוא שכתב את ספר החינוך. את שני טיעוני הנגד, שהועלו לעיל, אפשר לסתור על רקע רצונו של בעל החינוך לשמור על אלמוניותו. המלומדים עומדים על העובדה, שבעל החינוך מתאמץ משום-מה לשמור על אלמוניותו. על רקע זה, אפשר להבין בקלות מדוע לא צירף לרמב"ן תואר, שממנו ניתן יהיה להבין על יחסי מורה-תלמיד שבין השניים. וכיצד נסביר את העובדה, שבעל החינוך מעדיף את גירסת הרשב"א על גירסת הרא"ה? עלינו לזכור, שספר החינוך נכתב לנוער. כאשר הינך מחנך נוער, הינך מוסר בדרך כלל את דעת הזרם המרכזי, את הדעה השלטת ואינך נכנס לפילפולים ולמחלוקות. הרשב"א היה נחשב לגדול מהרא"ה. די הגיוני, שאם הרא"ה יכתוב ספר לנוער, הוא יעדיף לנקוט בשיטת הרשב"א, שהתקבלה כפסיקה מחייבת. לדוגמא: במצוות איסור טריפה, מצווה ע"ט (מהדורת שעוועל), מספר בעל החינוך, שסירכא תלויה כשירה "ויש מי שטורפה ואנו נוהגים בה היתר". הרא"ה הוא שטורפה ב"בדק הבית" ב' ג'. לדעתי, לא מן הנמנע, שבעל החינוך מפנה את הקורא לדברי עצמו, שסותרים את המנהג המקובל, אך מודה שהמנהג המקובל הוא "אנו נוהגים בה היתר", כי זה מה שאמור הנוער לדעת. את הספר "בדק הבית", בו משיג הרא"ה על דברי הרשב"א, ניתן לראות כתרגיל אינטלקטואלי, בו מנסה הרא"ה להעמיק בדברי הרשב"א ואף להתעמת עימם, כפי שעשה הרז"ה לדברי הרי"ף בספרו "המאור". ברור, שמקומם של פילפולים אלו לא יכירם בספר לנוער. מחבר החינוך אף כותב בהקדמה, שהספר נועד רק להעיר את רוח הנוער ואם בשלב מאוחר של חייו, הנער יגדל ותורתו תהא אומנותו, הוא יוכל להתפלפל בה (מצווה ת"פ). מכאן, אולי יובן, מדוע בחר הרא"ה להסתיר את זהותו בספר החינוך, כי היאך יעשה עצמו לחוכא ואיטלולא, בעודו סותר את דברי עצמו?

כאשר הוא מצטט את דברי הרשב"א הוא משתמש בניסוחים משתנים ובלתי מחייבים כמו "כאשר ילמדנו מורינו ורבותינו", או "חכמי הדור", כלומר, לא מורו האישי, אלא מורי הדור.

האפשרות השניה, שברצוני להציע, היא, שגם הרא"ה וגם ר' פנחס היו שותפים לכתיבת הספר ואולי אפילו היה זה מפעל משפחתי, שיזם אותו אחד מבני המשפחה והצטרפו אליו כל בני המשפחה. לפי שיטה זו, הסיבה, שמחבר הספר מכנה עצמו "לוי ברצלוני", אינה רצון עז לשמור על אלמוניות, אלא פשוט הדרך הטובה ביותר לבטא את זהות המחבר. תמיכה לרעיון זה אפשר למצוא בפירוש "אוצר החיים", שהוזכר כבר לעיל, ובו לגבי מצווה מסויימת בסוף פרשת בהר, מייחס המחבר את הדברים ל"חכמת רבנו פנחס בספר החינוך", בעוד שלגבי נושא אחר, מייחס את החינוך לרא"ה (שמות כ"ג). מסקנן מאד לדעת, מנין שאב מחבר הפירוש את המידע על "חכמת ר' פנחס". ההקדמה הכפולה לספר החינוך (אגרת ומבוא) ואי אחידות בניסוחים עשויים לתמוך ברעיון זה. אמנם, המחבר כותב לרוב בלשון יחיד, אך נמצא גם לשון רבים כגון "כתבנו", "מורינו ורבותינו" ועוד.

אפשרות שלישית היא, שמחבר הספר אכן היה אהרן הלוי, אך לא היה זה הרא"ה. לר' פנחס היה בן בשם ר' אהרן, שלדברי "אוצר הגדולים" כתב פסקים על מסכתות שונות והם מונחים באוצר ספרים ולא צוטטו ע"י הפוסקים. ייתכן ור' אהרן זה, שהיה איש צנוע מאד, הוא מחברו של ספר החינוך. והרי לנו, אהרן שהוא גם לוי וגם ברצלוני. הכתוב "שמעתי שמחבר זה הספר הוא הרב ר' אהרן", שנמצא בכתב היד שבספריית הוותיקן, עשוי להתאים לו. מדוע בחר ר' אהרן זה לשמור על אלמוניותו? אולי מפני שתמך בדעת הרשב"א והעדיפה על דעת הרא"ה, דודו, ואולי גם על דעת ר' פנחס, אביו, שהרא"ה ראה בו את מורו. העובדה שכתביו שכוחים באוצר ספרים כלשהוא והפוסקים לא ציטטו מהם, עשויה להצביע על אדם צנוע מאד. גם מחבר החינוך משתקף מההקדמה לספרו כאדם צנוע, "תלמיד התלמידים", כדבריו. חבל, שאין באפשרותי לעיין בדברי תורתו של ר' אהרן בן פנחס, השכוחים היכששהו, כדי לבדוק, אם יש דמיון בניסוח בין דברי ר' אהרן זה ודברי בעל החינוך. טביעות ניסוח של בעל החינוך מצאתי למשל, כאשר הוא מפנה אותנו ל"פרק ראשון מקמא" או, "מבתרא", כאשר מחברים אחרים, כולל הרא"ה, מפנים אותנו ל"בבא קמא" ו"בבא בתרא". אילו מצאתי טביעה כזו באותם כתבים שכוחים, היה הדבר עוזר לקבוע, שמחבר החינוך הוא ר' אהרן בן פנחס.

מקורות:

מנחת חינוך (י-ם תשמ"ח, הקדמה מאת ד. מצגר), קרית ספר (תש"ם-מאמרו של י. תא שמע עמ' 787), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (ערך אהרן הלוי הרא"ה), אוצר הגדולים (חינוך), היכל הברכה (אייזיק ספרין מקמרנה, פירוש אוצר החיים עמ' רפא), ספר הזכרון לרב ניסים (כרך 6, מאמר של י. שפיגל), פקודת הלוויים (מינץ תרל"ד עמ' צג-צה), אלף מרגליות (פנחס), וזכרם לא יסוף מזרעם (פנחס), מבוא ואגרת בראש ספר החינוך מאת המחבר, מבוא לחינוך (מאת ח.ד. שעוועל, י-ם, תשמ"ו), גם צילום כתב היד העתיק ביותר מספריית הוותיקן מופיע בהוצאה זו)

ר' יצחק הלוי

רבי יצחק הלוי הינו החוליה האחרונה בשושלת חכמים מספרד-פרובנס, שהם אבות משפחת הורביץ, משפחת השל"ה הקדוש. בהמשך, נמצא את המשפחה במרכז אירופה, בחלק ה"אשכנזי" של העולם היהודי.

מעט מאד ידוע על ר' יצחק. הוא מוכר בעיקר, מן הציטוטים מדבריו בכתבי חכמים אחרים, כמו הרא"ה, דודו, ותלמידו הרא"ה, הריטב"א וקרשקש וידאל. הרא"ה מכנה אותו: "מורי החכם ר' יצחק ז"ל בן אחי ר' בנבנשתי" (חידושי הרא"ה כתובות דף ס') ומכאן ניתן להסיק, שכן אחיו זה היה מבוגר ממנו, או לפחות בן גילו והרא"ה למד ממנו, כפי שלמד מאחיו פנחס, שגם הוא צוטט בתואר "מורי" בכתבי הרא"ה, אם כי מורו המובהק של הרא"ה היה הרמב"ן. הריטב"א מצטט את ר' יצחק פעמים רבות ומכנה אותו בתואר "חכם" ולא בתואר "רב". מעיון בציטוטים, הקצרים למדי, של דבריו, נראה, שהרבה לעסוק בדיני ממונות ויש המאמינים, שאף כתב ספר בשם "תורת הבית", שהוקדש לדיני ממונות (אוצר הגדולים, אטלס עץ חיים, וזכרם לא יסוף מזרעם). הם מסתמכים על ציטוט ב- "נימוקי יוסף", שבו כותב המחבר: "כך כתב הר"ר יצחק הלוי בספר תורת הבית שלו" (בבא בתרא דף ע"ט). הספר "תורת הבית", המוכר בימינו, הוא ספרו של הרשב"א, שאינו עוסק בדיני ממונות ולא מן הנמנע, שר' יצחק שלנו כתב גם הוא ספר, שלא שרד. מהכתוב בנימוקי יוסף, אין כל ביטחון, שמדובר דווקא בר' יצחק שלנו, מאחר והוא אינו מזכיר את קרבתו לרא"ה, בניגוד לריטב"א ולקרשקש וידאל, המכנים את ר' יצחק "בן אחיו של הרא"ה" או "קרובו של הרא"ה" (חידושי הריטב"א קידושין י"ט וכ"ג, מגילה כ"ו, יבמות פ"ג, חידושי קרשקש וידאל גיטין ע"ד נ"ח נ"ט ועוד). ר' יצחק נפטר לפני הרא"ה, כי הרא"ה מזכירו בלשון ז"ל. יש מסורת שנפטר ב-1293. מכיוון שהרא"ה ובני משפחתו חיו בברצלונה, ניתן להניח שגם ר' יצחק חי בספרד, אך יש מקור (מש' עתיקות בישראל), שקבע משום מה את מקומו כנרבונא, שבפרובנס, לדעתי, ללא בסיס. היה אמנם ר' יצחק הגדול מנרבונא, שכתב ספר, אך אין סיבה לחשוב, שזה יצחק שלנו. מהציטוט, שהבאתי בראש הדף, מחידושי הרא"ה, ניתן ללמוד שר' יצחק היה בן בנבנשתי. מאידך, במספר רב של כתבי יוחסין של משפחות הורביץ ואפשטיין, שמו של אבי ר' יצחק היה פנחס (שמן הטוב, אלף מרגליות, עטרת הלוויים ועוד). לעומתם, יש כתבי יוחסין, שאכן נוקבים בשמו של בנבנשתי (אטלס עץ חיים, תפארת בית דוד ועוד) וכבר דובר בנושא זה בעמודים קודמים. לכן, גם הצעתי לעיל, שפנחס ובנבנשתי הם שני שמותיו, העברי והלועזי, של אותו אדם. אם ר' פנחס ור' בנבנשתי הם אנשים שונים, הרי ר' יצחק "מורו" של הרא"ה הוא בנו של בנבנשתי (כעדות הרא"ה עצמו). אלה הטוענים, שאבי משפחת הורביץ היה בנו של פנחס, חייבים להאמין שהיה זה ר' יצחק אחר, לא רבו של הרא"ה. לצערי הבחנתי, שחלק מהמקורות, מייחסים את ר' יצחק לפנחס וגם מכבדים אותו בתואר מורו של הרא"ה ולדעתי, יש כאן כשל לוגי.

מכל מקום, כל המקורות מסכימים, שר' יצחק בן אחי הרא"ה, הוא אבי משפחת הורביץ. ר' יצחק הלוי נפטר בסוף המאה ה-13. ישעיהו איש הורביץ, מייסד משפחת הורביץ, שקנה את העיר הורביץ שבמרכז

אירופה ונתן למשפחה את השם, חי בסוף המאה ה-15. מי היו האנשים המקשרים בין שני האישים הללו, שמאיתיים שנה מפרידות ביניהם? מתי עברה המשפחה מספרד למרכז אירופה? כאן רב הנסתר. לא ידוע בוודאות, מי היו בניו של ר' יצחק. "אוצר הגדולים" הציע, את משה הלוי ושמואל הלוי, בני יצחק הלוי, שהיו חברים בבית דינו של הרשב"א בברצלונה (ואולי הם שכתבו את ספר החינוך?). גם "אטלס עץ חיים" מאמץ את ההצעה, אך בכתבי היחס של משפחת הורביץ, אין הם נזכרים כלל.

מקורות:

אוצר הגדולים, משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, תפארת בית דוד, וזכרם לא יסוף מזרעם, מבוא לחידושי הרא"ה מאת י. הלל (תש"ס), חידושי הריטב"א וקרשקש וידאל (מקומות רבים, ניתן להעזר במפתח אישים בראש ספרים אלה), נימוקי יוסף (בתוך התלמוד בבלי ב"ב ע"ט), אטלס עץ חיים, שמן הטוב, שם הגדולים, עטרת הלוויים, מאורי גליציה (הורביץ).

מיצחק הלוי ועד ישעיהו הלוי איש הורביץ

במאתיים השנה, 1300-1500, הידע על המשפחה מעורפל. בסוף המאה ה-13, מצאנו את ר' יצחק הלוי, סוגר שושלת מפוארת של חכמים בספרד ובפרובנס, מצאצאי הרז"ה ובסוף המאה ה-15, אנו מוצאים את ישעיהו הלוי איש הורביץ, הנחשב כמייסד משפחת הורביץ, במרכז אירופה. לפי כל כתבי היוחסין, ישעיהו איש הורביץ הוא חוטר מגזע יצחק הלוי, אך מעט מאד ידוע על הדורות המקשרים בין שניהם.

מספר כתבי יוחסין יודעים שם אחד בלבד: יוסף (שמן הטוב, תפארת בית דוד, טל אורות) ואינם תורמים דבר בעניין זמנו ומקומו. במקור אחד הוא מכונה: יאסקא, מה שאולי יכול להצביע על מקום מושב אשכנזי. ב"משפחות עתיקות בישראל" ובעקבותיו במספר מצומצם של מקורות, אנו מוצאים שם נוסף בין ר' יצחק הלוי ליוסף: ר' בנבנשתי. לא ברור מניין לקח מחבר הספר את השם הזה, אך לפי שמו, נראה, שר' בנבנשתי זה חי עדיין באיזור ספרד. לא ברור מתי הגיעה המשפחה מספרד למרכז אירופה. יש מקורות של תולדות משפחת הורביץ, שהעריכו לתומם, שהמשפחה הגיעה למרכז אירופה בגירוש ספרד המפורסם של 1492, אך בהמשך נראה, שהמשפחה כבר היתה בעלת ותק באיזור פראג, בימי הגירוש המפורסם מספרד, כך שוודאי הוא, שהמשפחה הגיעה לפראג הרבה לפני הגירוש.

ר' ישעיהו איש הורביץ נפטר כנראה ב-1514. לפי רוב המקורות, שם אביו היה: משה (האנציקלופדיה העברית, הנספח לטוב עין, משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות ועוד). חלק מהמקורות רושמים: בן משה (בן אשר?) ומניתוח דבריהם, ניתן להבין, שהכוונה שאולי שם אביו של משה היה אשר, אם כי, צורת הכתיבה הזו יכולה גם להתפרש, שישעיה היה בן משה או בן אשר. רק לפי מקור אחד, שם אביו של ישעיה איש הורביץ היה: אשר. מקור זה הוא ספר ייחודי בשם

"כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג". בספר זה מביא המחבר, אוטו מונלש, כתובות רבות ממצבות בית העלמין בפראג וכדי להעשיר את הידע לגבי כל אחד מהאישים הנזכרים במצבות, הוא מביא שפע של מסמכים ותעודות, הנוגעים לאישים הללו, ממועצת העיר פראג וציטוטים מ'ממור-בוך', שהוא ספר זכרון של בית הכנסת אלטשול או אלטנוישול. במסמכים אלו נמצא פרטים על עסקות נדל"ניות שונות, על סדרי הקהילה, שמות נושאי תפקידים ועוד שפע פרטים, ההופכים סדרה של שמות לסיפורים, המציירים לנו את חיי הקהילה בפראג ואת חיי משפחת הורביץ, שתפסו מקום מרכזי באותה קהילה, בפרט. כאמור, לפי מחברו של ספר הכתובות מבית העלמין, היה שם אביו של ר' ישעיה, אשר, אשר בן יוסף הלוי (ואולי זהו אותו יוסף/יאסקא הנזכר לעיל).

מנסינו האישי חוותי, שאפשר לבלבל בין "משה" ל"אשר", כאשר השמות כתובים בכתב יד לא ברור, כאשר הנטייה היא לקרוא בטעות במקום "אשר": "משה", התדיר יותר. לזכותו של מחבר "כתובות מבית העלמין" ניתן לזקוף את עושר המסמכים, מהם הוא טווה את התצרף שלו, בעוד שלמקורות הטוענים, ששם אביו של ישעיה היה משה, כמעט אין אסמכתאות. הייתכן שאחד מהם קרא בטעות "משה" ברשימת יוחסין כלשהיא והנחיל את הטעות לשאר כותבי היוחסין? מחבר הספר על הכתובות מבית העלמין, אינו מזכיר כלל את גירסת 'משה' המקובלת והמקורות האחרים אינם מזכירים אותו ואינם מתווכחים עימו.

אמנם ניתן לזקוף לזכות מחבר ספר הכתובות את עושר האסמכתאות, שהוא מביא ומצטט, אך מעיון בציטוטים וגם מקושי למצוא את האסמכתאות המצוטטות, גופן, אינני יכולה לקבוע, שהפאזל שבנה, מדויק. קבוצת מסמכים מארכיון מועצת העיר, הכתובה לועזית, המצורפת בסוף הספר, אינה תורמת תשובה לשאלה שלנו, אם כי תורמת פרטים שונים על האיש. הסיבה נעוצה בשמות הלועזיים בהם היו מכונים היהודים במסמכים אלו ורק מהשוואת פרטים במסמכים הלועזיים ובמסמכים יהודיים, ניתן לדעת במי מדובר. לפי אוטו מונלש, מכונה אשר, אביו של ישעיה הורביץ, במסמכים של מועצת העיר פראג: זלמן הורו'בסקי (שם המזכיר את שם העיירה הורוויץ במבטא צ'כי, האורז'אוויצע. העיירה הורביץ היתה סמוכה לפראג ובני המשפחה נקראו על שמה). לטענתו של א. מונלש, קביעתו שזלמן הוא אשר, מבוססת על השוואות פרטים בין המסמכים העבריים והלועזיים, שעשו הוא וחוקרים אחרים. שני מסמכים עבריים, התומכים לדבריו בגירסת 'אשר', הם קשים לאיתור. מאחד מהם 'ממור-בוך' של בית הכנסת, מצטט המחבר: "אשר בן יוסף הלוי (אבי הנ' ישעיה והנ' מאיר)". קשה לדעת האם ההערה שבסוגריים, מופיעה ב'ממור-בוך' עצמו, או שהיא תוספת הסבר של מחבר ספר הכתובות מבית העלמין. אינני יודעת, היכן אפשר למצוא את הממור-בוך כדי לבדוק את הסוגיה ואפילו אם אכן ההערה הופיעה במקור, כיצד נוכיח שאותו ישעיה, הנזכר בתוך הסוגריים, הוא אכן אבי סבו של השל"ה? לפי הספר, לאשר היו אחים רבים בפראג ולכל אחד היה בן בשם ישעיה, אולי ישעיה בן אשר הוא קרוב של ישעיה שלנו ולא דווקא הוא עצמו? מסמך שני הוא הקדשה על סידור, שישעיה תרם להדפסתו ושם כתוב לדברי מונלש "ישעיה בן אשר". הסידור הוא עתיק מאד ואיני יודעת אם ניתן לאתר. בקטלוג הספרים של הספריה הבדוליאנית באוקספורד (בעריכת שטיינשניידר), מופיע אכן סידור כזה, שנדפס בפראג ובין המעורבים בהדפסתו

יש. בן אשר, בלי שם משפחה. לעומת זאת, לפי מחבר הנספח ל"טוב עין", ישעיה שלנו תרם להדפסת חומשים עם פירוש רש"י, הראשונים שנדפסו בפראג, בשנים 1515-1518 ושם כתוב: "ישעיה בן משה", אם כי, גם הוא לא ראה במו עיניו את החומש והעתיק מכלי שני או שלישי. באותו קטלוג בודליאני, מוזכרים החומשים הללו, אך אין שם כלל איזכור של ישעיה בין המעורבים בהדפסה. כאשר נדון בישעיה איש הורביץ, נלמד, שר' ישעיה הכטיח תרומה, אך עיכב אותה ונפטר ובנו סרב בתוקף לעמוד בהבטחה ולכן מן הסתם הושמט שמו מרשימת המדפיסים הרשמית. שמו נזכר אולי רק בנספח ההתנצלות (ראה פרק ישעיה).

מתוך החומר המופיע ב"כתובות מבית העלמין בפראג", נוכל לשאוב מעט ידע על קורות המשפחה לפני ישעיה איש הורביץ. אביו של ישעיה נזכר בפעם הראשונה בתעודה של מועצת פראג משנת 1481. בתעודה זו הוא מכונה "זלמן הורז'ובסקי השופט היהודי של היהודים". בשנת 1485 קנה השופט עם עוד שני יהודים מגרש בשביל הקהילה היהודית. בשנת 1490 תיווך השופט בהעברת בעלות על בית גדול של רב בשם פנחס לחתנו של פנחס, מאיר הורז'ובסקי, שהיה גם בנו של השופט אשר-זלמן. אותו בית יהפוך בעתיד ל"פנחס שול" המפורסם (בית כנסת העומד על מכונן עד היום וניתן לבקר בו בפראג). מתיאורים אלה וגם מתיאורי משפחתו הענפה של אשר-זלמן המתוארת בספר, ניתן להבין, שהמשפחה כבר היתה מבוססת בפראג זמן רב לפני גירוש ספרד המפורסם. ייתכן שהמשפחה ברחה מספרד בגירוש חלקי קודם, שהתרחש בספרד מאה שנה קודם הגירוש המפורסם, או שעזבה את ספרד בזמן כלשהוא, מרצון, כאשר חש אחד מאבות המשפחה, שמצב היהודים בספרד מתערער. רוב העסקאות הנדל"ניות המתוארות בתעודות מועצת פראג, אינן עסקאות מסחריות לשם התעשרות, אלא העברות במסגרת ירושה והעברת חלקי דירה של אחים יורשים לאחד האחים, שכבר מתגורר בבית. ייתכן שמעקבים אלו אחר גלגולי הרכוש, בעיקר בית הכנסת 'פנחס-שול' המפורסם, הביאו את החוקרים למסקנתם הנחרצת, שאשר-זלמן הורז'ובסקי, הוא-הוא, אביו של ישעיה איש הורביץ, שבניו שיפצו את בית הכנסת והפכו אותו למפואר ומפורסם וקרבתם לשל"ה וודאית. בשנת 1505 היה עדיין ר' אשר בחיים, כפי שמעידה מצבת בתו, שרה (שמו לא רשום שם עם התוספת ז"ל), אך ב-1507 יש תיעוד של העברת חלקי בית ליורשים שונים, לפי צוואתו, מכאן שנפטר בין השנים הללו. מצבתו של ר' אשר עצמו לא נמצאה. אגב, במצבת בתו, שרה, הוא נזכר בשם הורוויץ.

על הקטע הבא ניתן לדלג לאלו, שאינם מעוניינים להתייגע בהעמקת יתר. אחת המצבות בספר (מס' 10) היא מצבה של "מאיר הלוי הורוויץ", שרשום גם כ"מאיר בר אשר" ולדעת המחבר הוא אחיו של ישעיה שלנו. התאריך על המצבה הוא כסלו רנ"א, 1490 (לפי הספר גל-עד, שבו נחשפה לראשונה מצבה זו). לדעת אוטו מונלש, התאריך שגוי, כי מאיר חי עדיין ב-1519 והמצבה מטושטשת. לדעתי, הדבר מצביע, שאולי מאיר מהמצבה אינו אחיו של ישעיה שלנו, אלא מאיר בר אשר אחר. אותם שמות: מאיר, ישעיה, אשר, חוזרים רבות בתוך משפחת הורביץ המורחבת, באותם ימים, וכך תורמים בלבול. הזכרנו כבר, שרוב המקורות קובעים, ששמו של אבי ישעיה שלנו היה דווקא משה ולא אשר ואילו שם אביו של משה היה אשר. ישנה אפשרות, שאשר "השופט" היה אכן הסבא של ישעיה שלנו והיו לו בנים אחדים: 1. מאיר, בעל המצבה שאכן נפטר ב-1490 הוא אינו אחיו, אלא דודו של ישעיה שלנו.

2. ישעיה, שהוא אינו ישעיה שלנו, אלא דודו של זה (כזכור, א. מונלש הביא ציטוט מממור-בוך, שאשר בן יוסף היה אבי הנ' ישעיה והנ' מאיר)

3. משה, שהוא אביו של ישעיה שלנו. החתימה על הסידור "ישעיה בר אשר", שהוזכרה לעיל, עשויה להיות של דוד מס' 2 ואכן בכל הספרים על תולדות משפחת הורביץ הידועה, מזכירים את מעורבותו של ר' ישעיה בהדפסת חומשים ולא בהדפסת סידור.

במסורת של משפחת הורביץ, ישעיה איש הורביץ היה הראשון, שאימץ את שם "הורוויץ" כשם משפחה. מאיר, שנזכר לעיל, נזכר על המצבה בשם "הורוויץ". מאיר זה, היה אחיו של ישעיה לפי אוטו מונלש ואולי אפילו דודו, לפי מה שהצעתי בקטע הקודם, כך שמסתבר, שהשם הורביץ לא החל ביסעיה איש הורביץ. גם על מצבת שרה, האמורה להיות בתו של אשר, מופיע השם הורוויץ צמוד לשמו של אביה.

אשתו הראשונה של אשר נקראה מינדל בת משולם ואח"כ נישא עם זלסקה, ששם בעלה הראשון היה משה והיא מסרה לאשר את ביתה, לפי אחת התעודות. משה??? שם זה פותח אפשרויות כגון: משה היה אביו הביולוגי של ישעיה, בעוד אשר אביו המאמץ.

לסיכומי של דבר, קשה להכריע בעניין שמו של אבי ישעיה. לפי המסורת הנפוצה ביותר (מש' עתיקות בישראל, אלף מרגליות, שלשלת היוחסין) ישעיה היה בן משה בן אשר בן יוסף נכד בנבנשתי בן או נכד יצחק הלוי וכך הצלחנו למלא, לפחות בארבעה שמות, את החלל בן מאתיים השנה 1300-1500.

מקורות:

האנציקלופדיה העברית (הורביץ), טוב עין (הנספח תולדות מש' הורביץ מאת צבי הורביץ), כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג (אוטו מונלש, ירושלים תשל"ח), אלף מרגליות, וזכרם לא יסוף מזרעם, שמן הטוב, תפארת בית דוד, טל אורות, אוצר הגדולים (רו"ה), פאר מרדכי, שלשלת היוחסין.

ישעיהו איש הורביץ

לפי מסורת משפחת הורביץ, היה ישעיהו איש הורביץ מייסד המשפחה והוא הראשון, שקרא למשפחה ע"ש העיירה הורביץ, שבמדינת בוהמיה, שהיתה כנראה העיר הראשונה בה התגוררה המשפחה לאחר בריחתה מספרד. בערך הקודם, למדנו לדעת, שייתכן שבני משפחה קודמים כבר נקראו בשם זה. האגדה מספרת על ישעיה, שברח מספרד, אולי אפילו בגירוש הגדול של שנת 1492, כשהוא עתיד נכסין, התיישב בעיירה הורביץ, הסמוכה לפראג ואולי אפילו קנה אותה (משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, שלשלת היוחסין). לפעמים האגדה הקדימה את הארוע לאביו (פאר מרדכי). ניכר בכל הסיפורים הללו ניסיון של בני משפחת הורביץ להתחיל את הסיפור ממקום כלשהוא, בלי שהיה להם ידע ממשי. הראשון שהיה ידוע כראש שושלת הרבנים הידועים, מבני הורביץ, היה ר' ישעיה וממנו ניסו כותבי היוחסין להתחיל את הסיפור. לעומת זאת, מצביע הספר "כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג" על כך, שהמשפחה כבר היתה מבוססת בפראג מזה שנים ונראה, שעברה מספרד הרבה לפני גירוש ספרד של 1492. היחיד מבני המשפחה העשירה, שייסד שושלת של רבנים מפורסמים, היה ישעיה שלנו ומכיוון, שרק רבנים מפורסמים שמרו בקפידה על רישומי יוחסין, נוצרה האגדה, שממנו התחיל שם הורביץ. רוב הרבנים המפורסמים הנושאים שם הורביץ הם מזרעו, אך לא בהכרח, שכל אדם הנושא שם הורביץ, הוא מזרעו.

תחילת ימיו עלומה למדי. לא ידוע היכן ומתי נולד. לפי הפרטים הידועים על חייו נראה, שנולד סביב 1450. לא ברור אם אכן "קנה" את העיירה הורביץ ומתי עבר ממנה לפראג עצמה. עדויות על חייו ניתן למצוא רק מימיו בפראג. בפראג היה נחשב לאדם עשיר, נדבן, מכובד על הבריות ובעל מעמד חשוב בקהילה וגם אצל השלטונות. הוא גר בבית גדול, ב"רחוב הזהב", שכונה כך, כי עשירי הקהילה גרו בו. ר' ישעיה איש הורביץ היה מעורב בסיפור על הדפסת החומשים הראשונה בבית דפוס חדש, שקם בפראג (הנספח לטוב עין ותולדות משפחת הורביץ של פרידברג). קבוצת אנשים, שכינו עצמם "מחוקקים" (ביטוי בן התקופה למדפיסים), יזמו הדפסת חומשים עם פירוש רש"י, בבית הדפוס של גרשון הכהן, שהוקם לא מכבר בפראג. היה זה קרוב לסוף ימיו של ר' ישעיה ב-1514. ר' ישעיה ועוד שני אנשים התחייבו לממן את ההדפסה. אחד מהתורמים עקר לרוסיה ומינה את גיסו לתורם במקומו, אך אותו גיס סרב לתת את חלקו וגם ישעיה שלנו עכב חלק מן הסכום, כך שהצליחו להדפיס רק את שני החומשים הראשונים, בראשית ושמות. בשנים אלו נפטר ר' ישעיה והמדפיסים פנו אל בנו הבכור, שירש את ביתו הגדול והמפואר ברחוב הזהב, בבקשה להמשיך במימון והוא השיב: "אבי ייסר אתכם בשוטים ואני אייסר אתכם בעקרבים". בסופו של דבר מימנו המחוקקים (כך הם מכנים עצמם בנספח לחומשים) את הסכום מכיסם והוציאו לאור את שאר החומשים ב-1518. כל אותו סיפור רשום בהתנצלות, שרשמו אותם "מחוקקים" בסוף החומשים, להסביר לכאורה, את סיבת העיכוב בהוצאה לאור. "תולדות משפחת הורביץ" מביא את נוסח ההתנצלות הזה מכלי שני או שלישי (כי מן הסתם החומשים הללו כבר לא קיימים) ושם נזכר "ישעיה בן משה". בין מקורותיו הוא מזכיר את קטלוג הספריה הבודליאנית בעריכת

מ. שטיינשניידר. עיינתי שם ובערך 31 מצאתי חומש עם פירוש רש"י, שנדפס בפראג ב-1518 ובו שמות המעורבים בהדפסה, הוזהים בחלקם לאותם שמות מהסיפור המופיע בתולדות משפחת הורביץ, אך שמו של ר' ישעיה נעדר כליל. כנראה כעסו המדפיסים על שתרומתו לא ענתה על הציפיות והסירו את שמו. לפי "כתובות מבית העלמין...", היה ר' ישעיה מעורב גם בהדפסת שני סידורים. האחד, היה הספר העברי הראשון שהודפס בפראג והוא סידור שהודפס ב-1512 (שוב, בעיון בקטלוג ערך 2064, שאליו הופנית ע"י המחבר, לא נמצא שמו) והסידור השני הוא סידור שהודפס ב-1515 ושם אכן מופיע בין המדפיסים יש. בן אשר, ערך 2065.

לפי המקורות, היה ר' ישעיה בר-אוריין, אך לא נראה שעסק ברבנות (עטרת הלוויים ועוד). לא ברור מה היו עסקיו. במצבה של אשתו ובספר הזכרון של בית הכנסת הוא מכונה "קצין", שהוא כינוי לאנשים שאינם בעלי השכלה רבנית, אך הם בעלי מעמד חשוב בקהילה. הספר מביא גם דבר קניית שני בתים בשנים 1488 ו-1493 ע"י ישעיה. בתעודות לועזיות של מועצת העיר הוא מכונה "מונקה". אשתו של ר' ישעיה היתה רבקה בת יום-טוב וידוע עליה רק, שנפטרה ב"ט סיוון רע"ה (1515) ומצבתה מצויה בבית הקברות היהודי בפראג ושם היא מכונה "החסידה והצנועה".

שנת מותו של ר' ישעיה איש הורביץ נקבעה ע"י רוב המקורות ל-1514 למרות שאין אסמכתא ממשית לכך. מצבתו של ר' ישעיה לא נמצאה בפראג ולכן אין לדעת בוודאות את שנת פטירתו ואת שם אביו. ישנן הוכחות נסיבתיות לכך, שנפטר בסוף 1514 או בתחילת 1515. במצבת אשתו, שנפטרה באמצע 1515, רשום בעלה "הקצין ישעיה הורוויץ ז"ל". מאידך, ידועה מעורבותו בהדפסת החומשים ב-1514. מכך, הוסק, שנפטר בסוף 1514 או בתחילת 1515.

אנו מוצאים רבים מראשוני הורביץ, שנקראים בשם ישעיה ומעניין על שם מי נקראו, כי במשפחת הרא"ה והרז"ה לא נמצא שם כזה. בקשר לכך, ראוי לשים לב, שבמשפחת הרז"ה רווחו השמות: יוסף, זרחיה ויצחק ואילו בין ראשוני הורביץ נמצא: ישעיה, שבתאי ויעקב, שאיני יודעת מה מקורם, אולי במשפחות מצד האם. לעומת זאת, ראוי להזכיר כאן, שבין בניו של ישעיה שלנו היו אהרן, פנחס ויוסף, שהם דווקא שמות, שהיו במשפחת הרא"ה.

לר' ישעיה שלנו היו שבעה בנים. רק הבכור והצעיר היו מפורסמים ויצרו שושלות של חכמים. הבכור, אהרן משולם, שכונה גם זלמן, ירש את השפעתו של אביו בקהילה ואילו הצעיר, שבתאי, היה הגדול מכולם בתורה והוא מאבות השל"ה הקדוש ומאבותינו.

ר' אהרן משלם זלמן נולד בערך ב-1470. הוא היה האדם העשיר ביותר בקהילה, נדבן גדול, אך בד בבד גם אישיות כוחנית. כבר ספרנו לעיל, שרב בשם פנחס, מסר חלק מביתו הענק לחתנו, מאיר הורביץ, שהיה דודו של אהרן. חלק אחר מסר לבתו אסתר, שנישאה עם אותו אהרן. עם הזמן הפך הבית כולו לרכושו של אהרן. ידוע שכבר ב-1492 תיפקד הבית כבית כנסת, אך מאוחר יותר, שיפץ אותו אהרן משלם והפך אותו לבית-כנסת בסגנון רנסנס, שבנייתו נשלמה ב-1535 וכונה "פנחס-שול" ועד היום עומד על כנו ואפשר לבקר בו בפראג. בכתובת שרשומה על לוח זכרון בבי"כ נזכר אהרן משלם בן ישעיה הורוויץ "מן הנסיכים והסגנים". בית הכנסת נקרא ע"ש אח של אהרן, פנחס. מדוע נקרא דווקא על שמו? לפי המקורות ניתן להתרשם משתי גירסאות: לפי אחת מהן, פנחס תרם את הסכום הסופי לבניית בית

הכנסת, ומי שגומר את המלאכה, היא נקראת על שמו (טוב עין). לפי גירסה אחרת, נפטר פנחס בגיל צעיר ולכן ייתכן, שהשם נקבע לזכרו (כתובות מבית העלמין). אגב, ברצוני להזכיר כאן, שבעל הבית המקורי, שהעביר את הבית לרשות משפחת הורביץ היה המגיסטר פנחס ואולי הבית נקרא גם על שמו. אהרן מצטייר כאדם כוחני. בשנת 1545 הוא השיג מהמלך לודוויג כתב זכויות, שבו קבלו צאצאיו תפקידים בקהילה: נקבע שבין גובי המיסים יהיו שניים ממשפחתו וכן שניים יתמנו לוועדה, הקובעת את מנהיגי הקהילה, כולל הרב. נוכל להזכיר כאן גם את התשובה בנוסח רחבעם המלך, שהשיב ר' אהרן, כאשר באו אליו בבקשה להשלים את התרומה לצורך הדפסת החומשים. מזגו הכוחני של ר' אהרן משלם דרש כמה פעמים את התערבותו של השתדלן ר' יוסלמן מרוסהיים המפורסם. בדרך כלל, התמחה ר' יוסלמן בפישוק בין היהודים לשלטונות הנוכרים, אך כאן התערב כדי לעשות שלום בין אהרן והקהילה. סיפורו של הסכסוך יובא בפרק הבא. לר' אהרן היו צאצאים מפורסמים, בהם האחים ר' פנחס הורביץ בעל הפלאה ור' שמואל מניקלשבורג וחלק מכתבי היוחסין של משפחות הורביץ נכתבו לכבודם (למשל, תפארת בית דוד). ר' אהרן נפטר ב-1550 ומצבתו מצויה בבית הקברות הישן בפראג.

בנים נוספים של ר' ישעיה (פרט לאהרן, שבתאי ופנחס) היו: אשר, יעקב, מאיר ויוסף. כולם היו עשירים. הם עסקו כנראה במסחר ובהלוואות. פרטים עליהם ועל צאצאיהם אפשר למצוא בנספח לטוב עין, בתולדות מש' הורביץ ובאלף מרגליות. אשר היה בשנת רצ"ד ראש ומנהיג בפראג וצאצאיו וצאצאי ר' אהרן משלם השתלטו על חלק מהמשרות בקהילה. יש מקורות המספרים על בן שמיני בשם ישראל שנהרג על קידוש ה'. היתה לו גם בת בשם רוזה, שנפטרה צעירה, ובנה גודל ע"י האח יעקב, שהיה חשוק בנים.

מקורות:

טוב עין (הנספח תולדות משפחת הורביץ מאת צבי הורביץ, תרצ"ה), תולדות משפחת הורביץ (ת.ד. פרידברג תרפ"ח), עטרת הלוויים (פעסיס, תרס"ב), כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג (אוטו מוגלש), האנציקלופדיה העברית (עורך הורביץ), משפחות עתיקות בישראל, אלף מרגליות, שלשלת היוחסין (ליברמן תש"ס), אוצר הגדולים (כרך ו' אות י' סימן תתתתד), תפארת בית דוד, וזכרם לא יסוף מזרעם, קטלוג הספרייה הבודליאנית (בלטינית, שטיינשניידר, ערכים 2064 2065 31).

ר' שבתאי שפטייל בן ישעיהו איש הורביץ - סבו של השל"ה

ר' שבתאי היה בנו הצעיר של ישעיהו איש הורביץ, והיה נחשב לגדול בתורה מכל שבעת האחים. שנת לידתו מוערכת בין 1480-1490. על מצבתו רשום, שהיה דיין ומנהיג הקהילה. לא ברור היקפה של הקהילה שעליה מדובר. לא נראה, שהיה רב ראשי של פראג, כי ידועים רבנים גדולים ממנו בפראג, בתקופה זו. מעט מאוד ידוע על פעילותו. הוא נזכר בכתביהם של צאצאיו, או בהסכמות שנתנו רבנים על כתבים אלו וכולם שופעים מחמאות על גדולתו בתורה: "כל התורה כולה שגורה בפיו חסיד וענו ומאושר בכל ענייניו" (בהקדמת חסד אברהם, שכתב בנו), "המופלג שר התורה" (ר' אברהם אב"ד אמסטרדם בהסכמתו לספר עמק ברכה), "יחיד בדורו, גברא רבה ויקירא, שלא הניח מה שלא למד, ממש כל התורה שגורה על פיו" (נינו, שבתאי בעל ווי עמודים, בצוואתו). גם מנוסח מצבתו, שנמצאה בבית העלמין היהודי הישן בפראג, ניתן ללמוד על אישיותו. וזה נוסח מצבתו:

שט"ו שבתאי בר ישעיהו הלוי איש הורוויץ

פ"נ: איש נאמן וראש צורים

דובר צדק ומגיד מישרים

ראש ומנהיג ודיין הקהילה

נהג העם ודן אותם כשורה

איש דברן ושתדלן ובעל תורה

בן השתדלן וחתן דנשיאה עקיב שהיה ראש לכל גולה

ויתן לך מקום גבוה במרומים

וישלח הגואל על עמו בשנת שט"ו לפ"ק יהיה הניסיון

כי עין בעין יראה בשוב ה' ציון

(כתובות מבית העלמין היהודי בפראג מצבה 71)

ברישומי הרשות העירונית של פראג, אנו מוצאים עדות למספר עסקאות נדל"ן, בהן היה ר' שבתאי מעורב, כולן במסגרת העברות רכוש בתוך המשפחה. בשנת 1519 קנה האח אהרן משלם את חלקיהם של ר' שבתאי ושל האח יוסף, בבית שתולק בירושה בין האחים. בשנת 1529 מסר ר' שבתאי בית, שהיה שייך לאח מאיר, שעקר כנראה לעיר אחרת, לאותו אהרן משלם, בזכות יפוי כח, שנתן מאיר לשבתאי. ב-1530 העביר האח אשר, זכויות, שהיו לו בבית מסוים לר' שבתאי ושבתאי וכמה מאחיו מסרו חדר בבית, שהיה ברשותם לאחות הנדל (כל המסמכים נאספו ע"י א. מונלש בספרו "כתובות מבית העלמין היהודי בפראג"). אוטו מונלש מעיר בספרו, ששבתאי לא רשום במסמכי הרשות בתואר "מגיסטר", שבו כובדו רבנים רשמיים ואפשר גם לשים לב, שעל מצבתו לא נרשמו תארים רבניים (כגון הר"ר, מוהר"ר). עיון בספרי תולדות משפחת הורביץ, ישאיר עלינו רושם, שר' שבתאי היה אדם שקט ושליו, שלא נטל חלק בסכסוכים, אליהם נקלעו בני הורביץ עם הקהילה על רקע מאבקי שליטה, בפרט האחים, אהרן

משלם ואשר. בזכרונותיו של ר' יוסלמן איש רוסהיים, השתדלן המפורסם, נרמז, שאולי היתה לר' שבתאי מעורבות כלשהיא בסכסוך. סיפור המעשה היה כך: ר' אהרן משלם, אחיו של שבתאי, היה היהודי העשיר ביותר בכל פראג, ולא זו בלבד, אלא שהיה עשיר פי שלש מהאדם שתפש את המקום השני ברשימה. רשימת דרוג העושר של הקהילה נערכה כדי לקבוע את נטל חלוקת המיסים על כל בית אב. ר' אהרן לא היה מאושר מהשומה הגבוהה, שהוטלה עליו ולחילופין סבר, שאם הוא משלם את רוב מיסי הקהילה, עליו לקבל השפעה גדולה על חיי הקהילה. מאחר והיו לו קשרים עם המלך לודוויג, הוא קיבל פריבילגיה מהמלך, שהוא זכאי למנות שלושה נושאי משרה, ביניהם משרה של רב (אחד החוקרים מעלה השערה, שאולי במסגרת זו קבל ר' שבתאי משרה של דיין). במשך הזמן, הקהילה קצה בעמדת הכח של ר' אהרן והעלילו עליו לפני השלטונות, שבאחד מהחוזים שכתב, במסגרת הלוואה שנתן, רשם תנאים בלתי חוקיים. החקירה כללה מעצרים משני הצדדים והחרמות מסמכים. המסמכים הוחזרו ללא כתב הפריבילגיה והסכסוכים נמשכו. ר' יוסף איש רוסהיים, השתדלן הידוע, נשלח ע"י רבני גרמניה ב-1534 לפשר בין הצדדים. הוא לקח לעזרו רב מקומי חשוב, ר' אברהם ב"ר אביגדור, ממשפחת קרא, ושניהם חיברו כ"ג תקנות לקהילה. התקנות לא הגיעו לידינו, אך משערים, שעסקו בשיטת הבחירות למשרות בקהילה. ארבע מאות מתוך אלף בתי האב בפראג חתמו על התקנות, אך בני הורביץ לא היו מרוצים, כי ייתכן שהתקנות הפחיתו מזכויות היתר, אליהם היו מורגלים. הם התלוננו לפני השלטונות, שרב מבחוץ בא להשתרר על הקהילה בלי אישור השלטונות, כנדרש לפי החק בימים ההם. ר' יוסף השתדלן נקרא לחקירות קשות. בזכרונותיו הוא טוען, שבני הורביץ מסרו אותו "להורגים" והוא נאלץ ללכת ל"בירה" שלש פעמים. החוקרים אינם מאמינים, שהכוונה לרוצחים ממש, אלא לחקירות קשות מטעם השלטון הנכרי, שנמשלו על ידו למסירה להורגים. ר' יוסף מזכיר במפורש בראש בני הורביץ הקשוחים את ר' אהרן משלם, שהכרנו כבר, אך מזכיר גם את "סייעתו שב"ת ט"ש". החוקרת חוה פרנקל ("כתבים היסטוריים") וגם מחבר "אוצר הגדולים" טוענים, שכאן צפון שמו של ר' שבתאי שפטל, ואף יש לכך רמז בכתב היד. ייתכן שחלקו של ר' שבתאי היה פסיבי ולכן החליט ר' יוסף לשמור על כבודו ולהצפין את שמו. הסכסוכים המשיכו במשך השנים. באחד המקרים סטר ר' אשר, אחד האחים לבית הורביץ, לרב יהשע אלטשול. ב-1535 נבנה ה"פנהס שול" ע"י אהרן משלם ורוב הכותבים מעלים את העובדה לזכותו, אך נמצא חוקר ציני, המשער, שמכיוון שר' אהרן הסתכסך עם הקהילה, הוא בנה ב"כ למשפחתו הענפה ולכל תומכיו (סיפורו של הסכסוך לפרטיו מופיע בזכרונותיו של ר' יוסף איש רוסהיים, שנדפסו ע"י חוה פרנקל-גולדשמיט עם רקע היסטורי ופרשנות בספרה "כתבים היסטוריים-ר' יוסף איש רוסהיים", אך מופיע בקצרה גם באוצר הגדולים, טוב עין, כתובות מבית העלמין ועוד).

אשתו של ר' שבתאי היתה יוכבד בת עקיבא כ"ץ מאובן ועליה ועל בית אביה נלמד בעמוד הבא. בניו של ר' שבתאי, כפי שמופיעים בכתבי הרשות בפראג הם: אברהם, עקיבא, ישעיה, רבקה, מינדל והנדיל. אברהם אבי השל"ה, ומאבותינו, היה המפורסם בבניו של ר' שבתאי ונקרא עליו בהמשך. ר' עקיבא היה גדול בתורה והיה אבי שבתאי בעל "שפע טל", רופא ומקובל, שספרו מבאר את ספר הקבלה של ר' משה קורדוברו "פרדס רימונים". על ר' ישעיה לא ידוע בוודאות דבר. אלף מרגליות מציע, שהוא קדוש שנהרג

על קידוש ה' והיה בעל שם זהה. אוצר הגדולים טוען שהיה גדול בתורה. מצבתה של רבקה נמצאת בפראג ושם שנת פטירתה של"ט והיא רשומה כבת שבתאי הורביץ ללא שם בעלה. לפי כתבי הרשות שם בעלה היה חיים. השערות לגבי הכנות האחרות ניתן למצוא באלף מרגליות. מקומו של שבתי שפטיל ברצף השושלת בין אביו ישעיהו ובין בנו אברהם, אבי השל"ה, אינו מוטל בספק. הייחוס כלפי מעלה מופיע בספרים שכתבו צאצאי ר' ישעיהו ור' שבתאי (כמו צוואת שבתאי בן השל"ה, כתבי אברהם הורביץ ועוד) ובכל כתבי היוחסין של משפחת הורביץ. ר' שבתאי נפטר ב-1555 (שט"ו במצבה).

מקורות:

כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג, הנספח לטוב עין, כתבים היסטוריים-ר' יוסף מרוסהיים (חזה פרנקל-גולדשמיט), תולדות משפחת הורביץ (פרידברג), עטרת הלוויים, אלף מרגליות, אוצר הגדולים, תפארת בית דוד, משפחות עתיקות בישראל, ענף עץ אבות, אוצר הרבנים

יוכבד בת עקיבא כ"ץ מאובן ובית אביה

יוכבד, אשתו של ר' שבתאי שפטיל הורביץ ואמו של ר' אברהם, אבי השל"ה הקדוש, היתה בת עקיבא הכהן מאובן. כפי הנראה נולדה בהונגריה, כי אביה חי בבגרותו באובן. שנמצאה היכן שהיום נמצאת בודפשט. כפי שלרוב נכון לגבי נשים בעולם הרבני, לא ידוע עליה הרבה, אלא שילדה לר' שבתאי שלושה בנים ושלוש בנות, כמבואר בעמוד הקודם. מעט מדמותה נוכל להכיר דרך מצבתה, שנמצאה בבית העלמין היהודי הישן בפראג:

יוכבד בת ר' עקיבא כ"ץ ונשיא ז"ל מאובן

אשא אבל וקיונה: על אשה הגונה: אשר פה טמונה: תחת ציונה:

היא ספונה: כיוונה לבה באמונה: ותתעסק במצות קונה:

יצאה נשמתה בטהרה ביום ב' ... מרחשון שי"ב

(כתובות מבית העלמין היהודי בפראג מצבה 65)

אביה של יוכבד, עקיבא הכהן, שכונה הנשיא מאובן, מזכיר בקוים רבים את ראשוני משפחת הורביץ. גם אצלו תורה וגדולה שמשו במקום אחד. גם הוא עמד בקשרים טובים עם שלטונות הנכרים ועל רקע זה נקלע לסכסוכים, וכמו בני הורביץ, גם ראשוני משפחתו הגיעו מספרד שנים רבות לפני הגירוש המפורסם של 1492. סבו של עקיבא, שגם הוא נקרא עקיבא, הגיע מספרד לסלוניקי ושם קיבל משרת אב"ד. בנו של עקיבא מסלוניקי, ר' יצחק, היה אב"ד במקום שנקרא מגרשי גלאטה ופערא שבקושטניא, היא קושטא, איסטנבול של היום, כך שמשפחתו התברכה גם בעבר בלקני.

עקיבא כ"ץ השני, אביה של יוכבד, הגיע לאובן שבהונגריה, בשלב לא ידוע בחייו ושם עלה לגדולה. בהיותו גאון בענייני כספים, התמנה להיות השולחני של המלך מטיטאוש. הוא התחבב על המלך, אך עורר את קנאת אצילי הגויים, שהעלילו עליו עלילה, שפרטיה לא הגיעו לידינו. ר' עקיבא לקח את משפחתו הענפה ועקר לפראג, שם הקים ישיבה ולימד תורה.

לר' עקיבא היו 12 בנים ו-13 בנות (ממספר נשים). שתיים עשרה מבנותיו השיא לכהנים. כאשר עלה לדוכן, מוקף ב-24 בניו וחתיניו, לברכת כהנים, אמר, שעליו נאמר הפסוק: "כה תברכו את בני ישראל" (כ"ה=25 איש). את בתו האחרונה, יוכבד, השיא ללוי, הוא ר' שבתאי, מאבותינו. ר' עקיבא הסתבך גם בפראג וטיבם של ארועים אלו גם כן לא נרשם בכתובים, אלא ידוע, ששלשה ארועים מהם נחלץ בשלום, ארעו בשלשה רגלים, ולכן נדב שלש פרוכות יקרות לשלשה בתי כנסת חשובים בפראג והתנה עם הגבאים לתלותן רק בערב ראשון של כל רגל ורגל. ר' עקיבא הכהן גם נדב לבית הכנסת פמוט יקר וכו' קנים כמספר בניו.

בספר "לקט יושר" (חלק ב' עמ' 29) מופיעה תשובה, שהשיב לו הרב ליווא לנדא בעניין גידוי אנשים המוציאים שם שמים לבטלה. בספר "טיב גיטין" (אות ע' בפירוש בצד) מביאים אותו כדוגמא לכתיבת השם עקיבא בא', למרות המלצת המהרש"ל לכתוב בגיטין: עקיבה.

בספר "מגילת יוחסין של המהר"ל מפראג" (שהוא הספר הראשון, בו הופיעו רוב הפרטים על ר' עקיבא), כתוב, שהמצבה שלו היתה בפראג ונשאה את התאריך רנ"ו (1496). גם בצוואת בן יינו, שבתאי שפטיל, בעל ווי עמודים, נזכרת מצבה זו, אך הספרים שתיעדו את בתי הקברות בפראג כמו, גל-עד או כתובות מבית העלמין, לא תיעדו אותה וכנראה נהרסה.

מתוך בניו היו ידועים, ר' גרשון אבי "משפחת הגרשוני" וגרשם, שאולי יסד את בית הדפוס הראשון בפראג. בן שלישי בשם ר' שמשון, היה אבי מספר חכמים, שאחד מהם היה חתן המהר"ל מפראג (לדעה אחרת, שמשון היה בן גרשם. המקור ממנו מעתיקים כולם הוא מגילת היוחסין של המהר"ל מפראג ושם כתוב, ששמותיהם של שלשה בנים בלבד, מתוך התריסר של ר' עקיבא, ידועים: גרשון... גרשם... וגרשם הוליד את ר' שמשון... ואין שם נוסף ומכאן נובעות שתי הפרשנויות). מבנותיו ידועה רק יוכבד והיא מאמותינו.

יוחסיו של ר' עקיבא מאובן, הוזכרו כבר לעיל, שהיה בן ר' יצחק אב"ד מגרשי גאלאטה ופערא בקושטא בן ר' עקיבא ממגורשי ספרד שהתקבל כאב"ד סלוניקי. יוחסין אלו נזכרים במקורות רבים, אך לא ברורה האסמכתא להם. לדעת חוקר בשם ש. אנגלרד זו המצאה של יוסף כהן-צדק. החוקר אנגלרד עומד על כך, שבכתבי יוחסין עתיקים, כמו זה של המהר"ל מפראג שנכתב ע"י פרלס, או זה של שבתאי בן השל"ה, נזכר עקיבא מאובן, אך לא נזכרו אבותיו. גם בכתבים של יוסף כהן-צדק עצמו, שיצאו לאור לפני שנת תרמ"ח (1888) לא נזכרו אבותיו של עקיבא מאובן. בספר בשם "מוסר השכל" (של כהן-צדק), שיצא לאור בתרמ"ח (1888) מופיעים שמות אלו לראשונה. בספרו "שם ושארית", מחזק כהן-צדק את טענתו בעדותו של יוסף סמברי, המופיעה בספר "סדר חכמים וקורות הימים" של נויבאוואר, שיצא לאור בתרמ"ח והוא אוסף של כתבים היסטוריים עתיקים, מכותבים שונים, שנמצאו בספריית אוקספורד. באותה עדות, בין רשימת חכמי סלוניקי, מופיע השם: עקיבא הכהן. אם זה הוא המקור

הבלעדי לדבריו, אכן אין בכך ממש, אך קשה לי להאמין, שיוסף כהן-צדק פברק פרטים רבים כל-כך, שאינם נזכרים בעדות הנ"ל כמו, שם בנו ומקום רבנותו (ר' יצחק אב"ד מגרשי גלאטה ופצרא בקושטנינא) ואת העובדה, שר' עקיבא הגיע לסלוניקי מספרד. ייתכן שהיה בידי כתב יוחסין בע"פ או בכתב של בן כ"ץ לא מפורסם ושלא הוציא לאור ספר, ובו היו הפרטים הללו, אך כהן צדק העדיף לא לפרט את המקור, מאחר וממילא אינו עומד לרשות הציבור. אולי רק כאשר הופיע ספרו של נויבאואר, הוא מצא בו חיזוק, שאכן היה רב כזה בסלוניקי ואז החליט להכליל פרטים אלו בספריו. אולי אותו כ"ץ היה בן משפחתו של כהן-צדק (כ"ץ הוא ראשי תיבות של כהן-צדק). לסיכומי של דבר, איננו יכולים לדעת, אם יש אמת במסורת זו, אך היא התנתלה בספרות היוחסין. ואולי אזכיר כאן, שעקיבא כ"ץ כונה "נשיא מאובן", כינוי לא מוכר בתרבות האשכנזית. בספרד היה שימוש בכינוי נשיא. אולי עובדה זו עשויה לשמש סיוע למוצאו הספרדי של עקיבא מאובן. בנוסף, היתה במשפחה גם מסורת, שהם מעלי הכהן, ומסורת זו נמצאת בספר של אחד מצאצאיו של עקיבא מאובן, ר' נפתלי כ"ץ ("וציוה הכהן").

מקורות:

מגילת יוחסין של המהר"ל מפראג (מאיר פרלס), פאר מרדכי, כתובות מבית העלמין היהודי הישן בפראג, תפארת בית דוד, אלף מרגליות, הנספח לטוב עין, משפחות עתיקות בישראל, אוצר הגדולים, צפונות י"ג עמ' פ"ו (המאמר של אנגלרד), לקט יושר (ח"ב 29), שם ושארית (הערה 23), עטרת הלוויים, סדר החכמים וקורות הימים (נויבאואר, תרמ"ח, עמ' 155), טיב גיטין (אות ע' בפירוש)

ר' אברהם הורביץ - אבי השל"ה הקדוש

רבי אברהם הורביץ, בנו של ר' שבתאי שפטיל ואביו של השל"ה הקדוש, היה רב ומחברם של ארבעה ספרים. הוא נולד, כפי הנראה, בפראג, עיר מגורי אביו, אך שנת לידתו לא ידועה. הנראה ביותר, שנוולד בין 1530-1540. ר' אברהם עזב את פראג, כדי ללמוד תורה אצל גדול הדור, הרמ"א, ר' משה איסרלש, שייסד ישיבה גדולה בקראקא. בהמשך הוא למד גם אצל המהרש"ל, כנראה בלובלין. הוא מצטט בספריו גם מדבריו של ר' פנחס הורביץ, גיסו של הרמ"א וייתכן, ששמע תורה גם מפיו. ר' פנחס זה, היה גם קרוב משפחתו של ר' אברהם, בהיותו נכדו של ר' אהרן משלם, דודו של ר' אברהם, שהכרנו כבר לעיל.

ספרו הראשון של ר' אברהם היה "חסד אברהם", בו הוא מפרש את "שמונה פרקים לרמב"ם". בהקדמה לספר הוא מסביר, שלימוד הפילוסופיה היהודית לא היה שגור כל-כך אצל תלמידי ישיבות ומטרתו בספר היא, לאפשר לבן הישיבה ללמוד בספרו של הרמב"ם בעצמו, ללא עזרת מורה. במכתב, שנכתב לאחר 1559, הוא מסביר את חשיבות התקירה הפילוסופית הלוגית לשם "דע מה שתשיב לאפיקורס". הוא יוצא בזעם נגד ר' אהרן, אב"ד פוזנא, שבדרשת שבת הגדול שנת שי"ט

(1559), המליץ לכל יהודי להמנע מקריאת כל ספר, זולת הגמרא. אותו רב פסל את ספרי הרמב"ם ואפילו המליץ להמעיט בקריאת התנ"ך וכינה את הספרות היהודית למיניה (פרט לתלמוד) "ספרי המירם" (מלשון המרת דת). ר' אברהם הורביץ באגרתו, טוען, שכדי לקיים "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", חייבים להיות בקיאים בספרי החקירה ובחכמות ההגיון, כי בדרכי הגמרא בלבד אי אפשר לשכנע בני עמים אחרים, שאינם מכבדים את שיטות הגמרא. הוא טוען, שניסיון העבר הוכיח, שרק מי שהיה בקי בחכמת ההגיון, הצליח בוויכוחים עם המינים (האגרת מופיעה במלואה בדברי הימים של מ. זיו). ספרו "חסד אברהם", שלדבריו החל לכתוב אותו בצעירותו, מבוסס על חכמת ההגיון של הרמב"ם. המלומדים עומדים על כך, שאת אהבתו לתורת הרמב"ם ולפילוסופיה, ספג, כנראה מהרמ"א. הספר יצא לאור בשנת של"ז (1557) בלובלין, יחד עם ספר אחר שלו בשם "ברית אברהם", שהוא ספר מוסר, הודן בענייני תשובה. לקראת סוף ימיו הוציא מהדורה אחרת של הספר "חסד אברהם" (קרקא, שס"ב 1602). הוא הכניס שינויים בספר ולטענתו, המנוסחת בהקדמה לספר, בעוד שב"ילדותו" הוא פירש את דברי הרמב"ם לפי הבנתו או "דמיונו", בפירוש המאוחר, הוא מסתמך על דברי הרמב"ם בספריו האחרים ועל מפרשים אחרים של הרמב"ם. את הפירושים שהמציא מדמיונו, הוציא החוצה ומספר פעמים הוא מסמן כוכבית ובצד כתוב: "ופירושי הראשון שעשיתי בילדותי על הח' פרקים ועל דברי ר"ש (ר' שמואל אבן תיבון) שבכאן נדפס בשנת של"ז לפ"ק לא פירשתי זה הדבר כן. הראשון עוקר וכאשר כתבתי כאן הוא עיקר". ספר זה מופיע עתה בתוך מהדורות התלמוד בצמוד לשמונה פרקים לרמב"ם, כהקדמה לפרקי אבות.

את ספרו השלישי "עמק ברכה", הוא כותב בלובב בשנת ש"ן, 1590 (כדברי בנו השל"ה בהקדמתו לספר). הספר עוסק בדיני וטעמי ברכות הנהגין וברכות התפילה. בספר זה הוא משלב רבים מדברי מוריו, במיוחד הרמ"א, אותו הוא מצטט בשם "מורי" סתם (ובהקדמה הוא מסביר, ש"מורי" מכון לרמ"א). בנו, השל"ה, היה כבר בן-תורה וגר עימו באותה העיר ואילו בנו הגדול, ר' יעקב, כנראה היה כבר נשוי וגר בעיר שברשין ולכן דווקא הבן הצעיר, השל"ה, קיבל להגהה את הספר. אך מה שהוא מגדיר כ"הגהה" ונכלל בגוף הספר תחת כותרת זו, הם פירושים וחידושים רחבי היקף משלו. "עמק ברכה" נדפס לראשונה בקרקא שנ"ז (1597) עם הקדמות מאת השל"ה (מהן ניתן לדלות פרטים ביוגרפיים) ומאת ר' אברהם עצמו. הספר הובא לדפוס ע"י השל"ה. הספר נדפס פעם שניה באמסטרדם תפ"ט (1729) ע"י בן גינו, שגם שמו היה אברהם הורביץ והוא הוסיף הערות נוספות בגוף הספר מאביו ישעיה ומסבו, שבתאי שפטיל בן השל"ה. על ר' אברהם זה, נקרא בהמשך. השל"ה העתיק קטעים רבים מספר זה לתוך ספרו, של"ה.

בשנת שנ"ו (1596) מינה ועד ארבע ארצות את ר' אברהם בר שבתאי לדיין בגליל לבוב (פנקס ועד ארבע ארצות עמוד 10, טוב עין, האנציקלופדיה העברית).

ר' אברהם הורביץ היה בר מזל לראות את רוב ספריו יוצאים לאור עוד בחייו. ספרו הרביעי, "יש נוחלין", יצא לאור רק לאחר מותו בהיותו, למעשה, צוואה שהשאיר לבניו. בספר זה הוא מנחה את בניו בתחומים שונים, בעיקר בתחום שמירת המצוות, מוסר, חסידות, הנהגות בין אדם לחברו, סך הכל שמונה

עשר נושאים שונים (תפילה, צדקה, תשובה, שבתות וי"ט... משא ומתן, לשון הרע, אכילה ושתייה ועוד). בנושא התפילה למשל, הוא מבקש מבניו, בין השאר, להשתדל להיות בין עשרת הראשונים בבית הכנסת בכל יום. בין העצות לבניו, נוכל למצוא גם כאלו, שאינן נוגעות למוסר דווקא, אלא עצות מעשיות, כמו לשמור על חשבונות ישנים, כי אין לדעת מתי יצטרך להם. הוא ממליץ לבניו על ענווה, חסד והתרחקות ממחלוקת. הוא מרמז, שגנוריו בפראג היו סוחרים וכללו אף השתכרות ורק עם המעבר לפולין (וההתרחקות מחמולת הורביץ שבפראג), הפך לאיש מתון, המתרחק בכל כוחו מהמחלוקת. את הספר "יש נוחלין" הוציא לאור בנו הבכור, ר' יעקב, הוא ר' יעקב משרשי. הוא הוסיף "הגהות" משלו, שגם הן, הערות מקיפות, שלפעמים אף עולות בהיקפן על המקור. ר' יעקב הביא את הספר לפני שע"ד (1614) לועד ארבע ארצות וקבל את הסכמתם של רבנים חשובים מאד מגדולי הדור, כמו: המהרש"א, ר' יואל סירקיס בעל הב"ה, ר' יהשע פאלק בעל "מאירת עינים" ור' אפרים מלונטשיץ בעל עוללות אפרים. הספר יצא לאור בפראג שע"ז (1617) וזכה להאיר את עיני העם כולו.

שנת מותו של ר' אברהם אינה ידועה, אולם נראה שנפטר לפני 1606 כי בכתב הרבנות, שקיבל אז בנו, השל"ה, בפפד"ם, הוא נזכר בלשון ז"ל. תאריכים מאוחרים יותר, המשווערים במקורות שונים, אין להם בסיס, פרט לקרבתם לפרסום "יש נוחלין", האמור להיות צוואתו.

מההקדמות לספריו ומההסכמות עליהם אפשר לשאוב פרטים ביוגרפיים עליו ועל משפחתו. לספרו "ברית אברהם" הוא צירף שיר, שראשי החרוזים נותנים את שמו ושם אביו, שבתאי. הוא אף מפנה את הקורא לעובדה, ששמו ושם אביו רמוזים בראשי החרוזים. שם אשתו ושם אביה אינם ידועים.

היו לו שני בנים מפורסמים. הבכור, ר' יעקב, הרביץ תורה בשברשינ עד יום מותו בשפ"ב (1622) וכתב את ההגהות ל "יש נוחלין". בנו הצעיר הוא השל"ה הקדוש, שהוא מאבותינו ונלמד עליו בהרחבה בהמשך. פרטים על בנים משוערים נוספים של ר' אברהם, אפשר למצוא ב"מאורי גליציה".

מקורות:

עטרת הלוויים, הנספח לטוב עין, תולדות משפחת הורביץ, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, דברי הימים (ימי הביניים, מיכאל זיו, 408, 403, האגרת על חשיבות לימוד החקירה), שם הגדולים (החיד"א), האנציקלופדיה העברית (ערך הורביץ), מאורי גליציה (ערך הורביץ), פנקס ועד ועד ארבע ארצות (עמ' 10, 455), אוצר הגדולים, משפחות עתיקות בישראל, וכל ספרי אברהם הורביץ שנזכרו לעיל כולל הקדמות והסכמות.

השל"ה הקדוש - ישעיהו הורוביץ

רבי ישעיהו הורוביץ, שנודע בשם השל"ה הקדוש, היה רב בקהילות שונות ברחבי אירופה, היה בעל השפעה רבה וזכה לפרסום רב. ספרו המפורסם הוא "שני לוחות הברית" ועל שם ראשי התיבות שלו, של"ה, הוא עצמו זכור לדורות. חי 1565-1630, לערך.

שנת לידתו של השל"ה אינה ידועה. מקורות שונים מציעים תאריכים החל מש"כ (1560) ועד ש"ל (1570) כאשר רובם קבעו את שנת 1565 כשנת לידתו, בקירוב. גם מקום לידתו מצוי במחלוקת. שלושת הספרים העיקריים, המשמשים מקור לתולדות משפחת הורביץ, נחלקים בסוגיה זו. לפי "עטרת לוויים", נולד השל"ה בפראג, העיר בה נולד אביו, אברהם ובה חי ראשוני בית הורביץ. לפי זה, רבי אברהם היה כבר בעל משפחה, כאשר עזב את פראג, כדי ללמוד תורה אצל הרמ"א בקרקא. לפי "תולדות משפחת הורביץ" (של פרידברג), נולד השל"ה באחת מערי פולין, בהן נדד אביו לאחר, שעזב את פראג. לפי הנספח ל"טוב עין", נולד השל"ה דווקא בלבוב, העיר בה אנו מוצאים את ר' אברהם בשנת ש"ן (1590). כותב את ספרו "עמק ברכה", כעדות בנו, השל"ה, בהקדמתו לספר. הנספח לטוב עין מסתמך בקביעתו זו, על הערה בספר "מצבת קדש" (של ג. סוחסטוב) ובו רב מלבוב בשם יעקב נפתלי ברנשטיין, העיד על השל"ה הקדוש, שהיה "מילדי קהילתנו" (אך הוא לא אמר מילידי קהילתנו!). הספרים בני ימינו, המסתמכים על מקורות אלו, מאמצים כל אחד גירסה לטעמו, מבין הגירסאות הנ"ל, כשרובם תומכים בגירסת פראג. אמנם מוצאים אנו הקבלה בין מסע רכישת הדעת של האב והבן (קרקא-לובלין-לבוב), עובדה שיכולה היתה לתמוך בהשערה, ששניהם יצאו כמשפחה מפראג ונדדו יחד בין ערי פולין, כשהם לומדים תורה, במקביל, אצל מורים שונים. ברם, אפשרות זו נדחית, כיוון, שמוריו של ר' אברהם (הרמ"א והמהרש"ל) נפטרו ב-1572 וב-1574 כאשר השל"ה עדיין היה צעיר מדי ללימודים מסוג זה. בעית מקום לידתו של השל"ה נותרה בלתי פתורה.

רבו הראשון של השל"ה היה ר' שלמה בר יהודה לייבושם מקרקא, שהיה ידוע גם בכינוי המהרש"ל השני. השל"ה מזכיר את רבו זה פעמים רבות בספרו, של"ה, ואפשר להבין מדבריו, שלמד אצל רבו זה, עד חתונתו. הוא מספר, שכאשר רבו נפרד ממנו כדי שהוא עצמו ילך לזיווג שלו, הוא הזהיר אותו מאד בקדושת האכילה ובקדושת הזיווג. רבו השני היה המהר"ם מלובלין, שעזמו הוא מתכתב גם אח"כ, כאשר הוא משמש כבר כרב, ופונה אליו בשאלות הלכתיות מגוונות והמהר"ם פונה אליו בלשון "תלמידי" (למשל, שו"ת מאיר עיני חכמים י"א). בהיותו בלבוב, היה רבו, הרב יהושע פאלק, בעל ספר מאירת עינים (1555-1614).

בשנת ש"ן (1590) אנו מוצאים אותו בלבוב, ביחד עם אביו. זו הסיבה, לדבריו, שאביו נתן לו, ולא לאחריו הבכור, שגר בעיר אחרת, את ספרו "עמק ברכה" לשם הגהה. השל"ה הכניס בגוף הספר, מה שהוא מכתיר "הגהות", אך אלו תוספות, חידושים וביאורים רבי היקף. הוא הוציא לאור את הספר בשנת שנ"ז (1597) בקרקא. באותה שנה, שנת ש"ן, אנו מוצאים אותו גם חתום על תקנה של ועד ארבע ארצות. תקנה זו, היתה למעשה, חידוש של תקנה קודמת שניתנה בשנת שמ"ז (1587) האוסרת לקנות את

הרבנות בכסף או בטובת הנאה מאת שר העיר. הוא חתום שם עם עוד שלושים רבנים, ביניהם שלושת רבותיו. אנו נוכחים לדעת, שפעילותו התורנית וההכרה לה זכה, החלו בגיל צעיר.

מדבריו, דברי בנו ומקורות נוספים, ידוע, שהיה רב בקהילות רבות מוהללין וליטא ועד פרנקפורט, אך רק לגבי ארבע משרות יש תיעוד. בשנת ש"ס (1600), הוא היה רב בדוכנא (והלין, אוקראינה) ואנו מוצאים אותו שואל את רבו, המהר"ם מלובלין, שאלה לגבי רישום כינויים בגט (שו"ת מאיר עיני חכמים סימן ל"ט). בשנת שס"ב (1602) היה רב באוסטרהא (והלין) ושם הסכים על כמה ספרים (מזבח הזהב, מקנה חכמה, מקור חכמה). בשנת שס"ו (1606) התקבל לאב"ד ור"מ בפרנקפורט דמיין, שהיתה קהילה גדולה וחשובה. כתב הרבנות למשרה זו השתמר, ושם מפורטים סמכויותיו וחזויותיו (הכתב מצוטט במלואו בעטרת הלוויים). מכתב זה ניתן להבין, שהוא הגיע לפפד"ם הישר מאוסטרהא עם בנו הצעיר, יעקב ועם בתו נחמה ובעלה פייביש וכמובן עם אשתו. בנו הגדול, שבתאי, לא נזכר בכתב ההוא וכנראה גר כבר בנפרד מאביו.

לא ידוע בבירור מתי נישא רבנו, אך ידוע, ששם אשתו היה חיה ושם אביה אברהם מויל, תלמיד חכם ופרנס מוינה. רבנו המשיך לכהן בפפד"ם עד 1614, שאז גורשו יהודי פפד"ם. מתקופה זו אנו מוצאים ג"כ הסכמות על ספרים שונים (נשמת אדם, שפע טל של שבתאי בן עקיבא הורביץ קרובו, גינת אגוז הוצאה שניה) וכן נמצא פסק דין שלו בשו"ת חינוך בית יהודה (סימן קי"ח) בענייני זכויות האשה בגביית כתובתה.

לאחר גירוש פפד"ם הגיע לפראג ושם התמנה לדיין וראש ישיבה. בתקופה הראשונה, היה זה בשיתוף עם בעל עוללות אפרים, אפרים לונטשיץ ולאחר מותו של בעל עוללות אפרים ב-1619, נשאר לבדו במשרה. לפי עדותו ועדות בנו (בהקדמות לספריהם), היו לו תלמידים רבים מאד. גם בפראג הסכים על ספרים, ביניהם "נשמת שבתאי הלוי" לקרובו, בעל שפע טל, שנזכר כבר לעיל.

הוא היה בעל צדקה גדול ופרנס תלמידי חכמים ובנו מספר, ששמונים איש היו מאוכלי שולחנו (הקדמה לווי העמודים). בנו מספר, שנתקבל למשרות רבניות גם בקרקא, פוזנא ווינה, אך קרוב לוודאי, שהיו אלו רק הצעות, שלא באו לידי מימוש. לגבי קרקא, מתועד ב"לוחות זכרון", שהוא קיבל הצעה לכהן שם, אך "הוא נזר אחר, מלקבל על שכמו משרה זו, כי נכסוף נכסף לנסוע לארץ הצבי". בשנת 1620 מתה עליו אשתו ואז החליט לעלות לארץ ישראל. הוא עזב את ילדיו, שהיו כבר בוגרים, ותחילה נסע לפרנקפורט, כדי להפרד מהקהילה, בה שימש ברבנות שנים רבות. הוא נמצא שם חתום בפנקס הקהילה, לפני הרב ששימש אז, ר' שמואל הילדסהיים וגם הכינויים שכינו אותו אנשי הקהילה (ריש גלותא) מעידים על הכבוד, שרחשו לו.

אחר-כך החל במסעו לארץ ישראל. בארה פלא, השתמר מכתב ארוך, שכתב מא"י ובו הוא מתאר את מסעו לא"י ואת הימים הראשונים בארץ (המכתב נדפס בספרים שונים, כמו, עטרת הלוויים, ענף עץ אבות, הקדמה לשל"ה תשנ"ב ועוד). במסעו הוא עבר באיטליה ושם החליף מטבעות לקראת ההגעה לארץ, אולם במבט לאחור, הוא מבין, שהפסיד כספים ומייעץ לנסעים לעתיד כיצד לנהוג. מאיטליה יצא באניה שהלכה בים 22 יום, עד הגיעה לחוף טריפולי, שבסוריה. למזלם היה עיכוב במסעה של הספינה ולדבריו, בזכות עובדה זו ניצלו ממלחמה, שהתנהלה על החוף. ספינת מלחמה רדפה אחריהם, אולם הרוח

היתה בעזרם וכך הצליחו לחמוק מאותה ספינה וירדו לבסוף בחוף הסורי. השל"ה, שהיה כבר עם אשה אחרת, חזה בת אליעזר, שלא ברור היכן ומתי נשאה, החל לבקר בקהילות סוריה. תחילה ביקר בעיר חאלב. הוא דרש דרשות במקום והוא מביע את התפעלותו מהעובדה, שכאן כולם מדברים בלשון הקודש וגם את דרשותיו נשא בלשון זו. לאחר חאלב, הוא מגיע לחמת ומשם לדמשק. בדמשק, הוא זוכה לראות את הספר "עץ חיים" של חיים ויטאל, תלמיד האר"י, בביתו של שמואל ויטאל, בנו של חיים וכך הוא מתוודע לתורת הקבלה של האר"י. לאחר מכן הוא יצטט רבות מדבריו בספרו "שני לוחות הברית" ויכנה אותו בשם "האלוקי האר"י".

לדמשק הגיעו שתי משלחות, מירושלים ומצפת, וכל משלחת הציעה לו את משרת הרבנות. הוא השיב, שחלילה לו לקחת ממון עבור הרבנות בארץ הקודש ובחר בקהילת ירושלים, בשל קדושתה היתרה וביקש מהקהילה רק "דירה מהודרת", שגם הוא דבר גדול בצוק העתים. בדרכו לירושלים עבר בצפת והשתטח על קברות הקדושים הקבורים שם. בצפת, לדעתו, גרו בזמן אחד שלושה מלאכי עליון: האר"י הקדוש, ר' יוסף קארו ור' משה קורדוברו המקובל. כתביו של ר' יוסף קארו לא היו עדיין נפוצים בימים ההם וניתן להבין מדברי השל"ה, שאולי הוא הראשון שקיבל אותם לעיון. השל"ה מתעמק בתורתם של השלושה. את דברי הרמ"ק (ר' משה קורדוברו) ייתכן שהכיר עוד בחו"ל, כיוון שהסכמה שלו על "תומר דבורה" משנת שפ"א (של הרמ"ק) מופיעה בפראג. השל"ה מספר על ביקורים נוספים בקברי חכמים בגליל ולאחר כל זאת מגיע לירושלים. הוא מספר לבניו על רשמיו החיוביים מהעיר ועורך השוואה בין מצבן של שתי הקהילות: צפת וירושלים. הוא מציין שלושה יתרונות מעשיים של קהילת ירושלים על קהילת צפת (כאילו לשכנע את בניו ואת עצמו בנכונות בחירתו): "...כי קהל אשכנזים בירושלים הם כפל מקהל אשכנזים שבצפת תוב"ב... אף שהיא בחורבנה (ירושלים), היא משוש כל הארץ, ושלום ושלוח ומזונות טובים, ויין מובחר מן המובחר ויותר בזול בירושלים מבצפת, וגם קהל אשכנזים יושבים שם מסוגרים, משא"כ בצפת ת"ו בעוה"ר גזלות גדולות, כי יושבים על שדה פרוץ מכל צד"...) (משא"כ=מה שאין כן, ת"ו=תבנה ותכונן, בעוה"ר=בעוונותינו הרבים).

אל ירושלים הגיע השל"ה בשנת שפ"ב, פרשת ויצא, או כפי שהוא קורא לה, פרשת "ויפגע במקום" (יעקב הגיע בתחילת הפרשה למקום, שבו עתיד לקום המקדש), וכמו יעקב גם הוא חש, שהמקום הוא "שער השמים". באותה שבת ראשונה שלו בירושלים, הוא מקבל השראה לכתיבת פירושו על הסידור ולכן הוא מחליט לקרוא לו "שער השמים". הוא ערך את הסידור והכניס בו כמה ממנהגי הספרדים, שלמד בארץ ובסוריה ואת הסידור הערוך בתוספת הפירוש, הוא שולח לבניו בחו"ל ומשביעם להדפיסו בדיוק כמות שהוא, על אותיותיו ונקודותיו ולהפיצו בכל עם ישראל.

כשנתיים לאחר שהגיע לירושלים, סיים גם את ספרו הגדול "שני לוחות הברית", המוכר גם כספר השל"ה. ספר זה, שהחל לכתבו עוד בחו"ל, הועשר בחכמת א"י: קבלת האר"י הקדוש, בית יוסף של יוסף קארו, קבלת הרמ"ק ועוד ספרי קבלה של מקובלים ארצישראלים וכן מנהגים שלמד בארץ. קשה לסווג את הספר, מאחר והספר משלב הלכה, דרש, קבלה ומוסר ומקיף את אורח חייו של היהודי.

הנושא העיקרי שבו, הוא קיום המצוות, כאשר הן מוארות מזוויות שונות של הלכה, מוסר וקבלה. הספר הוא ענק וכולל מובאות מעשרות ספרים מהתנ"ך, דרך התלמוד והדרש, ראשונים ואחרונים, כמעט כל ספר יהודי שנכתב, ועד לכתבים בני ימיו, שעדיין לא היו נפוצים, כמו אלו של חכמי צפת, ספרי אביו יש נוחלין ועמק ברכה ופסיקות אחרונות של חכמים שונים על עניינים בני זמנו. הקדמה ארוכה לספר דנה בנפש היהודי, תכונותיה, עיקרי האמונה והזיקה בין הנפש לקיום המצוות וארח החיים היהודי. בשל מורכבותו של הספר, אייחד לו ערך נפרד, שיספר על מבנהו ותכנו, מיד לאחר פרק זה. גם את ספרו זה, שלח השל"ה לבניו שבחו"ל, אך הוא אינו מבקש לפרסמו, אלא מעדיף לראותו כצוואה לבניו, אם כי, מתיר לתלמידיו הרבים להעתיק ממנו איזה קטעים שיחפצו. על סמך זה, החליט בנו הבכור, שבתאי, למסור את הספר לדפוס. הוא הוסיף נספח בשם "ווי עמודים". הספר נדפס בפעם הראשונה באמסטרדם ת"ת-ת"ט (1649) מאז הוא זכה לכעשרים הוצאות שונות, נפוץ במזרח ומרכז אירופה והתחבב מאד על העם ולכן נקרא "הקדוש". לספר השל"ה היתה השפעה רבה מאד על יהדות אשכנז.

דווקא הסידור "שער השמים", שאותו ציווה השל"ה להדפיס, לא נדפס בדורם של בניו. הבן השני, יעקב, לקח על עצמו את הדפסת הסידור ואסף הסכמות של גדולי הדור, אך הוא נפטר לפני גיל 40 ולא הספיק לסיים את המלאכה. הטיפול בהדפסת הסידור נמשך בעצלתיים גם בדור הבא, כי נכדיו של השל"ה זכו למשרות רבניות והיו טרודים מכדי להתפנות למלאכה זו. רק נינו של השל"ה, ר' אברהם הדיין בן ישעיהו בן שבתאי בן השל"ה, שאולי הוא מאבותינו, החליט לסיים את המלאכה. כמה מאחיו של ר' אברהם, מתו תוך זמן קצר "ולא במגפה" ואף הוא היה על ערש דווי. ר' אברהם ראה בכך עונש מהשמים על כך, שהמשפחה התרשלה בקיום צוואת השל"ה. הוא נרתם למשימה, הוסיף הסכמות חכמי דורו והסידור נדפס סוף-סוף באמסטרדם תע"ז (1717). למרבה הצער, לא קיים ר' אברהם את הצוואה במלואה. השל"ה בקש להקפיד על הנוסח ולקבל נוסח ספרד במקומות מסוימים. ר' אברהם מודה (בהקדמה), שלפעמים התקשה להתעלם מהנוסח האשכנזי המסורתי וערך כך את הסידור, שהנוסחאות האלטרנטיביות יהיו ברורות לפני המתפלל.

בשנת 1625 נאסר השל"ה עם עוד 15 רבנים. מוחמד אבן פארוך היה אז מושל ירושלים מטעם השלטון התורכי. עקב נסיעה למכה, הפקיד את גיסו, עותמן, על העיר. עותמן ניסה להטיל מס שרירותי כלשהוא על הקהילה היהודית בעיר. לאחר התמקחות, הוא הסכים להפחית מן המס, דבר שהביא את היהודים למסקנה, שהמס נבדה מליבו והוא לא על דעת השלטונות ולכן הם הגישו ערעור לנציגי השלטון התורכי בארץ. בזמן ההמתנה לערעור, החליט עותמן לפשוט על בתי הכנסת, באחת השבתות של חודש אלול ואסף משם חמישה עשר רבנים, שנראו לו חשובים בעיני היהודים וכלא אותם כבני ערובה. לשם שחרורם, הוא דרש דמי פדיון גבוהים פי כמה מהחוב המקורי. לאחר התשלום והשחרור, נמלט השל"ה מירושלים לצפת ומשם לטבריה. סיפור הכליאה מופיע בספר "חרבות ירושלים" מאת מחבר אלמוני, שחי בירושלים באותה עת והדפיס את ספרו שנים מעטות לאחר המעשה, סביב 1630.

השל"ה נפטר בטבריה והוא קבור ליד קברי הרמב"ם ור' יוחנן בן זכאי. ציונו עשוי מאבן שחורה מסודת לבן ועל לוח שיש קטן כתוב רק "השל"ה הקדוש" כפי שמופיע על קברי ר' יוחנן בן זכאי ותלמידיו ועוד חכמים, הקבורים בחלקה זו (ספר טבריה). שנת פטירתו נקבעה ע"י רוב המקורות לש"ץ

(1630), אך יש מקורות, המוענים שזו טעות והשנה היא 1626. הכיצד? שבתאי, בנו, העיד, שהשל"ה נפטר שנתיים לאחר סיום ספרו. השל"ה כתב, ששנת סיום הכתיבה היא: השבוע"ה. חכמים נהגו במקרים רבים לבחור במלה בעלת משמעות, שהגימטריה שלה עולה לשנת בריאת העולם שברצונם לציין, במקום לציין ראשי תיבות חסרי משמעות כמו: תפ"ט. השבוע"ה עולה לשפ"ח, ושנתיים לאחר מכן השנה היא ש"ץ (1630) וזו השנה שנקבעה ע"י רוב המקורות. הנספח לטוב עין, גורס, שה"הא" הראשונה במלה "השבועה", מכוונת לה' אלפים (כלומר חמשת אלפים לבריאת העולם), כי כך נהג השל"ה, לטענתו, לכתוב גם במקרים אחרים. אם נחשב את הגימטריה למלה "שבועה", ללא ההא הראשונה, נקבל את שנת שפ"ג (1623) ושנתיים לאחריה 1625 שאז היה השל"ה במאסר, אך אולי כמה חדשים לאחר השחרור, במחציתה הראשונה של 1626, נפטר השל"ה. מורז, שבשתי הגירסאות השונות יש גם חודש פטירה שונה: י"א ניסן ש"ץ או סבת שפ"ו. ב"ספר טבריה", לעומת זאת, (שבו תיאור הקבר, שאינו נושא תאריך, כזכור), מופיע תאריך שלישי: ז' באייר שפ"ט (1629). תיאור הקבר שבראש הקטע הובא מספר טבריה, אך בביקור שם בשנות האלפיים, גיליתי שנוספו לוחות עם התאריך: שנת הש"ץ (1630).

תוך סיפור תולדותיו של השל"ה הקדוש, הזכרנו כבר שלושה ספרים שכתב: ספרו החשוב והמקיף "שני לוחות הברית" (של"ה), שיצא לאור לראשונה באמסטרדם ת"ח-ת"ט (9-1648), פירושו לסידור "שער השמים", שהחל לכתבו עם הגיעו לא"י ונדפס לראשונה באמסטרדם תע"ז (1717) וההגהות לספרו של אביו "עמק ברכה", שכתב בצעירותו. ספרים נוספים שכתב: "בגדי ישע", שהוא פירוש למרדכי על התלמוד, שנוספו בו גם חידושים משלו על הש"ס ועל כמה ממפרשיו כגון, הרי"ף. הספר נכתב על כל התלמוד, כעדות בנו, שבתאי, אך רק החלק על סדר מועד נדפס ושולב בהוצאות הש"ס (בצמוד למרדכי). גם החלק על 'ברכות' נדפס בעבר הרחוק (אמסטרדם תפ"ט בסוף ספר עמק ברכה). על שערי ההדפסות מוסבר, שמחסרון כיס לא נשלמה ההדפסה. החלק על כתובות, קידושין, בבא בתרא וסנהדרין, נדפס לראשונה רק בתשל"ח (1978) בירושלים, מתוך כתב יד, שנמצא בספריית הסמינר בניו-יורק. "מצוות תפילין", היה שנים רבות גם-כן רק בכתב יד ורק בתשל"ז (1977) יצא לאור ע"י משה קרויזר מכתב-יד, שנמצא באוקספורד. הספר מקיף את כל הקשור במצוות תפילין ומכיל שמונה פרקים, כנגד שמונה מצוות עשה שבהן. "הגהות על הזוהר" נדפס בצד טקסט הזוהר, הוצאת תרמ"ב, ומצוין שם, שנדפס לפי הערות בכתב יד, שרשם השל"ה בעצמו על ספר הזוהר, דפוס קרימונה, שהיה ברשותו. חידושים על הטור, שכתב, לא שרד, ונודע על קיומו רק בעקיפין (מציטוט בספרים אחרים). יש אומרים, שכתב גם על "שמות גיטין", אך לדעה אחרת, הוא רק השלים את ספרו של המהר"ם מלובלין בנושא זה.

טוענים, שהוא הטיף ללימוד פשוט, ללא פילפול וכן ללמוד את דקדוק השפה העברית וכן המליץ ללמד את הנער נביאים לפני לימוד הגמרא. שנים רבות לאחר מותו היתה השפעת ספר השל"ה שלו רבה וישו צוטט ונישא בפי חכמים.

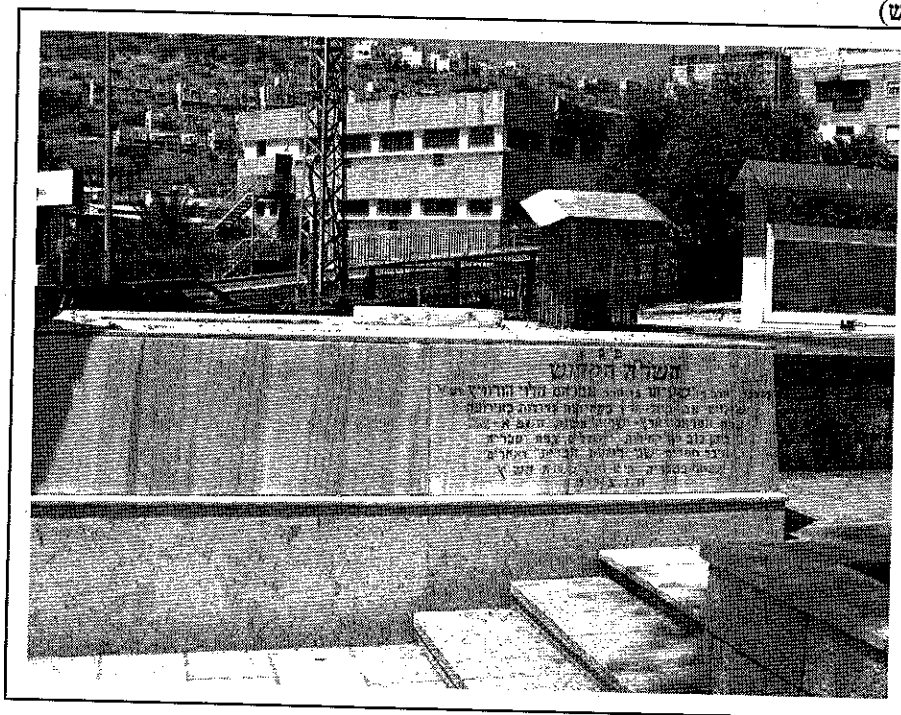
השל"ה נישא לחיה בת הפרנס אברהם מויל מראשי העדה בוינה. ממנה ידועים בניו: שבתאי, הגדול, שטיפל בהוצאה לאור של הספר "שני לוחות הברית" ואף הוסיף לו קונטרס משלו, "ווי העמודים" וכן שימש ברבנות בכמה קהילות ויעקב, הצעיר, שניסה להוציא לאור את הסידור "שער השמים", אך נפטר צעיר. בתו הידועה נקראה נחמה ובעלה היה חיים פייבל. בהמשך נלמד בהרחבה על בניו אלה של השל"ה.

לדעתי, היתה לו לפחות בת נוספת מאשתו חיה ושתי הוכחות לכך יובאו ג"כ בהמשך. בא"י היתה לו אשה שניה, חוה בת אליעזר וממנה, מסתבר, היתה לו בת נוספת. היא היתה ילדה קטנה, כאשר מת אביה וזכרה בא בכתבי אלעזר אורחא, חכם חברוני, שקם להגן על זכויותיה. הקהילה היתה חייבת לשל"ה סכום מסוים והם סרבו לשלם לבת היתומה, מכיוון, שלטענתם פרעו כבר את החוב בשלמם את דמי הכופר המופרזים, שנדרשו לשיחרורו מהכלא (פנקס ארבע ארצות עמ' 457). עקבותיה של הבת נעלמו מההיסטוריה וזו, אולי, הסיבה, שבגינה החליטו המקורות, שהיא נפטרה בגיל צעיר. מקור אחד בלבד (תולדות משפחת הורביץ, פרידברג) טוען, שהיה לו בן נוסף בשם שלמה זלמן ש"ץ שנפטר בשנת ש"ל (שהיא שנת לידתו של השל"ה בקירוב!) וברור שזו טעות (מאורי גליציה מייחס את אותו שלמה זלמן לר' אברהם הורביץ וגם זה אינו מבוסס).

מקורות:

עטרת הלוויים (מקיף ביותר וגם גדוש מסמכים!), הנספח לטוב עין, תולדות משפחת הורביץ (פרידברג), משפחות עתיקות בישראל, מאורי גליציה, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, לוחות זכרון, ענף עץ אבות, פנקס ועד ארבע ארצות (אפשר להעזר במפתח אישים שם), חרבות ירושלים, האנציקלופדיה העברית, ספר טבריה (פרק אתרים, קברו של השל"ה), כל ספרי השל"ה וההקדמות להם (שמות הספרים הוזכרו לעיל בגוף הטקסט), ווי עמודים וצוואת שבתאי בן השל"ה, מצבת קדש (סוחסטוב, ח"ג), שו"ת מאיר עיני חכמים (ב ג יא לט), שו"ת חינוך בית יהודה (י"ח), הסכמותיו על ספרים (מזבח הזהב, נשמת אדם, תומר דבורה) ועוד מקורות (שלא אציין מאחר והם מספרים בקצרה את האמור לעיל ואין בהם כל

(חידוש)

קבר השל"ה הקדוש בטבריה.

הכיתוב על הקבר הוא מהמאה העשרים. צולם בשנת 2005.

ספר השל"ה – שני לוחות הברית

הנושא המרכזי של הספר "שני לוחות הברית" הוא קיום המצוות, הדינים והמנהגים של האדם היהודי. הספר מחולק לשני חלקים: "דרך חיים", בו המצוות מסודרות לפי לוח השנה ו-"לוחות הברית", בו המצוות מסודרות לפי פרשיות השבוע. לספר מצורפות מספר הקדמות, הדנות בתכונותיו של האדם היהודי, בעיקרי האמונה וביחס בין המצוות לאותן תכונות.

ועתה נעבור לפירוט מבנה הספר ותוכנו של כל חלק מהספר.

ההקדמה "תולדות אדם" מדברת על התכונות השונות של נפש האדם, המכשירה אותו לקיום המצוות. להקדמה, המחבר הוסיף "עשרה בתים", כגון: "בית החכמה", "בית ישראל", שכל אחד מהם דן בצדדים אחרים של נפש היהודי. חלק זה של הספר עמוס במושגים קבליים וקשה להבנה, למי שאינו מצוי ברזי הקבלה. זוהי ההקדמה נרחבת מאוד (הכוללת למעלה ממאה עמודים!) וכוללת ציטוטים רבים מספרים וממפרשים רבים.

לאחר מכן, יש חלק, הנקרא "עשרה מאמרות" ובו מאמרים בנושאים הבאים: (א) ה' אחד (ב) ישראל גוי אחד (ג) יראה ואהבה פנימים (ד) עבדי ה' פירוש עבודה צורך גבוה לשם ה' (ה) עבודה נצחית (ו) עיקר עבודה בלב (ז) שער המידות (ח) דבקות בלב (ט) טהרת המחשבה שבלב (י) שכונה בלב. במאמרים אלה יש ניסיון לנתח את דרכי העבודה והאמונה ויש כאן פחות שימוש בקבלה, אך גם כאן נמצא שפע ציטוטים מדברי חכמים שונים וגם שילוב של אגדות, העוזרות להדגים את הדברים.

לאחר מכן מופיע "שער האותיות" ובו רשימת מידות לפי סדר הא"ב, שלכל מידה מוקדש מאמר ארוך ואילו הן: אמת ואמונה, בריות, גירות, דרך ארץ, הלל, ותרנות, זריזות, חבר טוב, טהרה, יצר טוב, כף זכות, לב טוב, מתון, נאמן, רוח, סיפוק, ענוה, פריזון, צניעות, קדושה, רצון, שתיקה, תשוקה. כאן, הלשון קלה הרבה יותר להבנה והסגנון הוא של הסבר ורצון ללמד מוסר. גם כאן, יש שפע של ציטוטים מספרים רבים ודוגמאות כיצד ניתן לפתח כל תכונה. לפעמים המחבר משלב מניסיונו האישי ואף מעתיק קטעים ארוכים מספרי אביו "עמק ברכה" ו-"יש נוחלין".

ועתה הוא מגיע לתיאור המצוות לפי סדר ימות השנה. המחבר בחר לחלק את השנה לעשרה מועדים, שכל אחד מהם הוא הכתיר בשם של מסכת מהתלמוד, כאשר השמות מתאימים מילולית למועד, שאותו הם מייצגים, למרות שלפעמים אין קשר בינם לבין הנושא של המסכת המקורית בעלת אותו השם.

א. מסכת חולין, עוסקת בימי חול (מסכת חולין של התלמוד עוסקת בשחיטת חולין, דהיינו בדיני

שחיטה). במסכת חולין, השל"ה בחר לדון בציצית, תפילין, מזוזה, ברית מילה, משא ומתן

באמונה, ריבית, גמ"ח, מעשרות וצדקה.

ב. מסכת שבת, כשמה, עוסקת בדיני השבת לכל ארכה, מההכנות לשבת ועד מוצאי השבת.

ג. פסחים

ד. שבועות

ה. תענית

- ו. ראש השנה
- ז. יומא (יום כיפור)
- ח. סוכה
- ט. תמיד, דיני חנוכה (נר תמיד?) ותפילות (המייצגות קרבן התמיד)
- י. מגלה, המוקדשת לפורים

כל אחת מה"מסכתות" מחולקת לשלושה תת חלקים: א) "נר מצווה" – הוא החלק המעשי הלכתי של המצוות. בחלק זה נלמד לפרטי פרטים, כיצד לקיים כל מצווה. חלק זה גדוש באסמכתאות מהתורה שבכתב, שבע"פ, דברי ראשונים ואחרונים, כולל אלה, שהתוודע אליהם, תוך הכתיבה, בארץ ישראל. נדמה שאין ספר עלי אדמות, שלא היה מוכר לרבנו השל"ה. ב) "תורה אור" – כאן הוא דן בסודות של כל מצווה לפי הקבלה, כולל גימטריות, משחקי אותיות ומספרים. ג) "תוכחת מוסר" – הוא הלקח המוסרי, שמשפיעה כל מצווה על הנפש.

בחלק הקרוי "לוחות הברית" יש בתחילה חלק הנקרא "תורה שבכתב" ובו הוא עובר על פרשיות השבוע לפי סדרן, תוך שהוא מוצא את המצוות הכלולות בהן. גם כאן הוא מחלק את הדיון בכל פרשה לשלושה תת חלקים: א) "נר מצווה" – ובו הוא מונה את המצוות, מתוך התרי"ג, הנזכרות בפרשה. במקרה, שאין מצוות בפרשה, הוא מדבר על מצוות, שנזכרות אגב האירועים המסופרים בפרשה, כמו הכנסת אורחים בפרשת "וירא". כאן הוא אינו מתעמק כל כך בפרטי קיום כל מצווה, אולי מפני שזה נעשה כבר בחלק "דרך חיים". ב) "תורה אור" – ובו סודות הקבלה של המצוות הנזכרות בפרשה, לפעמים תוך שילובם באירועי הפרשה, כמו הקשר בין ברית מילה לקדושת הארץ בפרשת "לך לך". ג) "תוכחת מוסר" – מוקדש למוסר השכל, שאפשר ללמוד מאירועי הפרשה (לאו דווקא בזיקה למצוות), כמו: הקנאה מעבירה את האדם מן העולם, כלקח מפרשת קין והבל.

בחלק "תורה שבעל פה", שהוא החלק השני של "לוחות הברית", הוא דן בכללי לימוד הש"ס, התוספתא, הבריתא ומפרשים ראשונים.

צאצאי השל"ה

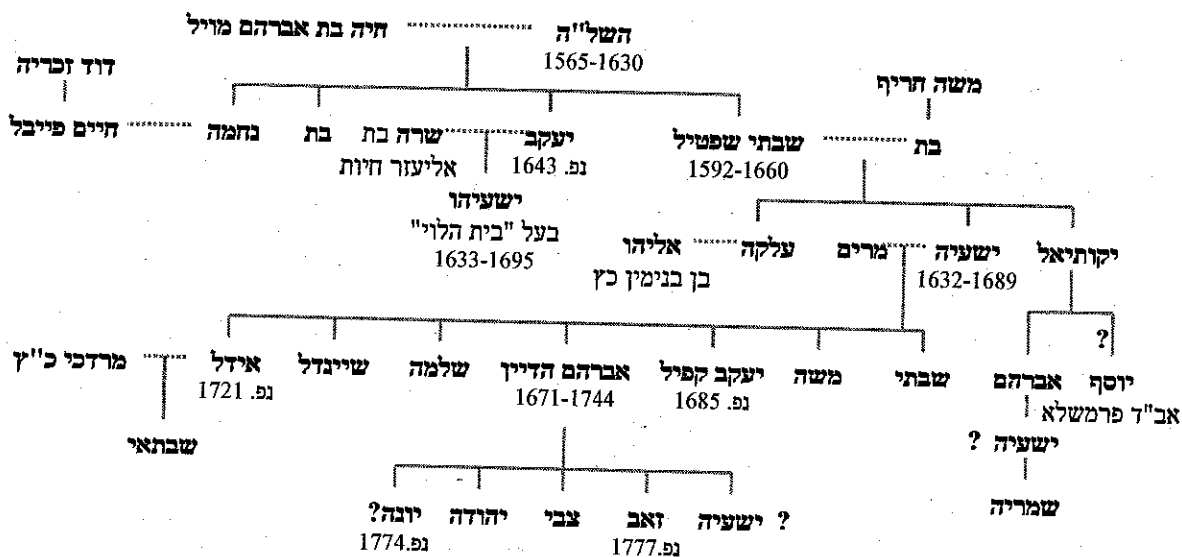
מנישואיו הראשונים, ידועים לשל"ה, שני בנים ובת. בנו, המפורסם יותר, הוא ר' שבתאי שפטיל בעל "ווי העמודים". בן נוסף שלו הוא יעקב, שהיה צעיר בנוסע אביו לארץ ישראל. היתה לו בת בשם נחמה, שנישאה לחכם בשם חיים פייבל בן דוד זכריה. לדעתי, היתה לו בת נוספת מהאישה הראשונה, כי ראיתי באחת האיגרות, שכתב מא"י לילדיו, שנשארו בחו"ל: "לכני ובנותי..." (עטרת הלוויים). מאשתו השנייה, היתה לו בת יחידה בא"י ואומרים, שנפטרה צעירה, אך לא ידוע אם נישאה ואם העמידה צאצאים. מי מכל אלה הוא מאבותינו?

לצערי, מחקרי לא הוכיל לתשובה חד משמעית בסוגיה זו. לכל היותר, אוכל להביא השערה. מאחר ואין לי ידע מוחלט, מי מבני השל"ה הוא מאבותינו, אציג את כל צאצאי השל"ה, הידועים, מהדורות הראשונים, תוך ניסיון לברר אפשרויות סבירות להמשך השושלת.

בכתב היחס שלנו רשום: "... ור' זלמן הנ"ל היה בן האשה מ' אדיל בת הרה"ג יונה בנו של הגה"צ משה מקיטאב והיה גם נכד לשל"ה הקדוש". לא ברור על מי מוסב "והיה גם נכד לשל"ה הקדוש", האם על ר' זלמן, או שמא על ר' יונה? ברור מהניסוח, שהדבר אינו מוסב על משה מקיטאב. ר' משה מקיטאב היה ממקורבי הבעש"ט ומראשי החסידות, יוחסו לו מעשי ניסים והוא נולד במחצית השניה של המאה ה-17 ואכן לא ידוע, שהיה לו יחוס לשל"ה. כיצד ייתכן, שלמשה מקיטאב לא היה יחוס לשל"ה ולבנו יונה היה? הדבר ייתכן כמובן, אם היחוס היה מצד אימו של ר' יונה, ברם מסתבר, שהאמת שונה.

מהספרות למדתי, שלמשה מקיטאב היה חתן בשם ר' יונה ולא היה לו בן בשם יונה (ימי זיכרון, עונג חיים לשבת). מאחר והשם "יונה" אינו תדיר כל כך, נראה לי, שיונה מכתב היוחסין שלנו, היה כנראה חתנו של משה מקיטאב ורק בטעות נכתב אצלו בכתב היוחסין, שהוא בנו. כיצד תיתכן טעות שכזו? עלינו לזכור, שכתבי היוחסין הללו עברו מדור לדור בכתב יד! כאשר הועתק כתב כזה מכתב יד לא ברור, נעשה וודאי מאמץ עילאי לפענח את השמות הכתובים בו, אך לגבי מלות הקשר בין השמות, ייתכן שלפעמים נרשמו דברים "מובנים מאליהם". בד"כ בכתבי יוחסין, בין שם לשם מופיעה המלה "בן" (ראובן בן שמעון) ולכן ניתן להבין, שבמקרה של כתב לא ברור, נתפתו המעתיקים לשבץ בין שני שמות את המלה "בן". להפתעתי גם בספרים מודפסים בני ימינו, ניתן למצוא בלבול בין בן לחתן. למשל, ב"אוצר הרבנים" בערכו של משה מקיטאב רשום שהיה בנו של מנחם מנדל. ידוע ממקורות רבים, ששמו של אביו של ר' משה מקיטאב היה שלמה. ואם נבדוק שם בערכו של אותו ר' מנחם מנדל, נמצא ששמו מקיטאב מופיע שם כחתנו. דוגמא נוספת: אליעזר הורביץ, אביו של החוזה מלובלין, רשום באוצר הרבנים כבנו של יעקב מלוקבה. אם נבדוק בערכו של אותו יעקב מלוקבה נמצא שאליעזר הורביץ רשום שם כחתנו. ונחזור לכתב היוחסין שלנו. הנוסח לגבי אותו יונה שונה מהנוסח הרגיל באותו כתב יחס. רשום לגביו "בנו של..." ולא ראובן בן הרה"צ שמעון", כמו לגבי כל השאר ולכן סביר שהיתה כאן טעות העתקה.

ועתה נכיר את צאצאי השל"ה בדורות הראשונים.

בטקסט.

ישעיה - בא להצביע שהקשר אינו מבוסס דיו, פירוט יובא בטקסט, בפרק בניו של אברהם.

בניו ובנותיו של השל"ה הקדוש

ר' שבתאי שפטיל בן השל"ה הקדוש

ר' שבתאי שפטיל, בנו הגדול של השל"ה, שימש ברבנות בערים שונות וכתב את "ווי עמודים", שהוא נספח לספר השל"ה של אביו.

ר' שבתאי נולד בין שנת ש"ן לשנת ש"ס (1590-1600), כאשר רוב המקורות נוקבים בשנת 1592 כשנת לידתו. מקום לידתו היה, קרוב לוודאי, לבוב, כי שם גר אביו, השל"ה, בשנים אלו. בגיל קרוב לשבע עשרה, כבר היה סמוך על שולחן חותנו, ר' משה חריף בן ר' ישראל מלובלין, שהיה אב"ד קרמניץ ואח"כ אב"ד לבוב (ווי העמודים פרק 19). בשנת 1606 עבר השל"ה לפרנקפורט, כדי לשמש שם ברבנות ואליז נלוו בתו נחמה, שהיתה כבר נשואה ובנו הצעיר יעקב (כך למדנו מכתב הרבנות, שקיבל השל"ה מקהילת פרנקפורט). ר' שבתאי לא הצטרף לאביו וייתכן, שהיה כבר סמוך על שולחן חותנו, מכאן לא ייתכן, שנולד בשנת ש"ס (1600), כפי שסבורים אחדים מן המקורות, כי לשיטתם, בשנת 1606 היה עדיין ילד בן שש וכיצד ייתכן, שהיה סמוך על שולחן חותנו?

ר' שבתאי למד בפראג אצל אביו וגם אצל ר' שלמה אפרים לונטשיץ, בעל "עוללות אפרים" ופירוש "כלי יקר" על התורה (כזכור, אביו הגיע לפראג רק ב-1614). בשנת 1621 החליט השל"ה לעלות לארץ ישראל והעלים את הדבר מבנו, כדי שלא יפעיל עליו לחצים להישאר. מכאן ואילך, מספר ר' שבתאי בעצמו על קורותיו בהקדמה ל"ווי העמודים" וכמעט איננו נזקקים למקורות אחרים. כאשר נודע לר' שבתאי, משמועות, על כוונת אביו, אכן ניסה להניאו מכוונתו, אך אביו ענה לו: "גזירה היא מלפני". ברם, אביו וצערו של ר' שבתאי הפכו לשמחה, כאשר, מיד עם לכת אביו מעליו "שמשו החלה לזרוח", כלשונו, והצעות החלו לזרום אליו.

משרתו הראשונה היתה משרת דרשן בפראג. במשך שש שנים היה דורש בשבתות ונותן שיעורים. בשנת 1628 קיבל משרת רב ואב"ד בעיר קטנה בשם פירטא (פירדא בלשונם של מספר מקורות), שהיתה חביבה על ר' שבתאי כיוון, שהיו בה חכמים מופלגים רבים, שיכלו לשמש לו כאתגר אינטלקטואלי, "עיר קטנה אבל בעיני גדולה" (לשון ההקדמה לווי העמודים). שם נתן הסכמה על הספר "ראשית חכמה" לחנוך הדרשן מפוזנא (פפד"מ תס"ח). בשנת שצ"ב (1632) התקבל להיות אב"ד וראש ישיבה בעיר הגדולה פפד"מ (פרנקפורט דמיין), בה שימש אביו כאב"ד 25 שנה קודם לכן. הוא רואה זאת כהתקדמות (או בלשונו "עליתי אל ראש ההר פפד"מ"). בפרנקפורט הוא הקים חוגי לימוד לפשוטי העם להבינם את פירוש המלות בתפילה "כדי שלא יצפצפו כעופות". בתחילת העשור החמישי של המאה השבע עשרה (אי שם בין 1640-1643) הוא קיבל הצעה לכהן כאב"ד פוזנא. את דרכו מפרנקפורט לפוזנא עשה דרך הים ולשם כך, הגיע לעיר אמסטרדם. הוא מבקר בקהילה וחש מדקרות קנאה לנוכח שיטת הלימוד, הנהוגה שם, לצעירים. הילדים לומדים תורה ואח"כ נביאים, נכנסים בהדרגה לעולם המשנה ורק סביב גיל 13 הנער נכנס לעול הגמרא ולא כמו בקהילות, שהיה מורגל בהן, שם היה הילד נזרק מיד למים

העמוקים של התלמוד לאחר לימוד קצר של החומש. באמסטרדם הוא קיבל תפקיד זמני של ברור בסכסוך, שהיה בין רב לקהילתו (פנקס ועד ארבע ארצות עמוד 130).

הוא מגיע לכהן ברבנות בפוזנא ושם הוא מתחיל בכתיבת ספרים. לדבריו, הוא החל בכתיבת חידושים על הגמרא והתוספות וכן בכתיבת חיבור גדול על איסור והיתר, אך הוא מביע חוסר ביטחון באשר ליכולתו להביאם לדפוס. הוא מחליט להתחיל קודם בהדפסת ספר השל"ה של אביו, כדי לקיים מצוות כיבוד אב ומקווה לזכות לאריכות ימים, שבמסגרתה יצליח להדפיס גם את ילדי רוחו. לספר השל"ה הוא כותב "הקדמה", שהיא למעשה ספר בזכות עצמו, בן 27 פרקים, הידוע בשם "ווי העמודים". בספר זה, שהוא ספר מוסר בעיקרו, יש ששה חלקים, המכונים "עמודים": עמוד התורה, עמוד העבודה, עמוד גמ"ח, עמוד הדין, עמוד האמת ועמוד השלום וכל "עמוד" מכיל כחמישה פרקים. הוא מסביר שהשם "ווי העמודים" נבחר כמחווה לשם "עמודי שש" של מורו ורבו א.ש. לונטשיץ. הספר נדפס לראשונה עם ספר השל"ה באמסטרדם ת"ט (1649). לספר השל"ה נוספו גם הקדמות עם שיר מבנו של ר' שבתאי, ישעיה, שהיה אז "יניק וחכים" כבן י"ח וכן מחתנו של ר' שבתאי, ר' אליהו בן בנימין כ"ץ. בזמן היותו בפוזנא כתב ר' שבתאי הסכמה לספר "דמשק אליעזר" של ר' אליעזר אשכנזי, שנדפס בשנת ת"ו בלובלין. בשנים ת"ח ות"ט פרצו פרעות, שהחלו במירוב, התפשטו לקהילות רבות במזרח אירופה וגרמו למותם של יהודים רבים ואפילו להשמדת קהילות שלמות. ר' שבתאי כותב תפילת "אל מלא רחמים" על האירוע. התפילה כוללת מטבעות לשון רבות, המוכרות מתפילת אל מלא רחמים, שנמצאת היום בסידורים, אך היא ארוכה יותר וכוללת פירוט של מעשים, שנעשו ביהודי נמירוב: "אל מלא רחמים שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כוזהר הרקיע מזהירים, את נשמת הקדושים והתמימים, הנאהבים, הישרים והנעימים, שנהרגו בקרתא קדישא נעמראווי ואגפיה... ושאר קהילות בפולין גדול ק"ק וחוצה לה" ... וכאן באים תיאורים רבים של מיתות משונות ועינויים... "נהרגו ונטבעו ונקברו חיים" ... ושוב תיאורים רבים... "על כן בעל הרחמים יזכיר נשמתם ובצורר החיים יהיו זכורים"...

לא ברור אם רבנו שבתאי הוא בעל הנוסח המקורי, שאותו כתב לגבי נמירוב ואח"כ הנוסח קוצר ועובד לנוסח כללי, שיתאים לכל אבל וצרה, או שרבנו מצא נוסח מוכן והתאים אותו למקרה נמירוב. קראתי שני מדפים מלאים ספרים באוניברסיטת בר-אילן, בנושא של ההיסטוריה של התפילה ותשובה חד משמעית לא מצאתי. תפילת "אל מלא רחמים" נוסדה, לפי המקורות, בעיקבות פרעות ת"ח ת"ט (בעוד שתפילת "אב הרחמים" נוסדה בעיקבות מסעי הצלב). היא נדפסה לראשונה בשנת ת"י, זמן קצר לאחר המאורעות. יש מקורות, המייחסים את התפילה לר' יום-טוב ליפמן הלר (תוספות יום-טוב), בן דורו של רבנו שבתאי. ייתכן שרבנו כתב את הנוסח המקורי הארוך ותוספות יום-טוב קיצר והתאים את התפילה לנוסח, שיתאים לכל קהילה הנפגעת קשות מיד הגויים. ועד ארבע ארצות קבע תענית בכ' סיוון, כיוון שבתאריך זה החלו הפרעות וכן קבע הוועד לומר "אל מלא רחמים" בכ' סיוון בכל שנה וכן בכל רגל ורגל משלושת הרגלים (פנקס ועד ד"א שנת ת"י). את הנוסח המלא, שכתב ר' שבתאי, ניתן למצוא ב"עטרת הלוויים".

בשנת ת"ט הדפיס ר' שבתאי את ספרו של אביו "שני לוחות הברית" ובסוף הספר הוא מסביר, שהוא חש לסיים את הגספח "ווי העמודים", כדי לא לעכב יותר את הדפסת ספר השל"ה. נראה לי, שמאורעות ת"ת-ת"ט היו וזו להדפסת הספר, מתוך כתב היד, שהיה ברשותו של ר' שבתאי כבר 20 שנה. הוא רצה להדפיס ולהפיץ את הספר, לפני שייכחד במאורעות עתידיים. המאורעות אף השפיעו עליו לכתוב מגילת יוחסין למשפחתו, שאותה הוא משלב בצוואתו.

אולי בעיקבות צרות נוספות, שהתרגשו בפולין, כמו פלישת השוודים, עברו יהודים רבים לווינה ובהם רבנו שבתאי, שהתקבל שם לאב"ד וראש ישיבה בשנת תי"ד או תי"ה (1654 או 1658). באותה עת, חכמים רבים מאד התקבצו שם והוא מכנה את העיר "רבתי בדעות". שם עסק, עם אחרים, בהתרת עגונות רבות, שהגיעו למצבן בעיקבות מאורעות ת"ח ות"ט.

ר' שבתאי לא הרבה בכתיבת תשובות הלכתיות, אך לפחות תשובה אחת שלו (בענייני גיטין) מצויה בשו"ת איתן האזרחי (של אברהם רפפורט, סימן י"ט). רבנו שבתאי ישב בוועד ארבע ארצות. בשנת ת"ה (1645) אנו מוצאים את חתימתו על ישיבת ועד בירוסלב (פנקס ועד ארבע ארצות עמוד 75) ובשנת תי"ד (1654) על פסק דין בעניין חובו של פלוני לקהילה ושם מתואר מקומו של רבנו כראגאנזני (פנקס ועד ד"א עמוד 86, האם ייתכן ששם גר בין פוזנא לווינה?). בכל מקומות מושבו היו לו ישיבות מרובות בתלמידים ומהם ידועים ר' מרדכי הירש בעל "קטורת הזהב" ור' טבלי פוזנר.

ר' שבתאי נפטר בכ"ח ניסן שנת ת"ך (1660). נוסח מצבתו, הארוך מאד ומשופע בדימויים ושבחים, מצוטט במלואו במספר מקורות (עטרת הלוויים, תולדות משפחת הורביץ).

חיבוריו: המפורסם בחיבוריו הוא "ווי העמודים", שהדפיסו כנספח לספרו של אביו ("שני לוחות הברית"), באמסטרדם ת"ט ותוכנו פורט כבר לעיל. צוואתו של ר' שבתאי נדפסה בסוף הספר "יש נוחלין", שהיא הצוואה של סבו, ר' אברהם הורביץ (אמסטרדם תס"א). בצוואתו הוא נותן לבניו המלצות בענייני עבודת ה' ומוסר, כמו, להתרחק מגאווה ומחלוקת, להקפיד במצוות מעשר לעניים ועוד. הוא מדגיש, שאין ביכולתו להתחרות בצוואתו, שכתבו אביו וסבו. חידושי למסכת ברכות התפרסמו בסוף מהדורה שניה של "עמק ברכה", שהוצאה לאור ע"י נכדו, אברהם הלוי, שעוד נקרא עליו בהמשך (נדפס באמסטרדם תפ"ט) וחידושי לעירובין שולבו ע"י אותו נכד בחידושי הריטב"א למסכת זו ונדפסו שם בתפ"ח. רבנו שבתאי חיבר גם חיבורים רבים, שלא נדפסו. קראנו לעיל, על תקוותו להדפיס את חיבוריו, לאחר שישלים את הדפסת ספרו של אביו, אך תקוותו זו נתמלאה באופן חלקי מאד. בהקדמתו ל"ווי העמודים" וגם בסוף הספר הוא מספר, שכתב חיבורים על הגמרא, על התורה וחיבור באיסור והיתר. מכל אלה, רק חלק מחידושי לגמרא נדפסו (בידי נכדו כמתואר לעיל). יש מלומדים, המונים גם "סדר גיטין", משופץ, שבו, על בסיס סדר גיטין של המהרש"ל, הוסיף רבנו תוספות רבות. בתשובתו בשו"ת איתן האזרחי ס' י"ט הוא מציין: "ואנחנו ראינו בשתי ראיות היינו בסדר גיטין שלי שיש לי מא"א ז"ל שהיה לו איש מפי איש מהמהרש"ל..."

ר' שבתאי העדיף כתיבה בנושא עבודת ה' ומוסר על פילפולי הגמרא. כמוהו היו גם אביו וסבו ויש הרואים בהם, כמכשירי הקרקע לצמיחת החסידות במאה ה-18.

ר' שבתאי רשם בתחילת צוואתו את ייתוס: "...להודיעך בני היניק והחכים ישעיה סג"ל שאתה בני ואני בן הגאון הגדול החסיד מו"ה ישעיה סג"ל בעל שני לוחות הברית בן בנו של האלוקי מהר"ר אברהם ר' שעפטלש בעל עמק ברכה וזקיננו היה בן גברא רבא ויקירא אחד בדורו שנכתב ונחתם שמו שבתאי ב"ר ישעיה סג"ל וזה היה חתן נשיא עקיבא מאובן ז"ל וקברו בק"ק פראג סמוך לקבר אמי מורתי החסידה מרת חיה בדורה היו אומרים שלא הניחה ממעשי האמהות... היתה בת ת"ח מופלג פרנס הדור ומצד אמה (כך בצוואה המודפסת שראיתי, אך כל כותבי ספרי תולדות המשפחה מצטטים: ומצד אמן...) היא בת האשל הגדול החכם המופלג מהר"ר משה חריף בן מהר"ר ישראל מלובלין והם כולם מייחסים משפחה ולא כתבתי זה כדי להתגאות הן אתה בני והן אתה בתי רק מטעם הנ"ל שתדעו מי אתם ומי אביכם..."

אשתו הראשונה של ר' שבתאי היתה בת ר' משה חריף, שהיה אב"ד קרמניץ ואח"כ אב"ד לבוב. רבנו שבתאי מזכיר את ר' משה בכתב היחס הנ"ל וגם בסוף ווי העמודים, אם כי בלשון, שקשה להסיק ממנה חד-משמעית, שאכן היה חותנו. ברם, כל כותבי תולדות משפחת הורביץ מאוחדים בדעתם, שר' משה חריף היה חותנו ואכן מצאתי לפחות נוסח אחד, שאין לסעות בו, בדברי ר' שבתאי בווי העמודים פרק 19: "ועל טוב ייזכר שם חמי מורי ורבי הגאון הגדול מהר"ר משה חריף זצ"ל..." חלק מהמקורות מייחסים לו אשה שניה בשם פיגל בת משה או מרדכי יאללס, שקברה מצוי בקראקא ונפטרה כעשרים שנה אחריו (הנספח טוב עין, תולדות משפחת הורביץ, מאורי גליציה).

היו לר' שבתאי בן ובת ידועים. ר' ישעיה, שנזכר כבר לעיל, נולד בשנת 1632 ושימש כרב בקהילות רבות ונקרא עליו בהרחבה בהמשך. היתה לו בת בשם עלקלה, שמצבתה נמצאת בפראג משנת תל"ו, 1676 (משפחות פראג 2058, הורוויץ). כמו כן היה לו חתן בשם אליהו בן בנימין כ"ץ, שכתב הקדמה לספר השל"ה ואין לדעת בוודאות, אם היה בעלה של אותה עלקלה, או של בת אחרת. חלק מהמקורות יודעים לספר על בן נוסף בשם יקותיאל אליעזר ואינם מפרטים על מה מסתמכים. צוואתו של ר' שבתאי נושאת מסרים סותרים כאשר למספר בניו ובנותיו. מחד, ראינו לעיל, שבכתב היחס הוא פונה לבנו ישעיה, כאילו הוא יחידו ובסוף היחס: "הן אתה בני והן אתה בתי" ומכאן הסיקו חלק מהכותבים, שהיו לו רק בן ובת (הנספח לטוב עין). מאידך, בהמשך הצוואה, בחלק העוסק בהנהגות המוסריות המומלצות לצאצאיו, הוא פונה: "שמעו בני כלותי בנותי וחתני ונכדי..." מכאן, שהיו לו לפחות שני בנים ושתי בנות. בפרק המדבר על "בנים נוספים לשבתאי" נאריך בסוגיית הסתירה. ר' שבתאי עשוי להיות מאבותינו, כי היו לו שני נכדים בשם אברהם הלוי, העשויים להיות אביו של ר' יונה, הנזכר בכתב היוחסין שלנו.

מקורות:

עטרת הלויים, משפחות עתיקות בישראל, הנספח לטוב עין, תולדות משפחת הורוויץ (פרידברג), מאורי גליציה, ווי העמודים (בפרט ההקדמה והסיום), צוואתו של ר' שבתאי (בסוף "יש נוהלין"), אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (בערכו וגם בערך דוד טבלי פוזנר), לקורות הגזרות על ישראל, אוצר הרבנים (1805), פנקס ועד ארבע ארצות (שנת ת"י וכן עמודים 75, 86, 130 ועוד, העזר במפתח שם), חידושי הריטב"א (סלויטא תרי"ט), ענף עץ אבות, דמשק אליעזר (אליעזר אשכנזי, ירושלים תשנ"ב, הסכמתו שם), עמק ברכה (למברג תקע"א, בסוף הספר חידושו לברכות), שו"ת איתן האורחי.

ר' משה חריף – חותנו של ר' שבתאי בן השל"ה

ר' משה חריף, חותנו של ר' שבתאי בן השל"ה, היה רב ואב"ד בקרמניץ (מגילת יוחסין של המהר"ל עמוד 34, ורשה תרמ"ט) ואולי גם בלבוב. הוא נולד, כנראה, בלובלין, כי לפי צוואת ר' שבתאי, הוא היה בן ר' ישראל מלובלין. היה בן דורו של השל"ה. ייתכן, שבלבוב הכיר את ר' שבתאי, שחי שם בסוף המאה ה-16 עם אביו.

היה בידו עותק של סדר גיטין של המהרש"ל, שבו הכניס תוספות משלו, כפי שעשו גם ר' שבתאי ואביו, השל"ה (בהקדמת טיב גיטין של א.ו. מרגליות, לפי הנספח לטוב עין).

ר' משה חריף נזכר בפירוש רש"י לפסוק ח' בספר ויקרא פרק כ"ו: "וירדפו מכם חמישה מאה ומאה מכם רבבה ירדפו". האיזכור נמצא בסוגריים, שהם תוספותיו של ר' חיים פייבל, חתנו של השל"ה (שנלמד עליו בהמשך), לפירוש רש"י. באותו פסוק מקשה רש"י: "וכי כך הוא החשבון?" הרי אם חמישה מסוגלים לרדוף מאה, שזה פי עשרים, הרי מאה אמורים לרדוף אלפיים איש. רש"י עונה, שאין דומים מעט אנשים העושים רצונו של מקום, לרבים, המקיימים את רצון ה'. אנשים רבים, העושים את רצון ה', זכאים לתגמול גדול יותר. בסוגריים מוסיף ר' חיים פייבל (בגוף פירוש רש"י): "...וכאן נראה לפרש למורי הגאון המופלג מוה"ר משה חריף נר"ו שמלת רבבה סובל ב' פירושים פי' א' עשרת אלפים וע"ז מקשה רש"י וכי כך הוא החשבון ופי' ב' רבבה מספר מרובה על שם ריבוי וזה הפירוש שולל רש"י...". כלומר, ר' משה חריף מציע כאן פירוש נוסף למלה רבבה והוא, ריבוי של אלפים, לאו דווקא עשרת אלפים ופירוש זה היה מסתדר עם האמור בכתוב, אך רש"י התייחס רק לפירוש עשרת אלפים ועליו הקשה ותירץ. את הפירוש השני "שלל" רש"י, כי רצה להביא את המסר, שזכותם של רבים, העושים רצונו של מקום, גדולה יותר. גם ב"טורי זהב" נזכר ר' משה (אות ת"ל), כאשר הוא מתייחס לפירוש הביטוי "שבת הגדול".

מצוואתו של ר' שבתאי, אנו למדים, שר' משה חריף היה בנו של ר' ישראל מלובלין. הנספח לטוב עין העלה השערה, שאולי אותו ישראל מלובלין היה בנו של ר' שלום שכנא המפורסם מלובלין, כי לאותו שלום שכנא היה בן בשם ישראל. ר' שלום שכנא היה מפורסם בכך, שהיה השני, שייסד מרכז תורה בפולין. עד המאה ה-16 לא היו מרכזי תורה בפולין. ר' יעקב פולק היה הראשון, שייסד ישיבה בפולין ור' שלום שכנא, תלמידו, היה השני. השערתו של טוב עין נראית לי מופרכת מעט, כי אילו היה ר' ישראל מלובלין, הנוכח ברשימת היוחסין של ר' שבתאי, בנו של אותו רב מפורסם, היה ר' שבתאי מזכיר ברשימת היוחסין שלו. בכל זאת, ההשערה, שר' ישראל מלובלין, אביו של ר' משה חריף, היה בנו של ר' שלום שכנא המפורסם, אומצה כעובדה, ע"י כותבים בהמשך (כמו מאורי גליציה).

לר' משה חריף היה בן בשם ישראל, ובנו של ר' ישראל, ר' משה פנחס חריף, היה רב חשוב בלבוב וישב בוועד ארבע ארצות. פרט לר' שבתאי, היה לר' משה חריף חתן נוסף בשם מנחם מרגליות, שהיו לו שבע בנות ושבעה חתנים, שכולם היו רבנים. מבנו ומחתנו מנחם, היו לו צאצאים רבים, שכולם עסקו ברבנות ופרטים עליהם ניתן לשאוב מהנספח לטוב עין ומאוצר הרבנים.

מקורות:

הנספח לטוב עין (עמוד 21 הערה מ"א), משפחות עתיקות בישראל (בתוך מש' הורביץ), מגילת יוחסין של המהר"ל (עמוד 34, ורשה תרמ"ט), רש"י ויקרא כ"ו ח', טורי זהב או"ח ת"ל, אוצר הרבנים (14712, ערכו, אפשר להגיע באמצעות ערכו לצאצאיו), ווי העמודים (פרק 19), צוואת ר' שבתאי (בסוף יש נוחלין).

יעקב – בנו הצעיר של השל"ה

יעקב, בנו הצעיר של השל"ה, נולד סביב שנת 1600 ולפי רוב המקורות נולד בשנת שס"ג-שס"ד (1603-4), כי יש מסורת, שנפטר מעט לפני הגיעו לגיל 40, בשנת ת"ג (1643). לא ידוע היכן נולד, אך אביו היה רב באוסטרהאז בשנים אלו ומן הסתם נולד שם. בשנת 1606 עבר עם אביו לפרנקפורט, כאשר השל"ה קיבל מינוי לרבנות שם. הוא נישא לשרה בת אליעזר חיות, מחכמי קראקא, ממשפחת רבנים מפורסמים ועבר לגור בקראקא, שבפולין. היה זה כנראה לאחר 1621, כי במכתב מא"י, פונה השל"ה ל-"בני בנותי וכלתי..." , כלומר, בזמן כתיבת המכתב, שנת 1621, היתה לשל"ה כלה אחת בלבד והיא אשתו של בנו הגדול, ר' שבתאי.

לפי עדויות מפנקס העיר קראקא (כפי שצוטט בנספח לטוב עין), ר' יעקב שימש בקראקא כדיין וכנבאי צדקה. שמו נזכר בפנקס בהקשרים אלה בשנים 1638 ו-1639. גם מעמוד השער של הספר "בית הלוי", שכתב בנו, ניתן ללמוד, שהיה דיין. כזכור, אביו עזב את אירופה בשנת 1620 ועלה לא"י והיה זה יעקב, שאליו שלח אביו את המכתב המפורסם, בו הוא מתאר את הדרך לא"י ואת הימים הראשונים בארץ ואליו שלח גם את כתביו: ספר השל"ה והסידור עם הפירוש "שער השמים". את הסידור שלח עם בקשה להדפיסו ועם הוראות הדפסה מדויקות. ר' יעקב אכן קיבל עליו את הדפסת הסידור, סידר אותו לדפוס והלך לגדולי הדור, כדי לקבל הסכמות לסידור. בשנת שצ"ו (1636), קיבל את הסכמתו של הב"ח (ר' יואל סירקיס בעל "בית חדש"), שהיה אב"ד בעיר קראקא ונחשב כאחד מגדולי הדור. לפי הכתוב בהסכמה, ר' יעקב "לא נח ולא נתן שינה לעינו לסדר חיבוריו של אביו" ואף הוציא מכספו ולווה מאחרים לצורך המשימה. הב"ח הטיל איסור להדפיס שנית את הסידור בחמש עשרה השנים הבאות, כדי לא לפגוע בזכויותיו של ר' יעקב. לאחר מכן, הלך ר' יעקב לוועד ארבע ארצות והשיג הסכמות של רבנים חשובים נוספים, ביניהם התוספות יום-טוב. משום מה, הדפסת הסידור התעכבה ובשנת ת"ב (1642) הוא פנה לר' יהושע בעל "מגיני שלמה", שהיה אב"ד קראקא באותה העת, לקבל שוב הסכמה ולהתחיל את ספירת 15 השנה מחדש. אך גם הפעם לא עלה בידו להדפיס את הסידור, כי נפטר צעיר, לפני גיל 40, בשנת ת"ג, 1643 (שנת הפטירה הופיעה בפנקס קראקא, אך איני יודעת מנין לקחו רוב הכותבים את העובדה, שר' יעקב נפטר בטרם מלאה לו ארבעים שנה). קברו בקראקא לא נמצא (עטרת הלויים, וגם אין תיעוד למצבתו ב"לוחות זיכרון", המתעד את קברי גדולי קראקא).

לר' יעקב בן השל"ה, ידוע רק בן אחד והוא ר' ישעיה בעל "בית הלוי", שנקרא עליו בהרחבה בהמשך. לא ידוע אם היו לו ילדים נוספים.

מקורות:

עטרת הלוויים, הנספח לטוב עין (עמוד 31), סידור שער השמים (ירושלים תשנ"ח, ראה הקדמות והסכמות הרבנים שם), מאורי גליציה (כרך 2 עמוד 114), אוצר הרבנים (9569), מעלות היוחסין, תולדות משפחת הורוויץ, בית הלוי (הקדמה ושער).

שרה, אשת ר' יעקב בן השל"ה ובית אביה – משפחת חיות

אשתו של ר' יעקב, בן השל"ה, היתה שרה בת אליעזר חיות. בהקדמה לספר "בית הלוי", שכתב בנה, ישעיה, היא מוזכרת לטובה, על שתמכה בו כלכלית. על אביה, אליעזר חיות, ידוע מעט מאד. הוא היה מגדולי קראקא ונפטר בשנת שפ"ג (1623). משפחת חיות מפורסמת בחכמים רבים מבניה. אחיו של ר' אליעזר חיות, היה ר' מנחם מאניש חיות, שהיה אב"ד וילנה. לפני כן, היה רב בטורבין ובשדלוב. לפי מכתב השל"ה מא"י, נראה, שאותו מנחם מאניש הביע את רצונו להיות מבין באי בית מדרשו של השל"ה בא"י, אך זו נשארה בגדר שאיפה בלבד. גם הוא נזכר בהקדמתו של ר' ישעיה בעל "בית הלוי", בנם של שרה חיות ויעקב הורביץ.

אביהם של ר' אליעזר ור' מנחם מאניש חיות, היה רב גדול בשם יצחק חיות. ר' יצחק חיות כתב ספרים רבים. ספרו "פני יצחק" (קראקא שנ"א) דן בדיני כשרות עם זיקה לשיטת החילוקים והפילפולים של ר' יעקב פולק, מייסד מרכזי התורה בפולין. הוא כתב פירוש לספר הג"ל, בשם "אפי רברבי" ועל שם זה הוא מכונה "יצחק בעל אפי רברבי". למדנו לעיל, שמשפחת השל"ה דגלה בהעמקת לימוד המוסר ודרכי עבודת ה' באהבה, על חשבון הפילפולים השכלתניים ויש הרואים בהם, כמכוני הרקע לצמיחת החסידות. ר' יצחק, בניגוד לכך, דווקא דגל בשיטה השכלתנית של הפילפולים, המזכירה את האסכולה, שתקרא בעתיד "מתנגדים". ספרים נוספים שלו, "פחד יצחק" (ביאור מאמרי חז"ל ואגדות) ו-"שיח יצחק" (ביאור על הש"ס), פורסמו, אך בספריו נזכרים לפחות עוד ארבעה ספרים, שלא שרדו. ר' יצחק נולד בשנת רצ"ח (1538) ולגבי שנת הפטירה שלו יש מחלוקת. הוא שימש כאב"ד בערים שונות, אך למרבה הצער, יש הסכמה בין המקורות לגבי העיר פראג בלבד. יש מקור (מעלות היוחסין), הטוען, שהיה אב"ד בלבוב וניתן למצוא מקורות אחרים, המזכירים אותו כאב"ד פוזנא או קראקא (למשל, מאורי גליציה, הקדמה בת ימינו ל"פני יצחק"), אך ספרים המוקדשים לרבני ערים אלו אינם מזכירים אותו ולכן אין ביטחון שהיה אב"ד שם. לעומת זאת, בהסתמך על ראיות שונות, הגיעו המקורות בני ימינו למסקנה, שר' יצחק חיות היה רב בבוסק, שבמחוז לבוב (כך בהקדמתו ל"שיח יצחק") ואח"כ בפרוסטיץ, שבמרכז אירופה ואח"כ בפראג. מעט תמוה בעיני, שבהקדמה לספר "בית הלוי", מזכיר ר' ישעיה את סבו אליעזר, כאחי ר' מנחם מאניש חיות אב"ד וילנה ולא כבנו של ר' יצחק, רב הפעלים.

1. The first part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various positions of the Board of Directors of the Corporation.

2. The second part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various positions of the Board of Directors of the Corporation.

3. The third part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various positions of the Board of Directors of the Corporation.

4. The fourth part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various positions of the Board of Directors of the Corporation.

הורביץ. ספר זה, שהוא ספר קבלה, נכתב בידי ר' שבתאי הרופא בן ר' עקיבא בן ר' שבתאי בן ר' ישעיה
איש הורביץ הראשון. ר' חיים פייבל כתב לספר הקדמה קצרה, בה הוא חותם עצמו כ-"חיים פייבל בנו
של דוד זכריה המכונה מנדלן וחתנו של ר' ישעיה סג"ל הורביץ אב"ד פקד"מ"